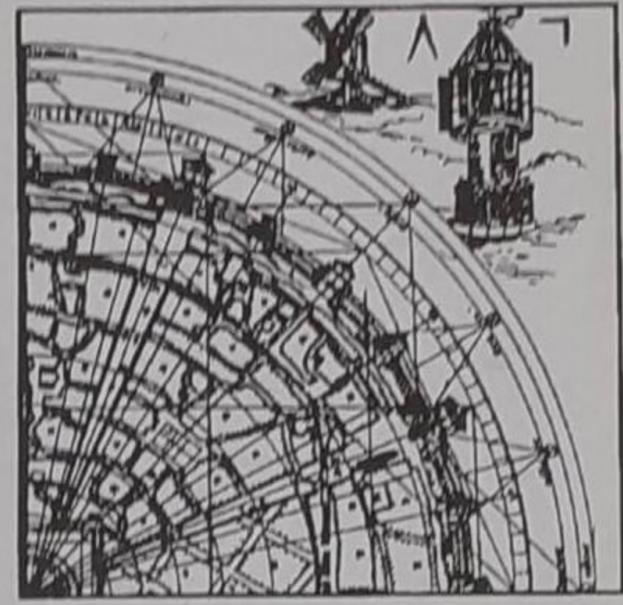

POLIS

Revistă de științe politice

Vol.6 - Nr.2/1999

FILOZOFIA POLITICĂ A LUI F.A. HAYEK

FUNDAMENTE TEORETICE ALE
CONCEPȚIEI LUI F.A. HAYEK

F.A. HAYEK

ORDINEA DE PIAȚĂ SAU CATALAXIA

F.A. HAYEK

TRANSFORMAREA CONCEPTULUI DE LEGE

F.A. HAYEK

ERORILE CONSTRUCTIVISMULUI

CONTEMPORARY ASSESSMENTS
OF HAYEK'S THOUGHT

JEREMY SHEARMUR

THE USE OF KNOWLEDGE IN ORGANIZATIONS: A
PRELIMINARY EXPLORATION

RADU M. SOLCAN

DEMOCRACY AND REFORM

F.A. HAYEK

CONCEPTE, IDEI ȘI
PROBLEME ALE
TEORIEI HAYEKIENE

MARIUS SPIRIDON

HAYEK, ȘCOALA AUSTRIACĂ ȘI TEORIA
CICLULUI

HANS-HERMANN HOPPE

SOCIALISMUL: O PROBLEMĂ DE
INFORMAȚIE SAU DE PROPRIETATE?

DRAGOȘ PAUL ALIGICĂ

INTEGRAREA ECONOMICĂ EUROPEANĂ ȘI
ȚĂRILE EST-EUROPENE

MIRUNA CAZABAN-TĂTARU

HAYEK ȘI CONDIȚIA LIBERALISMULUI

ILEANA TACHE

SUPORTUL INTELLECTUAL AL OPEREI LUI
F.A. HAYEK ȘI SFIDAREA BAZEI
EPISTEMOLOGICE A ȘTIINȚEI ECONOMICE
MODERNE

RADU NECHITA

"DENAȚIONALIZAREA MONEDEI". DUPĂ
DOUĂZECI DE ANI

RECENZII

F.A. HAYEK

CAPITALISMUL ȘI ISTORICII

JOSEPH L. LOVE

CRAFTING THE THIRD WORLD, THEORIZING
UNDERDEVELOPMENT IN ROMANIA AND
BRAZIL

SABRINA P. RAMET

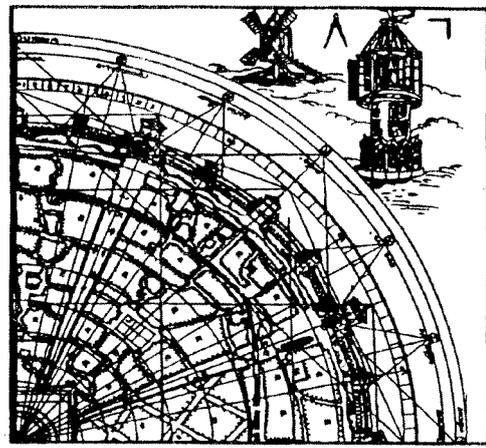
RELIGION, POLITICS AND SOCIAL CHANGE
IN EAST-CENTRAL EUROPE AND RUSSIA

F.A. HAYEK

AUTOBIOGRAFIE INTELLECTUALĂ

POLIS

Revista de științe politice

Vol 6 - Nr 2/1999

FILOZOFIA POLITICĂ A LUI F.A. HAYEK

FUNDAMENTE TEORETICE ALE
CONCEPȚIEI LUI F.A. HAYEK

F.A. HAYEK

ORDINEA DE PIAȚĂ SAU CATALAXIA

F.A. HAYEK

TRANSFORMAREA CONCEPTULUI DE LEGE

F.A. HAYEK

ERORILE CONSTRUCTIVISMULUI

CONTEMPORARY ASSESSMENTS
OF HAYEK'S THOUGHT

JEREMY SHEARMUR

THE USE OF KNOWLEDGE IN ORGANIZATIONS: A
PRELIMINARY EXPLORATION

RADU M. SOLCAN

DEMOCRACY AND REFORM

Camera Deputaților BIBLIOTECA

6 689 9

F.A. HAYEK

CONCEPTE, IDEI ȘI
PROBLEME ALE
TEORIEI HAYEKIENE

MARIUS SPIRIDON

HAYEK, ȘCOALA AUSTRIACĂ ȘI TEORIA
CICLULUI

HANS-HERMANN HOPPE

SOCIALISMUL: O PROBLEMĂ DE
INFORMAȚIE SAU DE PROPRIETATE?

DRAGOȘ PAUL ALIGICĂ

INTEGRAREA ECONOMICĂ EUROPEANĂ ȘI
ȚĂRILE EST-EUROPENE

MIRUNA CAZABAN-TĂTARU

HAYEK ȘI CONDIȚIA LIBERALISMULUI

ILEANA TACHE

SUPORTUL INTELLECTUAL AL OPEREI LUI
F.A. HAYEK ȘI SFIDAREA BAZEI
EPISTEMOLOGICE A ȘTIINȚEI ECONOMICE
MODERNE

RADU NECHITA

"DENAȚIONALIZAREA MONEDEI". DUPĂ
DOUĂZECI DE ANI

RECENZII

F.A. HAYEK

CAPITALISMUL ȘI ISTORICII

JOSEPH L. LOVE

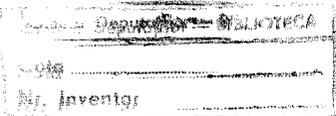
CRAFTING THE THIRD WORLD, THEORIZING
UNDERDEVELOPMENT IN ROMANIA AND
BRAZIL

SABRINA P. RAMET

LIGION, POLITICS AND SOCIAL CHANGE
IN EAST-CENTRAL EUROPE AND RUSSIA

HAYEK

AUTOBIOGRAFIE INTELLECTUALĂ

ISSN: 12219762

© IMAS-SA 1999

Abonamente 1999:

Persoane: 119.000 lei pe an (25 USD)
Instituții: 178.500 lei pe an (50 USD)
Cheltuielile postale incluse

Cont: ING BARINGS, Sucursala București
0120688910 (lei) IMAS-SA, POLIS
0120684017 (USD) IMAS-SA, POLIS

Pentru bugetari:

Trezoreria Sector 6 București - Cont: 5069447778

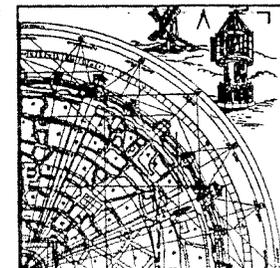
Manuscrisele propuse pentru publicare sau volumele trimise pentru recenzare vor fi adresate redacției. Studiile (între 10 și 30 pagini) vor fi dactilografiate la două rânduri, cu un scurt rezumat în limba engleză. Notele și bibliografia vor fi incluse la sfârșitul studiului. Articolele nepublicate nu se restituie autorilor. Drepturile de publicare sînt rezervate.

Revista POLIS poate fi găsită în:

- Librăriile Humanitas din București și provincie.

Această revistă este editată cu sprijinul:
FUNDAȚIEI PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

POLIS

Revistă de științe politice

Editor

Redactor șef

Secretar de redacție

Colegiu editorial

Tehnoredactare

Adresa

Vol. 6 - Nr.2/1999

IMAS-SA

Adrian-Paul Iiescu

Emanuel-Mihail Socaciu

Călin Anastasiu
Aurelian Crăiuțu
Pavel Cămpcanu
József Lörincz
Dan Pavel
Alfred Stepan
G.M. Tamás
Stelian Tănase
Alin Teodorescu
Vladimir Tismăneanu
George Voicu
Dragoș Aligică
Dan Cristian Comănescu
Cristian Preda
Laurențiu Ștefan-Scalat
Radu Carp

Marina Zamfir

Calca Plevnei nr. 136,
sector 6, București,
România

C.P. 56-52, 77750 București

Telefon: (401) 335 45 00
Fax: (401) 335 45 08
Email: imas@kappa.ro

Difuzare:
Daniela Stoicescu
Telefon: 638 39 55

Cuprins

Introducere	F. A. Hayek: semnificațiile unui triumf întârziat	3
	<i>Fundamente teoretice ale concepției lui F.A. Hayek</i>	
F.A. Hayek	Ordinea de piață sau catalaxia	5
F.A. Hayek	Transformarea conceptului de lege	29
F.A. Hayek	Erorile constructivismului	51
	<i>Contemporary Assessments of Hayek's Thought</i>	
Jeremy Shearmur	The Use of Knowledge in Organizations: A Preliminary Exploration	67
Radu M. Solcan	Democracy and Reform	83
	<i>Concepte, idei și probleme ale teoriei hayekiene</i>	
Marius Spiridon Hans-Hermann Hoppe	Hayek, Școala Austriacă și teoria ciclului Socialismul: o problemă de informație sau de proprietate ?	94 107
Dragoș Paul Aligică	Integrarea economică europeană și țările est-europene	113
Miruna Tătaru-Cazaban	Hayek și condiția liberalismului	119
Ileana Fache	Suportul intelectual al operei lui F.A. Hayek și sfidarea bazei epistemologice a științei economice moderne	128
Radu Nechita	Denaționalizarea monedei. După douăzeci de ani	136
	<i>Recenzii</i>	
Sorin-Ioan Bangu	Împotriva unui mit	155
Dragoș Paul Aligică	Teoreticieni românești și brazilieni ai subdezvoltării: o analiză comparativă	162
Alexandru Tudor	Despre natura interacțiunii religiei cu politica în <i>Nihil Obstat</i>	166
C. Bucur	Despre lumea intelectuală "von Hayek"	170
	<i>Note despre autori</i>	175

F. A. Hayek: semnificațiile unui triumf întârziat

Penultimul an al acestui mileniu marchează centenarul nașterii excepționalei personalități care a fost economistul și filozoful de origine austriacă F. A. Hayek, și nu ar fi cîtuși de puțin nepotrivit ca 1999 să fie declarat "anul Hayek". O asemenea celebrare s-ar justifica nu prin simple coincidențe cronologice, ci în primul rînd prin faptul că perioada pe care o traversăm ilustrează în mare măsură triumful unor idei economice și politice care și-au avut în gînditorul austriac cel mai celebru reprezentant și cel mai pasionat apărător.

Chiar cei care (ca și autorul rîndurilor de față) găsesc parada ierarhizărilor și clasamentelor gînditorilor - obsesie a raționalismului matematizant modern! - nu doar puerilă, ci de-a dreptul nocivă, vor rezista cu greu tentației de a-l declara pe Hayek "cel mai important reprezentant al neoliberalismului din secolul XX". Temeiul acestei proclamări nu va fi simpla notorietate, deși Hayek este mult mai bine cunoscut decît orice alt exponent al școlii austriece de economie, în cadrul căreia s-a format, sau al Școlii de la Chicago, a cărei geneză a influențat-o puternic. Elementul esențial nu este nici remarcabila sa prolificitate, deși a publicat peste două sute de cărți și articole ample cunoscute și discutate.

Decisiv este temeiul că F. A. Hayek a reușit să dea nu doar o coerentă argumentație economică și politică în favoarea neoliberalismului, ci și o veritabilă fundamentare filozofică a interpretării neoliberale. Trăind pînă în 1992, autorul *Drumului către servitute* și al *Constituției libertății* a avut satisfacția de a asista la prăbușirea sistemului artificial al socialismului etatist, ținta preferată a criticilor sale timp de mai multe decenii; din perspectiva hayekiană, acest eveniment constituia însă nu pur și simplu confirmarea unei teorii privind organizarea optimă a 'jocului' economic: ea marca mai ales succesul unei inter-pretări filozofice contemporane de tip liberal asupra vieții sociale, definite ca 'joc' comunitar spontan, imposibil de controlat în ansamblul său pe baza unui proiect aprioric și imposibil de gestionat prin intermediul unei autorități centrale. Dacă ofensiva care a condus la acest succes a durat multe decenii, și triumful ei a venit tîrziu, acest lucru se datorează și articulării sale teoretice profunde: doar ideologiile superficiale, demagogice, se bucură de o popularitate rapidă (și efemeră, de altfel); concepțiile politice profund articulate, cu autentică substanță filozofică, au nevoie de mult timp pentru a reuși să modeleze gîndirea oamenilor.

Ordinea de piață sau catalaxia *

Friedrich A. Hayek

perspectivelor sau șanselor fiecăruia de a dispune în mai mare măsură de variate bunuri (produse și servicii) decât își poate procura în orice alt mod. Vom vedea, însă, că această manieră de coordonare a acțiunilor individuale asigură un grad ridicat de coincidență a așteptărilor și o utilizare efectivă a cunoștințelor și abilităților diferiților membri numai cu prețul înfrământării constante a unor așteptări.

Pentru o înțelegere corespunzătoare a caracterului acestei ordini este necesar să ne eliberăm de asocierile înșelătoare pe care ni le sugerează descrierea sa uzuală ca 'economie'. O

descriere a economiei, în sensul strict al cuvântului în care o gospodărie, o fermă sau o întreprindere pot fi numite economii, constă într-un complex de activități prin care un set dat de mijloace este alocat, potrivit unui plan unitar, unor scopuri competitive, potrivit importanței lor relative. Ordinea de piață nu servește un asemenea unic set de scopuri. Ceea ce se numește în mod uzual o economie socială sau națională este, în acest sens, nu o unită economică, ci o rețea de economii ce se întretes. ² Așa cum vom vedea, ordi-

Judecarea omeniilor cu privire la ceea ce ar fi echitabil este susceptibilă de schimbare, și... una dintre forțele care determină această schimbare este descoperirea pe care oamenii o fac din timp în timp, aceea că ceea ce era presupus a fi drept și echitabil într-o anumită situație a devenit, sau poate întodeauna a fost, neeconomic.

Edwin Cannan¹

Natura ordinii de piață

În capitolul 2 am discutat despre caracterul general al tuturor

ordinilor spontane. Este necesară acum examinarea mai deplină a atribuțiilor speciale pe care le posedă ordinea de piață și natura beneficiilor pe care i le datorăm. Această ordine servește scopurilor noastre nu numai pentru că, așa cum face orice ordine, ne ghidează în acțiunile noastre și determină o anumită corespondență între așteptările diferitelor persoane, ci și, într-un sens căruia trebuie să-i conferim aici mai multă precizie, acela de sporte a

lui Hayek bazându-se pe o critică severă a raționalismului științist care inspiră în centru o concepție articulată despre tipurile de ordine caracteristice vieții economice și sociale), precum și cele privind posibilitatea de a prevenea și măsura evoluțiile din domeniile în care urmează să se implementeze această ordine.

Textele din volumul de față - câteva dintre cele mai interesante esuri ale gânditorului austriac, la care se adaugă comentarii ale unor aspecte de maximă relevanță din concepția sa - ilustrează ce țările socialismului totalitar nu sunt toate acestea trei axe teoretice, fără însă a aspira, bineînțeles, la o prezentare exhaustivă a ideilor în cauză. Luate în ansamblu, ele reprezintă însă (credem) un instrument util cititorului dornic de a înțelege formele preluțării și utilizării informației necesare conducerii eficiente a economiei. Aici, superioritatea unei societății liberale în limba română chiar în acest moment aniversar devine, în intenția noastră, simbolul unui modest dar sincer omagiu

adus contribuției magistrale a lui F. A. Hayek la dezvoltarea gândirii politice moderne. Tînem să exprimăm înțelegerea noastră gratuită din partea Dr. Laurence Hayek, care, prin generozitatea cu care ne-a acordat dreptul de traducere a eseurilor, a făcut posibil acest omagiu.

Adrian-Paul Mănescu

Filozofia politică a lui F. A. Hayek se sprijină pe trei mari axe. Prima dintre acestea este cea *ontologică*, avînd în centru o concepție articulată despre posibilitatea de a construi deliberal ordinea economică și socială), precum și cele tipurile de ordine caracteristice vieții sociale. Aici sunt puse în contrast ordinea 'naturală' a unei societăți libere cu economia de piață și ordinea artificială a unei societăți monitorizate politic și economice în mod strict, de tip totalitar. Avantajele unei organizații economico-politice liberale decurg direct din normalitatea și viabilitatea primului tip de ordine, în timp ce țările socialismului totalitar nu sunt decît consecința inevitabilă a artificialității celui de-al doilea gen de ordine.

Cea de-a doua axă este cea *epistemică*, vizînd posibilitatea colectării, prelucrării și utilizării informației necesare conducerii eficiente a economiei. Aici, superioritatea unei societăți liberale se fundamentează pe capacitatea amplă de a angrena informația dispersată și tacită, în vreme ce caracterul utopic al modelelor socialist-etațiste derivă simplu din pretențiile fanteziste privind posibilitatea cunoașterii complete și a planificării proceselor economice.

Cea de-a treia axă vizează *mentalitățile de filozofie socială*, interpretarea

* Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, The University of Chicago Press, 1973, vol. 2, cap. 10.

nea sa împărtășește, cu ordinea unei economii propriu-zise unele caracteristici formale, dar nu și pe cea mai importantă dintre acestea: activitățile sale nu sunt guvernate de o unică scală sau ierarhie a scopurilor. Credința potrivit căreia activitățile economice ale membrilor individuali ai societății sunt sau trebuie să fie parte a unei unice economii, în sensul strict al acestui termen, și că ceea ce este în mod obișnuit descris ca economia unei țări sau a unei societăți ar trebui să fie ordonat și judecat pe baza acelorași criterii ca o și economie propriu-zisă, este o sursă principală de eroare în acest domeniu. Dar de fiecare dată când vorbim despre economia unei țări, sau a lumii, folosim un termen care sugerează că aceste sisteme ar trebui să fie conduse după principii socialiste și direcționate conform unui plan unic, astfel încât să servească un sistem unitar al scopurilor.

În timp ce o economie propriu-zisă este o organizație în sensul tehnic în care am definit acest termen, adică o aranjare deliberată a utilizării mijloacelor care sunt cunoscute unei agenții unice, ordinea (*cosmos*) pieței nu este și nici nu poate fi guvernată de către o asemenea scală unică a scopurilor; ea servește multitudinea scopurilor separate și incommensurabile ale tuturor membrilor ei separați.

Confuzia creată de ambiguitatea cuvântului economie este atât de serioasă încât, pentru scopurile noastre prezente, pare necesar a restrânge utilizarea acestuia strict la înțelesul său originar, în care descrie un complex de acțiuni deliberate coordonate care servesc o scală unică de scopuri, și a adopta un alt termen pentru a descrie sistemul numeroaselor economii inter-relate care constituie ordinea de piață. De vreme ce numele 'catalactică' a fost de multă vreme sugerat pentru știința

care se ocupă cu ordinea de piață,³ și a fost mai recent revitalizat,⁴ ar părea potrivit adoptarea unui termen corespunzător pentru ordinea de piață însăși. Termenul 'catalactică' a fost derivat din verbul grecesc *katalleîn* (sau *katallassîn*) care însemna, în mod semnificativ, nu numai 'a face schimb' ci și 'a admite într-o comunitate' și 'a transforma un inamic într-un prieten'.⁵ De la acesta, a fost derivat adjectivul 'catalactic' pentru a servi în locul adjectivului 'economic' la descrierea tipului de fenomene de care se ocupă știința catalacticii. Grecii antici nu au cunoscut acest termen și nici nu au avut un substantiv corespunzător; dacă ar fi format unul, acesta ar fi fost probabil *katallassia*. De la acesta putem forma un termen englez, *catalaxis*, pe care îl vom utiliza pentru a descrie ordinea determinată prin ajustarea reciprocă a mai multor economii individuale într-o piață. O catalaxie este, deci, ordinea spontană produsă de către piață prin intermediul indivizilor acționând în cadrul legilor proprietății, respectării obligațiilor (*tort*) și contractelor.

O societate liberă este o societate pluralistă care nu are o ierarhie comună a scopurilor

Se reproșează adesea Marii Societăți și ordinii sale de piață, lipsa unei ierarhii agreate a scopurilor. Acesta este, însă, în fapt marele său merit, care face posibilă libertatea individuală și toate valorile sale. Marea Societate a apărut prin descoperirea că oamenii pot trăi împreună în pace și cu beneficii reciproce, fără a se pune de acord asupra scopurilor particulare pe care le urmăresc

în mod individual. Descoperirea faptului că substituirea scopurilor concrete obligatorii cu reguli abstracte de conduită a făcut posibilă extinderea ordinii păcii dincolo de grupuri de dimensiuni reduse, urmărind scopuri comune, pentru că a dat posibilitatea fiecărui individ să câștige de pe urma abilității și cunoștințelor altora, pe care nu era necesar nici măcar să-i cunoască și ale căror țeluri puteau fi total diferite de ale sale.⁶

Pasul decisiv, care a făcut cu putință o astfel de colaborare pașnică, în absența unor scopuri comune concrete, a fost adoptarea barter-ului sau a schimbului. A fost simpla recunoaștere a faptului că persoane diferite conferă întrebuințări diferite acelorași lucruri, și că, adesea, fiecare individ ar avea de câștigat dacă ar obține ceva deținut de către celălalt, dându-i în schimb acestuia ceea ce are nevoie. Unica cerință pentru realizarea acestui lucru era recunoașterea de reguli cu privire la ceea ce aparține fiecăruia, și la modul în care o astfel de proprietate poate fi transferată consensual.⁷ Nu era nevoie ca părțile să se pună de acord asupra scopurilor pe care le servea respectiva tranzacție. Este, într-adevăr, caracteristic pentru asemenea acte de schimb faptul că servesc țeluri diferite și independente ale tuturor partenerilor dintr-o tranzacție, și că, astfel, servesc părților ca mijloace pentru diferite scopuri. În fapt, este cu atât mai probabil ca părțile să beneficieze de pe urma tranzacției cu cât nevoile lor diferă mai mult. În timp ce, într-o organizație, diferiții membrii se vor sprijini reciproc în măsura în care ei ținesc spre aceleași scopuri, într-o catalaxie ei sunt determinați să contribuie la nevoile altora fără ca măcar să-i cunoască sau să se preocupe de aceștia.

În Marea Societate, cu toții con-

tribuim de fapt nu numai la satisfacerea unor nevoi despre care nu avem cunoștință, dar, uneori, chiar la atingerea de scopuri pe care le-am dezaprobată dacă le-am cunoaște. Nu putem remedia acest lucru pentru că nu știm cărui scop îi servesc bunurile și serviciile pe care le furnizăm altora. Faptul că noi contribuim la realizarea scopurilor altor oameni fără să le împărtășim sau să avem cunoștință despre ele, ci numai pentru a atinge propriile noastre scopuri, este sursa puterii Marii Societăți. Atâta timp cât colaborarea presupune scopuri comune, oamenii cu scopuri diferite sunt cu necesitate inamici, care se pot lupta între ei pentru aceleași mijloace; numai introducerea barter-ului a făcut cu putință faptul că diferiți indivizi să-și fie de folos unii altora fără a se pune de acord asupra scopurilor ultime.

Atunci când acest efect al schimbului, acela de a-i face pe oameni să-și aducă reciproc beneficii, fără a intenționa să facă acest lucru, a fost pentru prima oară în mod clar recunoscut,⁸ s-a pus prea mult accent pe rezultata diviziune a muncii și pe faptul că scopurile lor 'egoiste' sunt cele care determină diferitele persoane să-și aducă servicii unii altora. Aceasta este o viziune mult prea îngustă asupra problemei. Diviziunea muncii este, de asemenea, practică extensiv în cadrul organizațiilor; și avantajele ordinii spontane nu depind de faptul că oamenii sunt egoiști în sensul obișnuit al cuvântului. Punctul important în ceea ce privește catalaxia este faptul că ea reconciliază diverse cunoștințe și scopuri care, fie că indivizii sunt egoiști sau nu, diferă mult de la o persoană la alta. Tocmai datorită faptului că în catalaxie oamenii, urmărindu-și propriile interese, fie ele total egoiste sau în cel mai înalt grad altruiste, promovează țelurile multor

altora, dintre care majoritatea le va rămâne pentru totdeauna necunoscută, este aceasta, ca ordine totală, superioară oricărei organizări deliberate: în Marea Societate diferiții membri beneficiază de pe urma eforturilor celorlalți, nu numai în ciuda, dar cel mai adesea ca urmare a faptului că diversele lor scopuri diferă.⁹

Mulți oameni privesc ca revoltător faptul că Marea Societate nu are scopuri concrete comune, și că este, am putea spune, conectată la nivelul mijloacelor (*means-connected*) și nu cel al scopurilor (*ends-connected*). Este adevărat, într-adevăr, faptul că scopul principal comun al tuturor membrilor săi este unul pur instrumental, acela de a asigura formarea unei ordini abstracte care nu are scopuri specifice, dar sporește perspectivele tuturor de îndeplinire a propriilor scopuri. Tradiția morală predominantă, din care o mare parte se trage încă de la societatea tribală legată prin scopuri comune (*end-connected*), face adesea pe oameni să privească aceasta ca pe un defect moral al Marii Societăți, defect care trebuie remediat. Cu toate acestea, însăși restrângerea coerciției la respectarea acelor reguli negative de dreaptă conduită, este cea care a făcut cu puțință integrarea într-o ordine pașnică a indivizilor și grupurilor urmărind scopuri diferite; și chiar absența de scopuri comune prescrise este cea care face ca o societate de oameni liberi să însemne tot ceea ce înseamnă astăzi pentru noi.

Deși concepția potrivit căreia o scară comună de anumite valori este un lucru bun, care ar trebui, dacă este necesar, impus, este adânc înrădăcinată în istoria rasei umane, apărarea sa intelectuală de azi este în principal bazată pe credința eronată potrivit căreia o asemenea scară comună de scopuri este necesară pentru integrarea activităților individuale într-o

ordine și ca o condiție necesară păcii. Această eroare este, în orice caz, obstacolul cel mai mare chiar în calea atingerii scopurilor respective. O Mare Societate nu are nimic de-a face cu aceasta și este în fapt ireconciliabilă cu ideea de 'solidaritate' în adevăratul său înțeles, acela de unire în urmărirea unor scopuri comune cunoscute.¹⁰ Dacă, în mod ocazional, simțim că este lucru bun să avem un scop comun cu semenii noștri, și să încercăm un sentiment de înălțare atunci când acționăm ca membri ai unui grup ținând către scopuri comune, acesta este un instinct moștenit de la societatea tribală și care, fără îndoială, constituie adesea încă un avantaj atunci când este important ca într-un grup de dimensiuni reduse să acționăm concertat pentru a face față unei urgențe inopinate. Acest lucru este cu precădere vizibil uneori, când chiar izbucnirea unui război este resimțită ca satisfăcând dorința de a atinge un asemenea scop comun; și acesta se manifestă în mod clar în timpurile moderne în cazul celor două amenințări la adresa unei civilizații libere: naționalismul și socialismul.¹¹

Majoritatea cunoștințelor pe care ne bazăm în urmărirea scopurilor noastre este produsul secundar, neintenționat, al explorării de către alții a lumii în direcții diferite de cele pe care le urmărim noi, dat fiind că ei sunt mânați de alte scopuri; niciodată ea nu ne-ar deveni accesibilă dacă ar fi fost urmărite numai acele scopuri pe care noi le-am privit ca dezirabile. A face din scopurile concrete, pe care semenii cuiva le urmăresc, o condiție pentru admiterea ca membru într-o societate pe care cineva a aprobat-o și susținut-o în mod deliberat, aceasta ar însemna a elimina factorul principal de progres al unei asemenea societăți. Acolo unde

acordul asupra unor obiecte concrete este o condiție necesară de ordine și pace și dezacordul un pericol pentru ordinea societății, atunci când aprobarea și cenzura depind de scopurile concrete pe care le servesc anumite acțiuni, forțele în direcția progresului intelectual sunt mult îngrădite. Oricât de mult poate existența de acorduri asupra scopurilor ușura în multe privințe cursul vieții, posibilitatea dezacordului, sau cel puțin lipsa de obligativitate în privința acordului asupra unor scopuri particulare, este baza tipului de societate care s-a dezvoltat de când grecii au dezvoltat gândirea independentă a individului ca metoda cea mai eficace de progres al minții umane.¹²

Deși nu este o unică economie, Marea Societate este încă menținută laolaltă prin ceea ce popular este numit relații economice

Conceptia eronată după care ordinea de piață este o economie în sensul strict al termenului se regăsește adesea îmbinată cu negarea faptului că Marea Societate este ținută laolaltă prin ceea ce în mod vag este numit relații economice. Aceste două viziuni aparțin, adesea, aceluiași persoane pentru că este cu siguranță adevărat că acele organizații deliberate care sunt propriu-zis denumite economii se bazează pe un acord cu privire la scopurile comune care, la rândul lor, sunt în majoritate non-economice; spre deosebire de aceasta, faptul că este conectată doar la nivelul mijloacelor (*means-connected*) și că, de aceea,

face ca un acord asupra scopurilor să nu fie necesar și ca, în același timp, să fie posibilă o reconciliere a scopurilor divergente, constituie un mare avantaj al ordinii spontane a pieței. Ceea ce în mod obișnuit este denumit relații economice, sunt într-adevăr relații determinate de faptul că utilizarea tuturor mijloacelor este afectată de strădania pentru atingerea acelor numeroase scopuri diferite. Acest sens larg al termenului 'economic' este cel în care putem spune că interdependența sau coerența părților Marii Societăți este pur economică.¹³

Sugestia potrivit căreia, în acest sens larg, singurele legături care țin laolaltă Marea Societate sunt pur 'economice' (mai precis 'catalactice') trezește o rezistență emoțională considerabilă. Cu toate acestea, faptul poate fi cu greu negat; și nu mai puțin poate fi negat faptul că, într-o societate de dimensiunile și complexitatea statelor moderne sau a lumii, cu greu poate fi altfel. Majoritatea oamenilor este încă reticentă să accepte faptul că ceea ce ține laolaltă Marea Societate este disprețuita legătură bănească ('*cash-nexus*'), că idealul măreț al unității omenirii trebuie, în ultimă instanță, să depindă de faptul că relațiile între părți sunt guvernate de strădania pentru o mai bună satisfacere a nevoilor lor materiale.

Este cu siguranță adevărat faptul că, în cadrul general al Marii Societăți, există numeroase rețele de alte relații care nu sunt în nici un sens economice, dar acest lucru nu modifică cu nimic faptul că ordinea de piață este aceea care face cu puțință reconcilierea pașnică a scopurilor divergente și o face posibilă printr-un proces care este în avantajul tuturor. Acea interdependență a tuturor oamenilor, care este acum pe buzele fiecăruia și care tinde să facă din omenire O Singură Lume, nu

numai că este efectul ordinii de piață, dar nici nu ar fi putut fi obținută prin nici un alt mijloc. Ceea ce leagă astăzi viața oricărui european sau american cu ceea ce se întâmplă în Australia, Japonia sau Zair sunt repercusiunile transmise prin intermediul rețelei de relații de piață. Aceasta se poate în mod clar vedea când ne gândim la cât de puțin ar conta toate posibilitățile tehnologice de transport și comunicație dacă condițiile de producție ar fi aceleași în toate țările lumii.

Beneficiile de pe urma cunoștințelor pe care le posedă ceilalți, incluzând toate progresele științei, ne parvin prin canale furnizate și dirijate de către mecanismul pieței. Chiar și gradul în care putem lua parte la strădaniile morale și estetice ale oamenilor din alte părți ale lumii se datorează acestei conectări economice. Este adevărat că, în ansamblu, această dependență a fiecărui om de acțiunile altora nu este un fapt fizic, ci ceea ce numim un fapt economic. Este de aceea o neînțelegere, cauzată de caracterul înșelător al termenilor folosiți, faptul că economiștii sunt uneori acuzați de 'pan-economism', tendința de a vedea totul din unghiul de vedere economic, sau, și mai rău, de a face ca 'scopurile economice' să prevaleze asupra tuturor celorlalte.¹⁴ Catalactica este, într-adevăr, știința care descrie singura ordine generală ce cuprinde aproape întreaga omenire, și, de aceea, economistul este îndreptățit să insiste ca și contribuția la respectiva ordine să fie acceptată ca standard după care sunt judecate toate instituțiile particulare.

Este, în orice caz, o neînțelegere reprezentarea acestui fapt ca un efort de a face ca 'scopurile economice' să prevaleze asupra altora. În ultimă instanță, nici nu există scopuri economice. Eforturile economice ale indivizilor ca și serviciile pe care ordinea de piață le oferă acestora,

constau în alocarea de mijloace pentru scopuri ultime, concurente, care sunt întotdeauna non-economice. Sarcina oricărei activități economice este reconcilierea scopurilor concurente prin decizia cu privire la căruia dintre acestea îi vor fi alocate mijloacele limitate. Ordinea de piață reconciliază cerințele diferitelor scopuri non-economice prin singurul proces cunoscut care este benefic tuturor - fără ca, în orice caz, să garanteze că ceea ce este mai important se va afla întotdeauna înaintea a ceea ce este mai puțin important, dat fiind că nu există în acest sistem o unică ordonare a preferințelor. Ceea ce tinde să fie determinat este doar o stare de lucruri în care nici o nevoie nu este satisfăcută cu prețul sustragerii de la utilizarea pentru alte nevoi a unei cantități de mijloace mai mari decât este nevoie pentru satisfacerea celei dintâi. Piața este singura metodă cunoscută prin care acest lucru poate fi obținut fără un acord asupra importanței relative a diferitelor scopuri ultime, și numai pe baza unui principiu al reciprocității este probabil ca oportunitățile oricărei persoane să fie mai mari decât ar fi fost altminteri.

Scopul politicii într-o societate de oameni liberi nu poate fi un maximum de rezultate cunoscute dinainte, ci numai o ordine abstractă

Interpretarea eronată a catalaxiei ca o economie în sensul strict al acestui termen determină, în mod frecvent, încercări de evaluare a beneficiilor pe care le derivăm din ea în termenii gra-

dului de satisfacere a unei ordini date a scopurilor. Dar, dacă importanța diferitelor cereri este judecată prin prisma prețului oferit, această abordare, așa cum a fost subliniat de nenumărate ori și chiar mai frecvent de către criticii ordinii de piață decât de către apărătorii acesteia, ne atrage într-un cerc vicios: aceasta pentru că puterea relativă a cererii pentru diferite bunuri și servicii, la care piața își va ajusta producția, este ea însăși determinată de distribuția veniturilor, care la rândul său este determinată de mecanismul pieței. Mulți autori au tras de aici concluzia că, dacă această scară a cererilor relative nu poate fi acceptată ca scară comună de valori fără acest raționament circular, atunci trebuie postulată o altă scară de valori după care să fie judecată eficiența ordinii de piață.

Credința potrivit căreia nu poate exista o politică rațională fără o scară comună de scopuri concrete presupune, în orice caz, o interpretare a catalaxiei ca economie propriu-zisă și din acest motiv ne induce în eroare. Nu este nevoie ca politica să fie ghidată de strădania pentru obținerea unor rezultate particulare, ci poate fi direcționată către asigurarea unei ordini generale abstracte, de un asemenea caracter încât să asigure pentru membrii săi cea mai mare șansă de atingere a diferitelor și, în mare parte, necunoscutele lor scopuri particulare. Scopul politicii, într-o astfel de societate, ar trebui să fie sporirea în mod egal a șanselor oricărui membru necunoscut al societății de a-și urmări cu succes la fel de necunoscutele lui scopuri, și restrângerea utilizării coerciției (exceptând colectarea taxelor) la astfel de reguli care, dacă sunt universale aplicabile, vor tinde spre îmbunătățirea oportunităților tuturor.

O politică care să facă uz de forțele spontane ordonatoare nu poate de aceea ținti la un maximum de rezultate

particulare cunoscute, ci trebuie să țin-tească la creșterea, pentru orice persoană luată la întâmplare, a perspectivelor ca efectul total al tuturor schimbărilor cerute de respectiva ordine să reprezinte creșterea șanselor sale de a-și atinge scopurile. Am văzut¹⁵ că binele comun, în acest sens, nu este o stare particulară de lucruri, ci constă într-o ordine abstractă care într-o societate liberă trebuie să lase nedeterminat gradul în care diferitele nevoi particulare vor fi satisfăcute. Scopul va trebui să fie o ordine care va spori cât de mult posibil șansele tuturor nu în fiecare moment, ci numai 'în ansamblu' și pe termen lung.

Dat fiind că rezultatele oricărei politici economice trebuie să depindă de utilizarea funcționării sistemului pieței de către persoane necunoscute, ghidate de către propria lor cunoaștere și propriile lor scopuri, ținta unei astfel de politici trebuie să fie furnizarea unui instrument care să servească multiplelor scopuri (*multi-purposes*) care în nici un moment particular nu poate fi acela cel mai bine adaptat unor circumstanțe particulare, dar care va fi cel mai bun pentru marea varietate de circumstanțe care este probabil să apară. Dacă am fi cunoscut dinainte acele circumstanțe particulare, ne-am fi putut probabil pregăti mai bine pentru a le face față, dar de vreme ce nu le cunoaștem dinainte, trebuie să ne mulțumim cu un instrument mai puțin specializat care ne va permite să facem față chiar și evenimentelor celor mai improbabile.

Jocul catalacticii

Cea mai bună cale de înțelegere a modului cum funcționarea sistemului pieței duce nu numai la crearea unei ordini, dar și la o creștere considerabilă a beneficiului pe care oamenii îl

ei (sau mai degrabă detaaliștii) pe care îl primesc ca urmare a eforturilor lor, este de a o gădi, așa cum se sugerează în ultimul capitol, ca pe un joc pe care acum îl putem numi *jocul catalacticii*. Este un joc creator de avuție (și nu ceea ce teoria elibera resurse pentru producția adițională a altora prin substituția în obținerea produsului său a aluminului cu magnezul, să spunem, nu pentru că el are cunos-

lui de bunuri și a perscrivelor tuturor participanților de satisfacere a nevoilor lor, dar care păstrează caracterul de *joc* în sensul în care acest termen este definit de către *Dictionarul Oxford*: "un concurs care se desfășoară după anumite reguli și în care rezultatul este decis de către o instanță cea mai importantă a sistemului de prețuri, cea care determină luarea în considerare a conflictelor între dorințele care altminteri ar fi fost recurente cu vederea, este altminteri ar fi fost recurente cu vederea, important aspect între interesele comunității în ansamblu, cel care este probabil să aducă beneficii multor altor persoane, și cel în care întreprinderile private excelează dar cele guvernamentale cunosc eșecuri notorii."

Asfel, în cadrul ordinii de piață, fiecare este determinat de câștigul său

acest lucru profitând de condițiile pe care și el le descoperă numai indirect, prin producție lor în prețurile factorilor de lucru și pe care nu are cunoștință, și să facă un *joc* creator de avuție, dat fiind că el furnizează fiecărui jucător informația ce îi permite satisfacerea de nevoi de care nu are o cunoștință directă și prin utilizarea de mijloace de a căror existență, în absența sa, nu ar fi avut nici un fel de cunoaștere, determinând astfel satisfacerea unei game mai largi de nevoi decât ar fi fost altminteri posibil. Fabricantul nu produce panofoni pentru că știe că Jones are nevoie de ei. El produce pentru că știe că zeci de comercianți ar cumpăra anumite numere la prețuri variate dat fiind că

comertul, și nu acela că adaptarea la noile

Prețurile curente, acest lucru

trebuie în mod special observat, servesc oamenilor în mod egal. Și în cazul în care în acest proces ca indicatori a ceea ce este de făcut în împrejuriile de față și nu au nici o relație necesară cu ceea ce s-a făcut în trecut pentru a aduce pe piață o anumită ofertă dintr-un bun. Din același motiv pentru care prețurile care ghidază direcția diferitelor eforturi reflectă evenimentele de care producătorul nu are cunoștință, rezultatul eforturilor sale va fi adesea diferit de cel pe care el îl așteaptă, și trebuie să fie așa pentru ca prețurile să ghideze producția în mod corepunzător. Remunerațiile pe care le determină piața nu sunt, și nici nu au fost, legate în mod funcțional de ceea ce oamenii au făcut, ci pețite, nu numai prin faptul că oferta oricărei oportunități este exploatată în mod competitiv, ci și prin transmiterea unor alte părți a informației care o asemenea oportunitate există. Prin atunși când circumstanțele relevante s-au modificat pe neașteptate. A arăta care dintre planuri sunt false este una din sarcinile principale ale competiției. Faptul că utilizarea deplină a informației limitate de obicei transmisă de către prețuri este acordată acestora cea mai mare atenție, este un semn că informația este oferită un preț atractiv, este informația luată în considerare de nevoi de care nu are o cunoștință directă și prin utilizarea de mijloace de a căror existență, în absența sa, nu ar fi avut nici un fel de cunoaștere, determinând astfel satisfacerea unei game mai largi de nevoi decât ar fi fost altminteri posibil. Fabricantul nu produce panofoni pentru că știe că Jones are nevoie de ei. El produce pentru că știe că zeci de comercianți ar cumpăra anumite numere la prețuri variate dat fiind că

Suma informației reflectate sau depozitate în prețuri este în întregime produsul competiției, sau cel puțin al

deschiderii pieței oricui define o informație relevantă cu privire la sursa cererii și ofertei pentru respectivul bun. Competiția acționază ca o operațiune de descoperire, nu numai prin faptul că oferă oricui are oportunitatea exploatarea unor circumstanțe speciale posibilitatea să facă acest lucru în mod profitabil, dar și prin transmiterea unor alte părți a informației care o asemenea oportunitate există. Prin atunși când circumstanțele relevante s-au modificat pe neașteptate. A arăta care dintre planuri sunt false este una din sarcinile principale ale competiției. Faptul

că utilizarea deplină a informației limitate de obicei transmisă de către prețuri este acordată acestora cea mai mare atenție, este un semn că informația este oferită un preț atractiv, este informația luată în considerare de nevoi de care nu are o cunoștință directă și prin utilizarea de mijloace de a căror existență, în absența sa, nu ar fi avut nici un fel de cunoaștere, determinând astfel satisfacerea unei game mai largi de nevoi decât ar fi fost altminteri posibil. Fabricantul nu produce panofoni pentru că știe că Jones are nevoie de ei. El produce pentru că știe că zeci de comercianți ar cumpăra anumite numere la prețuri variate dat fiind că

Prețurile curente, acest lucru

trebuie în mod special observat, servesc oamenilor în mod egal. Și în cazul în care în acest proces ca indicatori a ceea ce este de făcut în împrejuriile de față și nu au nici o relație necesară cu ceea ce s-a făcut în trecut pentru a aduce pe piață o anumită ofertă dintr-un bun. Din același motiv pentru care prețurile care ghidază direcția diferitelor eforturi reflectă evenimentele de care producătorul nu are cunoștință, rezultatul eforturilor sale va fi adesea diferit de cel pe care el îl așteaptă, și trebuie să fie așa pentru ca prețurile să ghideze producția în mod corepunzător. Remunerațiile pe care le determină piața nu sunt, și nici nu au fost, legate în mod funcțional de ceea ce oamenii au făcut, ci pețite, nu numai prin faptul că oferta oricărei oportunități este exploatată în mod competitiv, ci și prin transmiterea unor alte părți a informației care o asemenea oportunitate există. Prin atunși când circumstanțele relevante s-au modificat pe neașteptate. A arăta care dintre planuri sunt false este una din sarcinile principale ale competiției. Faptul

Nu este nevoie de nici o justiție este elementul abilitate.

Elementul gansă este la fel de

Elementul gansă este la fel de

schimbările produse în raritatea relativă a diferitelor materiale și a diferiților alți factori, care modifică avantajele relative ale diferitelor metode. Aproape orice poate fi produs printr-un număr mare de combinații cantitative diferite ale diversilor factori de producție, și prețurile relative ale acestor factori vor indica care dintre acestea va fi cea mai puțin costisitoare, adică va presupune cel mai mic sacrificiu de alte bunuri care ar fi putut fi produse cu ajutorul lor.¹⁶

Străduindu-se, astfel, să obțină produsul lor cât mai ieftin cu putință, producătorii vor maximiza într-adevăr, într-un anumit sens, produsul total al catalaxiei. Prețurile la care pot cumpăra diferitele bunuri pe piață le vor comunica acestora ce cantități din fiecare doi factori va avea același cost, dat fiind faptul că aduc același produs marginal în orice întrebuintare; și el va fi, prin aceasta, determinat în așa fel să ajusteze cantitățile relative din fiecare pereche de factori de care are nevoie, încât diferitele cantități din respectivii factori să aducă aceeași contribuție marginală la produsul său (să fie 'marginal substituibile' una prin cealaltă), dat fiind că îl va costa aceeași sumă de bani. Dacă acest lucru se întâmplă în general, și ratele marginale de substituție între oricare doi factori au devenit egale în oricare dintre utilizările lor, piața a atins orizontul posibilităților catalactice, în care este produsă cea mai mare cantitate posibilă dintr-o anumită combinație a bunurilor care poate fi produsă în împrejurările date.

În cazul a numai două bunuri, acest orizont al posibilităților catalactice poate fi ilustrat printr-o simplă diagramă, cunoscută în teoria economică drept curba de transformare: dacă cantitățile din oricare două bunuri sunt măsurate de-a lungul a două axe de coordonate rectan-

gulare, orice dreaptă care trece prin origine va reprezenta locul geometric (*locus*) al tuturor cantităților totale posibile a două produse, într-o proporție cantitativă dată, să spunem $a+2b$, $2a+4b$, $3a+6b$ etc., etc., și va exista pentru orice ofertă dată de factori un maxim absolut, care poate fi obținut dacă acești doi factori sunt distribuiți în mod economic între cele două utilizări. Curba convexă care unește punctele ce reprezintă maximumul diferitelor combinații ale celor două bunuri este 'curba de transformare' reprezentând orizontul posibilităților catalactice ale acestor două bunuri în situația de față. Punctul important cu privire la această gamă de maxime potențiale este acela că nu este pur și simplu un fapt tehnic, ci este determinat de raritatea sau abundența momentană a diferiților factori, și că orizontul posibilităților catalactice nu va fi atins decât dacă ratele marginale de substituție între diverși factori sunt egalizate în toate utilizările lor - lucru care, bineînțeles, într-o catalaxie producătoare de multe bunuri, nu poate fi obținut decât prin ajustarea de către toți producătorii a cantităților relative ale diferiților factori pe care îi utilizează conform cu prețurile lor uniforme de piață.

Orizontul posibilităților catalactice (care pentru un sistem ce produce n bunuri va fi reprezentat printr-o suprafață n -dimensională) va indica gama a ceea ce este în mod uzual descris ca optim parețian, adică toate combinațiile de diferite bunuri care pot fi produse, pentru care este imposibil să rearanjezi în așa fel producția încât un consumator să primească mai mult din ceva, fără ca nimeni să primească ceva în minus (lucru care este întotdeauna posibil dacă produsul corespunde oricărui punct în interiorul orizontului dat).

Dacă nu există nici o ierarhie

acceptată a diferitelor nevoi, nu există nici o metodă de a decide care dintre diferitele combinații de bunuri, corespunzând acestui orizont, este mai mare decât oricare alta. Cu toate acestea, fiecare dintre aceste combinații este un 'maximum' într-un sens cu deosebire (*peculiar*) limitat care, totuși, este singurul sens în care, pentru o societate care nu are o ierarhie acceptată a scopurilor, putem vorbi despre un maximum: acesta corespunde celei mai mari cantități dintr-o combinație particulară de bunuri care poate fi produsă prin tehnicile cunoscute (un sens în care cea mai mare cantitate dintr-un singur bun care ar putea fi produsă, dacă nimic altceva nu ar fi produs, ar fi unul dintre maximele incluse în orizontul posibilităților!). Combinația care va fi în fapt produsă va fi determinată de intensitatea relativă a cererii pentru diferite bunuri - care, la rândul său, depinde de distribuția veniturilor, și anume prețurile plătite pentru contribuțiile diferiților factori de producție, iar acestea din nou servesc doar la (sau sunt necesare pentru) asigurarea atingerii orizontului posibilităților catalactice.

Efectul acestui lucru este, astfel, acela că, în timp ce ponderea fiecărui factor de producție în producția totală este determinată de necesitățile instrumentale ale singurului proces cunoscut prin care putem asigura o apropiere constantă de acel orizont, echivalentul material al oricărei părți individuale date va fi atât de mare pe cât este cu putință. Cu alte cuvinte, în timp ce partea fiecărui jucător în jocul catalaxiei va fi determinată parțial de către abilități și parțial de către șansă, conținutul părții ce îi este alocată prin acel joc mixt de șansă și abilitate va fi un adevărat maximum.

Ar fi, bineînțeles, nerezonabil să ceri mai mult de la modul de operare al

unui sistem în care diferiți actori nu servesc o ierarhie comună de scopuri, ci co-operează unul cu celălalt numai pentru că astfel se pot în mod reciproc ajuta în urmărirea scopurilor lor individuale. Într-adevăr, nimic mai mult nu este posibil, într-o ordine în care participanții sunt liberi, în sensul de a le fi permisă utilizarea propriilor cunoștințe pentru propriile scopuri. Atâta vreme cât jocul se joacă, și numai prin intermediul său toate aceste cunoștințe pot fi utilizate și toate aceste scopuri pot fi luate în considerare, ar fi inconsistentă și injustă deturmarea de către vreo autoritate centrală a unei părți din fluxul bunurilor către un grup de jucători care este considerat a merita acest lucru. Pe de altă parte, într-un sistem direcționat în mod centralizat, ar fi imposibilă răsplătirea oamenilor potrivit cu valoarea pe care contribuțiile lor individuale o prezintă pentru semenii lor, căci, fără o piață efectivă, indivizii nu ar putea nici ști, nici nu ar fi lăsați să decidă, unde anume să-și angajeze eforturile. Responsabilitatea pentru utilizarea înzestrărilor sale și utilitatea rezultatelor sale ar cădea în totalitate în seama autorității centrale.

Oamenilor le este permis să acționeze potrivit propriilor cunoștințe și pentru îndeplinirea propriilor scopuri numai dacă beneficiul pe care îl obțin este dependent, în parte, de circumstanțe pe care nu le pot nici controla nici prevedea. Și dacă este să le fie permisă ghidarea în acțiunile lor de către propriile convingeri morale, nu poate constitui în același timp o cerință morală faptul ca efectele agregate ale respectivelor acțiuni asupra diferitelor persoane să corespundă unui ideal de justiție distributivă. În acest sens, libertatea este inseparabilă de recompense care adesea nu au nici o legătură cu meritul și de aceea sunt percepute ca injuste.

In judecarea adaptărilor la modificarea circumstanțelor, compararea noilor poziții cu cele anterioare este irrelevantă

In timp ce în cazul barter-ului bilateral, este ușor de observat avantașul reciproc al celor două părți, în cazul schimbului multilateral sau multilateral, care este regula în societatea de azi, situația pare la prima vedere diferită. Aici, o persoană va furniza, în mod normal, servicii unui grup de persoane, și va primi servicii din partea altui grup. Și cum fiecare decizie este o întrebare care se referă la cine anume să vinzi și de la cine să cumperi, chiar dacă este încă adevărat că în acest caz ambele părți ale noii tranzacții vor avea de câștigat, trebuie să luați în considerare și efectele asupra celor care participă în noile tranzacții au decis să nu mai încheie tranzacții, dar fiind că noii lor parteneri le-au oferit condiții mai favorabile. Efectele unor asemenea decizii asupra terțelor persoane vor fi, cu precădere, severe întrucât atunci când acestea au ajuns să se bazeze pe oportunitatea de a face afaceri cu persoanele care au făcut acest lucru în trecut, și acum își găsesc așteptările înșelate și veniturile diminuate. Care nu trebuie să punem în balanță, în acest caz, pierderea acelorora majorității oamenilor, ceea ce este trecut pentru cererea și oferta s-au modificat în mod nefavorabil lor și câștigul celor care au beneficiat de noile oportunități?

Așa cum am văzut în ultimul capitol, asemenea diminuări nemeritate care au beneficiat de noile oportunități? Este posibil în prezent. Deși, într-o oarecare măsură, preturile trecute servesc ca principala bază pentru formarea așteptărilor cu privire la prețurile viitoare, ele vor face acest lucru numai atunci când o parte care pierd o parte sau întregul surselor obișnuite de venit trebuie, cu alte cuvinte, să nu fie lăsat să conțene în dăuna beneficiilor difuze (și din punctul de venit modificări pe scară largă.

Orice descoperire, de către unii, a unor oportunități mai favorabile de satisfacere a nevoilor va fi, astfel, un dezavantaj pentru acei pe ale căror servicii s-ar fi bazat alții. Cu toate acestea, în această privință, efectele noilor și mai favorabile oportunități de schimb care apar pentru anumiți indivizi sunt pentru societate ca întreg la fel de benefice ca descoperirea unor noi sau până atunci necunoscute resurse materiale. Părțile în noua tranzacție de schimb vor fi acum capabile să-și satisfacă nevoile prin cheltuirea unei părți mai reduse din resursele lor, și ceea ce astfel economisesc poate fi utilizat pentru furnizarea de servicii adiționale altora. Cu siguranță, cei care, prin urmare, vor fi lipsiți de foștii lor clienți vor suporta o pierdere pe care este în interesul lor să o prevină. Dar ca toți ceilalți, ei vor fi profitați tot acest timp de pe urma repercusivului a miilor de schimbători similare în alte părți, care eliberează resurse pentru o mai bună aprovizionare a pieței. Și, deși pe termen scurt efectul nefavorabil asupra lor poate contra-balansa suverană a efectelor benefice indirecte, pe termen lung, suma tuturor acestor efecte particulare, deși întodeauna vor dauna unor, este probabil să îmbunătățească șansele tuturor. Așez rezultat va avea loc dacă efectele imediate, mai vizibile, sunt în mod sistematic trecute cu vederea și polilizării fiecărei oportunități de acest tip.

Răul concentrat și cunoscut pentru cei care pierd o parte sau întregul surselor obișnuite de venit trebuie, cu alte cuvinte, să nu fie lăsat să conțene în dăuna beneficiilor difuze (și din punctul de vedere al politiciii, de obicei necunoscute și de aceea nediscriminatorii) ale celor mulți. Vom vedea că tendința universală a politiciii este să dea o atenție preferențială celor câteva efecte puternice, și de aceea evidente, asupra celor numeroase, dar mici, și de aceea neglijate, și ca urmare a acestui lucru, să garanteze privilegiile speciale unor grupuri amenințate să-și piardă pozițiile pe care le-au obținut. Dar dacă ne gândim la faptul că majoritatea beneficiilor pe care le datorăm în mod curent pieței sunt rezultatul unor continuente adapări care ne sunt necunoscute, și din cauza cărora numai unele, dar nu toate utilizate pentru furnizarea de servicii, pot fi prevăzute, ar trebui să fie evidente că vom obține cele mai bune rezultate dacă acționăm conform unei reguli presuadată a sport șanselor. Deși partea fiicăria va fi impredecibilă, dar fiind că va depinde numai în parte de abilitatea și oportunitățile sale de a asimila faptele, și în parte de hazard, această este condiția impredecibilă. Cu privire la distribuția rezultată nu se poate pretinde că este justă din punct de vedere material, ci numai că este rezultatul unui proces care este cunoscut ca îmbunătățind șansele specifice și nu consecința unor măsuri specifice direcționale, care favorizează pe câțiva pe baza unor principii pe temeiul cărora nu se poate acționa în mod general.

Regulile de dreaptă conduită protejează numai proprietățile materiale și nu valorile de piață

Valoarea pe care o vor avea pe piață produsele sau serviciile oricărei persoane, și de aici partea sa în produsul agregat, va depinde întotdeauna și de deciziile pe care le iau alte persoane, în lumina posibilităților schimbătoare cunoscute acestora. De aceea, nu se poate garanta unei persoane un anumit preț, sau o anumită pondere în produsul total, decât solicitând altor persoane particulare să cumpere de la aceasta din urmă la un anumit preț. Acest lucru este în mod clar incompatibil cu principiul conform căruia coerciția trebuie limitată la impunerea regulilor uniforme de dreaptă conduită, egal aplicabile tuturor. Regulile de dreaptă conduită care sunt independente de un scop (*end-independent*) nu pot determina ce trebuie să facă fiecare (exceptând îndeplinirea obligațiilor voluntar asumate), ci numai ceea ce nu trebuie să facă. Ele doar formulează principiile care determină aria protejată a fiecăruia, pe care nimeni nu trebuie să o încalce.

Cu alte cuvinte, regulile de dreaptă conduită ne dau posibilitatea doar să determinăm ce lucruri aparțin și căror persoane, dar nu ce valorează aceste lucruri, sau ce beneficii conferă celor cărora le aparțin. Regulile servesc la furnizarea de informații pentru deciziile indivizilor, și ajută astfel la reducerea incertitudinii, dar ele nu pot determina modul în care individul se folosește de respectiva informație și, de aceea, nu pot elimina *întreaga* incertitudine. Ele pot spune fiecărui individ care sunt lucrurile pe care poate conta ca

fiind capabil să le utilizeze, dar nu și care vor fi rezultatele utilizării lor, atâta timp cât acestea depind de schimbul produsului eforturilor lui cu altele.

Este în mod clar eronată exprimarea acestui lucru prin aceea că regulile de dreaptă conduită alocă anumite lucruri anumitor persoane. Ele statuează condițiile în care orice persoană poate obține sau renunța la anumite lucruri, dar nu determină prin ele însele în mod precis condițiile particulare în care se va regăsi aceasta. Posesiunile (*domain*) sale vor depinde în fiecare moment de succesul cu care s-a folosit de respectivele condiții, și de oportunitățile particulare pe care s-a întâmplat să le întâlnească. Într-un anumit sens, este adevărat chiar și faptul că un astfel de sistem dă celor care deja au. Dar acesta este mai degrabă meritul decât defectul său, pentru că această trăsătură este cea care face să merite pentru fiecare direcționarea eforturilor nu numai către rezultate imediate, dar și către sporierea în viitor a capacității de a oferi servicii altora. Posibilitatea de achiziție, în scopul îmbunătățirii capacității de viitoare achiziții, este aceea care generează un proces general continuu, în care nu trebuie la fiecare moment să începem de la zero, ci putem începe cu o dotare care este rezultat al eforturilor trecute, pentru a spori cât mai mult cu puțință câștigurile de pe urma mijloacelor pe care le controlăm.

Împlinirea așteptărilor se realizează prin infirmarea unor așteptări

Regula abstractă de conduită poate (și, pentru a asigura formarea unei ordini spontane, ar trebui)

astfel proteja numai așteptările cu privire la stăpânirea anumitor bunuri fizice și servicii și nu așteptările privind valoarea lor de piață, adică raportul în care ele pot fi schimbate pentru alte lucruri. Aceasta este un punct de o importanță centrală care este, adesea, greșit înțeles. Din el rezultă mai multe corolari semnificative. În primul rând, deși scopul justiției este acela de a spori certitudinea, aceasta poate elimina numai anumite surse de incertitudine și încercarea de a o elimina în întregime ar fi dăunătoare: ea poate proteja așteptările numai prin interzicerea interferențelor cu proprietatea cuiva (incluzând pretențiile asupra serviciilor viitoare oferite de alții, în măsura în care aceștia s-au angajat în mod voluntar) și nu prin solicitarea altor persoane de a întreprinde anumite acțiuni. Ea nu poate, de aceea, garanta nimănui o anumită valoare a bunurilor și serviciilor pe care le are de oferit, ci numai faptul că îi este permis a obține pentru ele ce preț va putea.

Motivul pentru care legea poate proteja numai unele așteptări și nu pe toate, sau înlătura numai unele și nu toate sursele de incertitudine, este acela că regulile de dreaptă conduită pot numai limita gama acțiunilor permise, într-o asemenea manieră încât intențiile diferitelor persoane nu se vor ciocni, dar nu poate determina în mod pozitiv ce acțiuni ar trebui să întreprindă respectivii indivizi. Prin restrângerea gamei de acțiuni pe care orice individ o poate întreprinde, legea deschide pentru toți posibilitatea efectivă de colaborare cu ceilalți, dar nu o poate garanta. Regulile de conduită, care limitează în mod egal libertatea fiecăruia, astfel încât să asigure tuturor aceeași libertate, pot doar face posibile acordurile pentru obținerea a ceea ce se află acum în posesia altor persoane, și astfel canaliza

eforturile tuturor către căutarea înțelegerii cu ceilalți. Dar ele nu pot asigura succesul acestor eforturi, sau determina termenii în care pot fi încheiate aceste acorduri.

Împlinirea așteptărilor, care face posibilă pentru toate părțile obținerea lucrului pentru care se străduiesc, este, în fapt, determinată de un proces de învățare prin încercare și eroare care trebuie să presupună o infirmare constantă a unor așteptări. Procesul de adaptare operează, așa cum se întâmplă în cazul ajustărilor oricărui sistem cu auto-organizare, prin ceea ce cibernetica ne-a învățat să numim *feed-back negativ*: răspunsuri la diferențele între rezultatele actuale și cele așteptate ale acțiunilor, astfel încât aceste diferențe să fie reduse. Aceasta va produce o corespondență crescută a așteptărilor diferitelor persoane, atâta timp cât prețurile curente oferă indicații cu privire la prețurile viitoare, cu alte cuvinte, atâta timp cât, în interiorul unui cadru destul de constant de fapte cunoscute, întotdeauna nu se schimbă decât câteva dintre acestea; și atâta timp cât mecanismul prețurilor operează ca un mediu de transmitere a cunoștințelor care face ca faptele care devin cunoscute cătorva, să influențeze, prin efectele acțiunilor lor asupra prețurilor, deciziile altora.

La început, poate apărea paradoxal faptul că, în scopul obținerii celei mai mari certitudini posibile este necesară menținerea în incertitudine a unui element al așteptărilor atât de important cum este raportul în care lucrurile pot fi cumpărate și vândute. Paradoxul dispare, în orice caz, atunci când ne amintim că nu putem ținti decât la a oferi cea mai bună bază pentru judecarea a ceea ce cu necesitate este incert, și pentru asigurarea adaptării continue la ceea ce nu a fost dinainte cunoscut: putem aspira numai la cea mai

bună utilizare a cunoștințelor partiale, aflate într-o constantă schimbare, și care este comunicată în primul rând prin modificările prețurilor, și nu la cea mai bună utilizare a unui stoc de cunoștințe dat și constant. Maximul pe care îl putem atinge, într-o asemenea situație, nu este certitudinea, ci eliminarea acelei incertitudinii care poate fi evitată - maxim care nu poate fi atins prin implicarea răspândirii efectelor unor schimbări neprevăzute, ci necesitate, mulți factori de care depinde performanța actuală este sau nu o dovadă stare să decidem dacă cea mai bună regulile justiției trebuie să limiteze circumsistanțele care pot fi luate în considerare în toate cazurile. Dacă *tout comprendre est tout pardonner*, acesta este exact punctul, pentru că el nu poate cunoaște totul. Nevoia de a se baza pe reguli abstracte în menținerea unei ordini spontane este lor pe care dorim să le încurajăm. Deși opți pe nimeni să nu se impiedice. Deși folosim competiția pentru a alina cine este cel mai bun, rezultatul va arăta numai cine s-a descurcat mai bine într-o anumite ocazie, și nu faptul că învingătorul va performa în general mai bine. Prea adesea vom afla că cursa nu este adjudecată de către cel mai rapid, nici bătălia de către oamenii înțelepți, și nici favoarea de către cel mai înțelept, și nici bogățiile de către care prin urmare vor fi acceptate ca juste.²¹ În particular, orice preocupare pentru efectele pe termen scurt este menită să mătească preponderența efectelor vizibile și predictibile asupra celor îndepărtate și invizibile, în timp ce regulile hărăzite să aducă beneficii viitoare în mod egal nu trebuie să permită ca efecte care au ajuns în mod accidental la cunoștința judecătorească să cântărească mai mult decât cele de care acesta nu poate avea cunoștință.

În cadrul unei ordini spontane nu sunt menite a cauza nemulțumiri și un sentiment de tratament injust, deși nimeni nu a acționat în mod injust. Cei afectați vor emite cereri pentru măsuri reparatorii, acționând cu cea mai bună credință și punând o problemă de justiție. Dar dacă coerciția este să fie restrânsă la impunerea

Regulile abstracte de condita pot determina numai șansele și nu anumite rezultate

Regulile de drapă condita, înțeles, nimeni nu poate garanția că el și de circumstanțele particulare pe care le fie cu totul dependente de abilitățile lor pozițiile diferitelor indivizi sunt lăsate să par sau nu dezirabile. Ațata timp cât dacă efectele lor asupra anumitor indivizi toate instanțele particulare, indiferent ori; și ca aceste reguli să se aplice în mod egal pasibile de a crește șansele măsurile coercitive de guvernare să fie în ci numai ca principiile care ghidază toate să previndă, nu o șansă egală în general, anticipare a fost sau nu scuizabilă.¹⁸

Un corolar al acestui lucru este faptul că fiecare individ va avea dreptul să previndă, nu o șansă egală în general, măsurile coercitive de guvernare să fie în mod egal pasibile de a crește șansele ori; și ca aceste reguli să se aplice în toate instanțele particulare, indiferent dacă efectele lor asupra anumitor indivizi par sau nu dezirabile. Ațata timp cât pozițiile diferitelor indivizi sunt lăsate să fie cu totul dependente de abilitățile lor și de circumstanțele particulare pe care le înțeles, nimeni nu poate garanția că el vor avea cu toții aceeași șanse.

Într-un asemenea joc, în care rezultatele indivizilor depind parțial de

sansă și în parte de abilitățile lor, nu există în mod evident nici un motiv pentru a califică rezultatul ca just sau injust. Po-dacă umneză principiile legit și ignora toate circumstanțele la care nu se referă dintr-o competiție pentru un premiu în regulile sale abstracte (dar care pot fi în cel mai înalt grad relevante pentru evaluarea morala a acțiunii), atunci cea mai bună prestație, dar nu vom fi în stare să decidem dacă cea mai bună performanță actuală este sau nu o dovadă unui mare merit. Nu vom putea împiedica intervenția accidentelor, și în ceea ce judecătorul nu trebuie să și pro-conșcință nu vom putea fi siguri că rezultatele vor fi proporționale cu capacitatea competitivilor sau cu anumite calități ale lor pe care dorim să le încurajăm. Deși competiția aceeași ignoranțe și incertitudinea, și impunerea acestor reguli de conduită își va atinge ținta, numai dacă aderăm la ele în mod consistent și nu le tratăm doar ca pe substituții ale cunos-tințelor pe care nu le posedăm într-un anumite caz. De aceea, nu efectuăm aplicării lor în respectivele cazuri, ci numai efectele aplicării lor universale, sunt cele care duc la îmbunătățirea șanselor viitoare, și care prin urmare vor fi acceptate ca juste.²¹ În particular, orice preocupare pentru efectele pe termen scurt este menită să mătească preponderența efectelor vizibile și predictibile asupra celor îndepărtate și invizibile, în timp ce regulile hărăzite să aducă beneficii viitoare în mod egal nu trebuie să permită ca efecte care au ajuns în mod accidental la cunoștința judecătorească să cântărească mai mult decât cele de care acesta nu poate avea cunoștință.

În cadrul unei ordini spontane nu sunt menite a cauza nemulțumiri și un sentiment de tratament injust, deși nimeni nu a acționat în mod injust. Cei afectați vor emite cereri pentru măsuri reparatorii, acționând cu cea mai bună credință și punând o problemă de justiție. Dar dacă coerciția este să fie restrânsă la impunerea

de reguli uniforme de dreaptă conduită, este esențial ca guvernul să nu posedă puterea de a da curs unor astfel de cereri. Diminuarea poziției relative a câtorva, poziție care a generat plângerile, este consecința supunerii lor unor șanse similare cu cele cărora, nu numai că unii le datorează acum creșterea poziției lor, dar ei înșiși le-au datorat poziția lor trecută. Numai pentru că nenumărați alții se supun infirmării așteptărilor lor rezonabile, fiecare are un venit atât de mare pe cât îl are; și de aceea este corect ca fiecare să accepte tumura nefavorabilă a evenimentelor când aceasta se îndreaptă împotriva sa. Aceasta nu este mai puțin adevărat în cazul în care nu un singur individ, ci membrii unui grup de dimensiuni mari, împărtășesc - și sprijină reciproc - sentimentul de nemulțumire, și schimbarea ajunge, în consecință, să fie privită ca reprezentând o "problemă socială".

Comenzile specifice ('intervențiile') într-o catalaxie produc dezordine și nu pot fi niciodată juste

O regulă de dreaptă conduită servește la reconcilierea diferitelor scopuri ale multor indivizi. O comandă servește pentru atingerea unor rezultate particulare. Spre deosebire de o regulă de dreaptă conduită, ea nu doar limitează gama alegerilor indivizilor (ori cere acestora să satisfacă așteptările pe care în mod deliberat le-au creat), ci comandă acestora să acționeze într-o anumită manieră care nu este pretinsă altor persoane.

Termenul 'interferență' (sau 'intervenție') este propriu-zis aplicat

numai unor asemenea ordine specifice care, spre deosebire de regulile de dreaptă conduită, nu servesc la formarea unei ordini spontane, ci ținesc la obținerea unor rezultate particulare. Termenul era folosit de economiștii clasici exclusiv în acest sens. Ei nu l-ar fi aplicat stabilirii sau îmbunătățirii acelor reguli generice care sunt necesare pentru funcționarea ordinii de piață și pe care ei le presupun explicit în analizele lor.

Chiar în limbajul comun, 'interferență' implică operarea unui proces care se desfășoară de la sine după anumite principii, dat fiind că părțile sale se supun unor anumite reguli. Nu am numi interferență faptul de a unge mecanismul unui ceas, sau asigurarea în orice alt mod a condițiilor necesare pentru funcționarea corectă a unui mecanism în funcțiune. Numai dacă am schimbat poziția oricărei părți particulare, de o manieră care nu se regăsește în acord cu principiul general al operării sale, cum ar fi mutarea limbilor unui ceas, se poate spune în mod corect că am intervenit. Scopul interferenței este, astfel, întotdeauna acela de a determina un anumit rezultat care este diferit de acela care s-ar fi produs, dacă mecanismul ar fi fost lăsat liber să-și urmeze principiile sale inerente.²² Dacă regulile după care rezultatele unui astfel de proces sunt dinainte determinate, rezultatele particulare pe care el le produce la un moment dat vor fi independente de dorințele momentane ale oamenilor.

Rezultatele particulare care vor fi determinate prin intermediul modificării unei anumite acțiuni a sistemului vor fi întotdeauna inconsistente cu ordinea sa generală: dacă nu ar fi, ele ar fi putut fi obținute prin schimbarea regulilor după care sistemul operase până atunci. Interferența, dacă termenul este corect folosit, este de aceea prin definiție un act izolat

de coerciție,²³ întreprins în scopul atingerii unui rezultat particular, și fără angajamentul de a proceda la fel în toate cazurile în care anumite circumstanțe, definite printr-o regulă, sunt similare. Este, de aceea, întotdeauna un act injust acela prin care cineva este constrans (de obicei în interesul unui tert) în circumstanțe în care un altul nu ar fi constrans, și în scopuri care nu sunt ale sale.

Mai mult, este un act care întotdeauna va destrăma ordinea generală și va împiedica ajustarea reciprocă a tuturor părților sale, pe care se bazează ordinea spontană. Va face aceasta prin împiedicarea persoanelor către care sunt direcționate comenzile specifice de la a-și adapta acțiunile la circumstanțe cunoscute lor, și prin determinarea acestora de a servi anumite scopuri care altora nu le este cerut să le servească, și care vor fi satisfăcute pe seama altor efecte imprevizibile. Fiecare act de interferență crează, astfel, un privilegiu în sensul că asigură unora anumite beneficii pe seama altora, într-o manieră care nu poate fi justificată prin principii cu o aplicabilitate generală. Ceea ce necesită, în această privință, formarea ordinii spontane este ceea ce este de asemenea cerut de restrângerea oricărei coerciții la impunerea regulilor de dreaptă conduită: aceea ca coerciția să fie utilizată numai acolo unde este cerută de reguli uniforme, egal aplicabile tuturor.

Scopul legii trebuie să fie sporirea în mod egal a șanselor tuturor

De vreme ce regulile de dreaptă conduită pot afecta numai șansele de succes ale eforturilor oame-

nilor, scopul modificării sau dezvoltării lor trebuie să fie acela de a îmbunătăți cât mai mult posibil șansele oricărei persoane selectate la întâmplare. De vreme ce pe termen lung nu se poate prezice când și unde se va întâmpla conjuncția particulară de circumstanțe la care se referă orice lege, trebuie de asemenea să rămână necunoscut cine va beneficia de pe urma unei astfel de reguli abstracte și cât de multe persoane diferite vor beneficia. Asemenea reguli universale, menite să se aplice pe o perioadă indefinită de timp, pot, astfel, ținti numai la mărirea șanselor unor persoane necunoscute.

Preferăm să vorbim, în acest context, mai degrabă de șanse decât de probabilități, pentru că acestea din urmă sugerează magnitudini numerice care nu vor fi cunoscute. Tot ceea ce poate face legea este să adauge la numărul de posibilități favorabile care este probabil să apară pentru o persoană necunoscută și, astfel, să edifice o probabilitate crescândă ca oportunități favorabile să apară în calea oricui. Dar deși scopul ar trebui să fie acela de a îmbunătăți perspectivele fiecăruia, în mod normal nu este cunoscut ce perspective vor fi îmbunătățite printr-o anumită măsură legislativă, și cât de mult.

Este de observat că aici conceptul de șansă este introdus în două moduri. Într-o primă instanță, poziția relativă a oricărei persoane date poate fi descrisă numai ca o gamă de oportunități care, dacă ar fi precis cunoscute, ar putea fi reprezentate ca o distribuție de probabilitate. În al doilea rând, este problema probabilității ca oricare dintre membrii societății să ocupe oricare din pozițiile astfel descrise. Conceptul rezultat al șanselor fiecărui membru al societății de a avea o anumită gamă de oportunități este, astfel, unul complex, căruia este greu să-i conferim o precizie matematică. Aceasta

ar fi, oricum, de folos numai în cazul în care magnitudinile numerice a fi cunoscute, ceea ce, desigur, nu se întâmplă.²⁴

Este evident că străduința de a spori în mod nediscriminatoriu șansele fiecăruia nu va face ca șansele tuturor să devină egale. Șansele vor depinde întotdeauna nu numai de evenimente viitoare pe care legea nu le poate controla, dar și de poziția inițială a fiecărui individ la momentul la care regulile în chestiune sunt adoptate. Într-un proces continuu, poziția inițială a unei persoane va fi întotdeauna rezultat al fazelor precedente, și va fi, de aceea, tot atât de mult un fapt neintenționat și dependent de șansă ca și dezvoltarea viitoare. Și de vreme ce o parte a eforturilor celor mai mulți oameni va fi în mod normal direcționată către îmbunătățirea șanselor lor viitoare, mai degrabă decât către satisfacerea nevoilor lor curente, și cu atât mai mult cu cât ei deja au reușit să facă provizii pentru mai târziu, poziția inițială a fiecăruia va fi la fel de mult rezultatul unei serii de accidente trecute, cât al eforturilor și previziunilor sale. Se pare, de aceea, că, datorită faptului că individul este liber să decidă dacă să utilizeze rezultatele eforturilor sale pentru consumul curent sau pentru sporirea oportunităților sale viitoare, poziția pe care deja a dobândit-o va îmbunătăți șanselor sale de a atinge o încă și mai bună poziție. Posibilitatea de a distribui utilizarea propriilor resurse în timp va tinde de aceea întotdeauna către mărirea discrepanței între meritele eforturilor curente ale unei persoane și beneficiile pe care le primește în mod curent.

În măsura în care ne bazăm pe instituția familiei pentru lansarea individului în viață, lanțul de evenimente care afectează perspectivele cuiva se va extin-

de, în mod normal, dincolo de perioada vieții sale individuale. Este inevitabil, de aceea, ca în procesul continuu al catalaxiei punctul de început, și de aceea și perspectivele diferiților indivizi, să fie diferite.

Aceasta nu înseamnă că nu poate constitui un caz de dreptate corectarea pozițiilor care vor fi fost determinate prin acte sau instituții anterioare injuste. Dar în cazul în care o astfel de injustiție nu este clară și recentă, ar fi în general impracticabilă corectarea ei. Ar părea în ansamblu preferabilă acceptarea poziției date, ca datorându-se unui accident, și, pur și simplu, reținerea de acum încolo de la orice măsuri care au drept țintă beneficiul unor indivizi sau grupuri particulare. Deși poate părea rezonabilă o asemenea construcție a legii, care să tindă spre îmbunătățirea oportunităților acelora ale căror șanse sunt relativ reduse, acesta se poate rar obține prin intermediul regulilor generice. Există, fără îndoială, cazuri în care dezvoltările trecute ale legii au introdus o deviație (*bias*) în favoarea, sau în dezavantajul unor grupuri particulare; și asemenea prevederi ar trebui în mod clar să fie corectate. Dar, luând în considerare toți factorii, ar părea, contrar unei păreri larg răspândite, că faptul care a contribuit cel mai mult în ultimii două sute de ani la creșterea nu numai a poziției absolute, dar și a poziției relative a acelora din grupele de venituri cele mai joase, a fost creșterea generală a avuției, care a tins să crească venitul grupurilor celor mai joase față de cel al grupurilor relativ superioare. Aceasta este, bineînțeles, o consecință a faptului că, odată ce diavolul malthusian a fost exorcizat, creșterea avuției agregate tinde spre a face munca mai rară decât capitalul. Dar nimic din ceea ce putem noi face, spre instaurarea egalității absolute a tuturor veniturilor, nu poate

modifica faptul că un anumit procent al populației trebuie să se regăsească în vârful ierarhiei; și, ca o chestiune de logică, șansa oricărei persoane selectate la întâmplare ca fiind între cei mai de jos 10% trebuie să fie o zecime!²⁵

Societatea Bună este cea în care șansele fiecăruia selectat la întâmplare este probabil să fie cât mai mari cu puțință

Concluzia la care ne-au condus considerațiile noastre este, astfel, aceea că ar trebui să privim ca cea mai dezirabilă ordine a societății cea pe care am alege-o dacă am ști că poziția noastră inițială ar fi decisă numai prin întâmplare (așa acum ar fi faptul de a ne fi născut într-o anumită familie). De vreme ce atracția pe care o astfel de șansă ar poseda-

pentru orice individ adult ar depinde probabil de abilitățile, capacitățile și gusturile particulare pe care deja le-a dobândit, un mod mai bun de a spune aceasta ar fi acela că cea mai bună societate ar fi aceea în care am prefera să ne plasăm copiii dacă am ști că poziția lor în ea ar fi determinată printr-o selecție la întâmplare. Foarte puțini oameni ar prefera, în această situație, o ordine strict egalitară. Cu toate acestea, în timp ce unul ar putea, de exemplu, privi felul de viață pe care aristocrația feudală o ducea în trecut ca atractivă, și ar alege o societate în care o astfel de clasă ar exista, dacă ar primi asigurări că el sau copiii lui ar fi membri ai acestei clase, el ar decide probabil în mod diferit dacă ar ști că aceea poziție ar fi determinată printr-o selecție aleatoare și ar fi mult mai probabil ca el să devină un muncitor agricol. El ar alege atunci, cu mare probabilitate, exact acel tip de societate industrială care nu oferă unor puțini asemenea pene încântătoare ci perspective mai bune pentru marea majoritate.²⁶

Traducere de Florentina Popescu

NOTE

1. Edwin Cannan, *The History of Local Rates in England* (Londra, ediția a doua, 1912), p.173, termenul 'neeconomic' este utilizat aici în acel sens larg, care se referă la ceea ce este cerut de către ordinea pieței, un sens care este înșelător și de aceea este mai bine să fie evitat.
2. După Carl Menger, *Problems of Economics and Sociology* (Illinois, 1963), p.93: Nașunea ca atare nu este un subiect de dimensiuni mari care are nevoi, care muncește, care economisește și consumă; și ceea ce se numește 'economie națională' este, de aceea, nu economia unei națiuni în adevăratul sens al cuvântului. 'Economia națională' nu este un fenomen analog economiilor singulare ale unei națiuni căreia îi aparține de asemenea economia
3. Richard Whately, *Introductory Lectures in Political Economy* (Londra, 1855), p.4
4. În special de către L. von Mises, *Human Action* (Yale, 1949), *passim*.
5. H.G. Liddell și R.A. Scott, *A Greek English Dictionary* (Londra, ediție nouă, 1940) s.v. *katallagden*, *katallage*, *katallagma*, *katallaktikos*, *katallasso* (-to), *katallaktikos* și *katallaxis*.
6. În termenii grecești pe care i-am utilizat o

- economie propriu-zisă este, astfel, un *taxis* și *telecrație*, în timp ce catalaxia este un *cosmos* și o *nomocrație*.
7. Acestea sunt regulile la care Adam Smith și David Hume făceau referire în mod accentuat ca la 'reguli de justiție', și pe care le avea în vedere Adam Smith atunci când (*The Theory of Moral Sentiments*, partea I, sect. ii, cap.iii) vorbea despre justiție ca despre principalul pilon al întregului edificiu. Dacă acesta este înlăturat, marea, imensa țesătură a societății umane, țesătură a cărei construire și susținere par să fi fost în această lume, dacă pot să mă exprim așa, grija specială și mult îndrăgită a naturii, trebuie ca într-o clipă să se dezintegreze în atomi.'
 8. La începutul secolului al optzecelea, atunci când Bernard Mandeville cu a sa *Fable of the Bees* a devenit cel mai influent expunător al ei. Dar pare să fi fost mult mai răspândită și este de găsit, de exemplu, în literatura Whig timpurie, cum ar fi în Thomas Gordon, *Catos Letter* no. 63, datată 27 ianuarie 1721 (retipărită în *English Libertarian Heritage*, ed. David L.Jacobson, Indianapolis, 1965, pp.138-9): Munca onestă și Talentele folosite ale fiecărui om, în timp ce sunt folosite pentru Public, vor fi folosite pentru sine; și atunci când se va servi pe el, va servi Publicul; Interesul public și privat se vor asigura reciproc; toți vor da cu veselie o Parte care să asigure Întregul - și vor fi curajoși în a-l apăra. Și-a găsit apoi, pentru întâia dată, expresia în lucrările clasice (în ambele cazuri probabil sub influența lui Mandeville) în C. de S. de Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, Cartea a III-a, secț.7 (trad.T.Nugent, New York, 1949), p.35: Fiecare individ promovează binele public în timp ce el are în vedere promovarea propriului interes, și în David Hume, *Treatise* în *Opere* II, p.289: am învățat să aduc un serviciu altuia, fără a-i purta acestuia nici o simpatie reală; și *ibid.* p. 291: avantaj pentru public, deși poate nu a fost intenționat pentru acest scop; conform de asemenea *Essays*, *Opere* III, p. 99: face să fie în interesul chiar a omului rău de a acționa pentru binele public. Se regăsește mai târziu în Josiah Tucker, *Elements of Commerce* (Londra, 1756), în Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Londra, 1759), partea a IV-a, cap.I, în care vorbește despre oameni ca fiind 'conduși de o mână invizibilă...cătred promovarea interesului societății, fără a intenționa acest lucru, fără a ști acest lucru, și, desigur, în cea mai faimoasă formulare, în *Wealth of Nations* a lui A. Smith (ed. Cannan, Londra, 1910), vol.I, p.421: 'Direcționând respectiva activitate de asemenea manieră, astfel încât produsul ei să fie de cea mai mare valoare, el are în vedere numai propriul câștig, și este în aceasta, ca în multe alte cazuri, condus de o mână invizibilă către promovarea unui scop care nu este parte a intenției sale. Nici nu este întodeauna cel mai rău lucru pentru societate faptul că nu este parte a acesteia. Prin urmărirea propriului său interes el promovează adesea pe cel al societății mult mai eficient decât atunci când într-adevăr încearcă să-l promoveze.' Conform de asemenea lui Edmund Burke, *Thoughts and Details of Scarcity* (1795), în *Opere* (Ed. World Classics), vol.VI, p.9: 'Distribuitorul binevoitor și înțelept al tuturor lucrurilor, care obligă oamenii, fie că vor sau nu, ca, în urmărirea propriului interes egoist, să lege binele general de succesul lor individual.'
 9. După Adam Smith, *Wealth of Nations*, I, p.16: 'Nu de la bunăvoința măcelarului, brutarului sau băcanului, ne așteptăm hrana, ci din grija acestora pentru propriul interes.'
 10. În insistența asupra 'solidarității' sociale se arată cel mai clar caracterul constructivist al abordării în privința sociologiei a lui Auguste Comte, Emile Durkheim și Leon Duguit.
 11. Ambele erau în mod caracteristic privite de către John Stuart Mill ca singurele sentimente înălțătoare rămase la omul modern.
 12. Asupra semnificației dezvoltării criticismului de către grecii antici a se vedea în particular Karl R. Popper, *The Open Society and Its Enemies* (Londra și Princeton, 1947 și mai târziu), *passim*.
 13. Conform lui A.L.C. Destutt de Tracy deja, *A Treatise on Political Economy* (Georgetown, 1817), p.6 și urmât.: 'Societatea este numai un lung șir de schimburi... Comerțul este societatea în întregul său.' Înainte ca termenul societate să intre în uzul general, 'economie' era adesea utilizat acolo unde acum vorbim de 'societate'. A se vedea, de exemplu, John Wilkins, *Essay toward a Real Character and a Philosophical Language* (Londra, 1668) așa cum este citat de către H.R. Robbins, *A Short History of Linguistics* (Londra, 1967), p.114-1, care pare să utilizeze 'economic' ca echivalent pentru 'interpersonal'. La vremea respectivă, 'economie' pare să mai fi fost utilizat și pentru a însemna ceea ce numim aici o ordine spontană, dat fiind că apăreau frecvent fraze de tipul 'economia creației' și altele de acest fel.
 14. Principalele obiecții împotriva abordării 'alocaționale' sau 'economismului' unei părți însemnate din teoria economică curentă din puncte de vedere foarte diferite vine pe de o parte, din partea lui J.M. Buchanan, reinserată în cel mai recent în esul 'Este economia știința alegerii?' în E. Streissler (ed.), *Roads to Freedom* (Londra, 1969) și G. Myrdal, în special în *The Political Element in the Development of Economic Theory* (Londra, 1953) și *Beyond the Welfare State* (Yale, 1960). A se vedea de asemenea Hans Peter, *Freiheit der Wirtschaft* (Köln, 1953); Gerhard Weisser, 'Die Überwindung des Ökonomismus in der Wirtschaftswissenschaft' în *Grundfragen der Wirtschaftsordnung* (Berlin, 1954); și Hans Albert, *Ökonomische Theorie und Politische Ideologie* (Göttingen, 1954). Ceea ce este adesea inexact deși probabil convenabil descris ca 'scopuri economice' sunt cele mai generale și de aceea nediferențiate mijloace, cum ar fi banii sau puterea generală de cumpărare, care, în cursul procesului zilnic de câștigare a existenței, sunt scopurile imediate, pentru că scopurile particulare în care ele vor fi folosite nu sunt încă cunoscute. Asupra faptului că, strict vorbind, nu există scopuri economice și pentru cea mai clară formulare a economiei văzută ca teorie a alegerii a se vedea, L.C.Robbins, *The Nature and Significance of Economic Science* (Londra, 1930 și mai târziu).
 15. A se vedea capitolul 7 de mai sus.
 16. Este un punct care nu poate fi niciodată accentuat suficient, dat fiind că este atât de frecvent neînțeles, în special de către socialiști, acela că cunoștințele tehnologice ne pot spune numai ce tehnici sunt disponibile, dar nu și care sunt cele mai economice sau eficiente. Contrar unei păreri larg răspândite, nu există un lucru precum optimul tehnic pur, o concepție adesea derivată din falsa idee că există un singur factor uniform care este cu adevărat rar, și anume energia. Din acest motiv, tehnica cea mai eficientă de producere a ceva în SUA, să spunem, poate fi extrem de neeconomică în India, de exemplu.
 17. W.S.Jevons, *The Theory of Political Economy* (Londra, 1871), p.159
 18. Multe din cunoștințele indivizilor, care pot fi atât de folositoare în determinarea unor anumite adaptări, nu sunt cunoștințe de-a gata, pe care ei le pot dinainte lista și îndosaria, pentru uzul unei autorități planificatoare, atunci când se ivește ocazia; ei vor avea puține cunoștințe date dinainte cu privire la ce avantaj ar putea deriva din, să spunem, faptul că magneziul a devenit mult mai ieftin decât aluminiul, sau nylon-ul decât cânepa, sau un tip de plastic mai ieftin decât un altul; ceea ce posedă ei este o capacitate de descoperire a ceea ce este cerut de o situație dată, adesea o familiarizare cu anumite circumstanțe, de care înainte nu aveau nici o idee, și care ar putea deveni folositoare.
 19. Ecleziaștul 9:11.
 20. Am impresia că aceasta este ignoranța pe care Cicero o avea în vedere atunci când susținea că nici natura, nici voința, ci slăbiciunea intelectuală a fost mama justiției. A se vedea *De Republica*, 3, 13: 'iustitiae non natura nec voluntas sed imbecillitas mater est.' Aceasta, cel puțin, pare să fie ceea ce el înțelege atunci când în multe alte locuri vorbește de 'humani generis imbecillitas'.
 21. Conform pasajului lui David Hume, citat anterior, mai sus, capitolul 7, nota 12.
 22. Distincția introdusă de Wilhelm Ropke, *Die Gesellschaftskrise der Gegenwart* (ediția a cincea, Erlenbach-Zrich, 1948), p.259, între acte de interferență care sunt conforme și cele care nu sunt conforme cu 'ordinea pieței' (sau, așa cum alți autori germani au exprimat-o, sunt sau nu sunt *systemgerecht*) țintește către aceeași distincție, dar aș prefera să nu descriu măsurile 'conforme' ca 'interferență'.
 23. Conform L.von Mises, *Kritik des Interventionismus* (Jena, 1929), p.5 și urmât.: Nicht unter den Begriff des Eingriffes fallen Handlungen der Obrigkeit, die mit den Mitteln des Marktes arbeiten, d.h. solche, die Nachfrage oder Angebot durch Veränderungen der Marktfaktoren zu beeinflussen suchen... *Der Eingriff ist ein von einer gesellschaftlichen Gewalt ausgehender isolierter Befehl, der die Eigentümer der Produktionsmittel und die Unternehmer zwingt, die Produktionsmittel anders zu verwenden als sie es sonst tun werden.*
 24. Șansele oricărei persoane selectată la întâmplare de a câștiga un anumit venit ar fi atunci reprezentate printr-o curbă gaussiană, adică o suprafață tridimensională una dintre coordonatele căreia reprezentând probabili-

lata ca acea persoană să aparțină unei clase cu o anumită distribuție de bogății materiale așteptătorii unui anumite venit (aranaj) potrivit valorilor mediane) pentru clasa respectivă. În timp ce, cea de-a doua coordonată reprezintă distribuția probabilă a veniturilor particulare ale clasei respective. Ar arăta, de exemplu, că o persoană a cărei poziție în conformația acesteia o sansă mai mare decât o altă persoană de a câștiga un anumit venit, poate în fapt câștiga mult mai puțin decât această din urmă.

25. Sansa tuturor va fi sportul cel mai mult dacă acționăm potrivit unor principii care vor determina creșterea nivelului general al veniturilor, fără a acordă arienți modificatorii, în consecință, ale anumitor indivizi sau grupuri de la o poziție pe scară la o altă. (Modificările vor avea cu necesitate loc în cursul unui asemenea proces, și trebuie să se întâmple pentru a face posibilă creșterea nivelului mediu.) Nu este ușor de ilustrat acest lucru prin intermediul statisticilor disponibile în cazul unei țări pentru care este disponibilă informație de acest tip destul de adecvată, SUA, se pare că o persoană care în 1940 aparținea grupului ale căruia veniturii erau mai mari decât ale 50% din populație dar mai mici decât cele ale 40% din populație, chiar dacă până în 1960 a coborât în grupul de 30-40%, tot s-ar bucura de un venit absolut superior celui din 1940.

26. Ar putea fi de ajutor cititorului ilustrarea punctului general formulat în text prin-o trecere în revistă a experienței personale care m-a condus la a vedea problema în această manieră. Faptul că o persoană într-o poziție stabilă are inevitabil o altitudine diferită de aceea care ar trebui luată în considerare în problema generală, mi-a fost clar revelat mie, adaug că acest lucru se baza pe presupunerile făcute potrivit cărora ei ar fi fost increduliți unel familii albe și nu unel familii de culoare).

resursele cu care as putea să-mi întrec în familia vor fi distruse de bombardamentele inamice. La timpul acela, când toți eram pregătiți pentru mult mai rău decât s-a întâmplat în cele din urmă, am primit oferte din partea mai multor țări neutre pentru a-mi încredința copiii, mici la vremea respectivă, unor familii necunoscute, la care era probabil să rămână dacă eu nu aveam să su, avertisc războiului. A trebuit, astfel, să luu în considerare atracția relativă a unor ordinii sociale atât de diferite precum cele ale SUA, Argentina și Suedia, în ipoteza că condițiile în care copiii mei vor crește în țările respective vor fi mai mult sau mai puțin determinate de sansă. Accesia mea a dus, așa cum speculația abstractă nu ar fi putut-o face probabil niciodată, să realizez că atunci când este vorba de copii mei, preferințele raționale trebuie să fie ghidate de considerarea întrucâtva diferite de cele care ar determina o alegere similară în ceea ce mă privește, ca ocupând deja o poziție stabilă și considerând în mod greșit problema) că accesia ar conta mai mult în-otărată europeană decât în SUA. Astfel, în timp ce alegerea în ceea ce mă privește ar fi fost dreptate descrisă ca fiind aceea dintre invențiile omului cu conștiințele cele mai grave, mult mai pătrunzătoare în privința efectelor decât focul și praful de pușcă. Spre deosebire de legea însăși, care nu a fost nicicând "inventată" în același sens, condiția conformării la regulile acestuia. Asemenea reguli ar fi putut, într-un anumite sens, să nu fie cunoscute și să trebuiau un instrument de mare putere de care aveau nevoie pentru a produce bine, dar pe care niciodată nu au învățat să-l minuiască astfel încât să nu producă și un rău considerabil. Ea a deschis omului posibilități cu totul noi și i-a dat sentimentul de încredere în stăpânire a propriei sorti. Discuția luare în stăpânire a propriei sorti. Discuția cu privire la cine ar trebui să dețină această putere a pus însă în umbră, într-un mod disproporționat, discuția cu mult mai

Friedrich A. Hayek

Transformarea conceptului de lege *

*Non ex regula sumatur, sed
ex iure quod est regula fita*
Julius Paulus

*Leges sunt mai vechi
decit legislația*

Legile, în sensul de reguli impuse de conduită, sunt fără îndoială la fel de vechi ca societatea însăși; numai respectarea de reguli comune face cu putință coexistența pașnică a indivizilor într-o societate. Cu mult înainte ca omul să dezvolte un limbaj care să-i permită emiterea de comenzi generale, un individ va fi fost acceptat ca membru al unui grup cu condiția conformării la regulile acestuia. Asemenea reguli ar fi putut, într-un anumite sens, să nu fie cunoscute și să trebuiau un instrument de mare putere de care aveau nevoie pentru a produce bine, dar pe care niciodată nu au învățat să-l minuiască astfel încât să nu producă și un rău considerabil. Ea a deschis omului posibilități cu totul noi și i-a dat sentimentul de încredere în stăpânire a propriei sorti. Discuția luare în stăpânire a propriei sorti. Discuția cu privire la cine ar trebui să dețină această putere a pus însă în umbră, într-un mod disproporționat, discuția cu mult mai

* Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, The University of Chicago Press, 1973, vol. 1, cap. 4.

înțelepciune deosebită, nimeni pînă acum nu a privit legea ca pe ceva ce oamenii ar putea produce după bunul lor plac.

Nu este de mirare că folosim același cuvînt, lege, atît pentru a denumi legile invariabile care guvernează natura cît și pentru a desemna regulile care guvernează comportamentul uman. Ambele au fost concepute la origine ca existînd independent de voința umană. Deși tendința antropomorfizantă a gîndirii primitive îi determina adesea pe oameni să atribuie crearea ambelor tipuri de lege unei ființe supranaturale, acestea erau privite ca adevăruri eterne pe care omul le putea descoperi dar nu modifica.

Omul modern, pe de altă parte, este în asemenea măsură convins că legile care guvernează acțiunea umană sunt un produs al legiferării, încît a susține că legea este mai veche decît făurirea legii are aproape caracterul unui paradox. Cu toate acestea, nu poate exista nici o îndoială că legea există dintotdeauna, înainte chiar ca omul să se gîndescă că ar putea-o făuri sau modifica. Convingerea că ar putea face acest lucru nu a apărut mai devreme de Grecia clasică și chiar și atunci numai pentru a fi din nou dată uitării și a reapărea, cîștigînd din ce în ce mai mult suport în Evul Mediu tîrziu.⁶ În forma în care este astăzi acceptată pe scară largă, și anume aceea că orice lege poate și trebuie să fie produsul invenției libere a legislatorului, ea este falsă din punct de vedere factual, un produs eronat al aceluiași raționalism constructivist pe care l-am descris anterior.

Vom vedea mai tîrziu că întreaga concepție pozitivistă în domeniul dreptului, care face din orice lege un produs al voinței unui legislator, este rezultatul erorii intenționaliste caracte-

ristice constructivismului, o reîntoarcere la acele teorii intenționale (*design theories*) ale instituțiilor umane care se află într-un conflict ireconciliabil cu tot ceea ce știm despre evoluția legii și a multor alte instituții umane.

Ceea ce știm despre societățile pre-umane sau despre societățile umane primitive sugerează o origine și o determinare a legii diferită de cea presupusă de teoriile care o atribuie voinței legislatorului. Și cu toate că doctrina pozitivistă se află de asemenea în flagrantă contradicție cu ceea ce știm despre istoria legilor noastre, istoria propriu-zisă a dreptului își are începutul într-un stadiu de evoluție prea tîrziu pentru a putea dezvălui în mod clar originile sale. Dacă dorim să ne eliberăm de influența covârșitoare a prezumției intelectualiste, după care omul, în înțelepciunea sa, a proiectat sau oricum ar avea capacitatea să proiecteze întregul sistem al regulilor juridice sau morale, ar trebui mai întîi să aruncăm o privire asupra începuturilor primitive și chiar pre-umane ale vieții sociale.

Aici, teoria socială ar avea mult de învățat de la două științe mai tinere, etologia și antropologia culturală care, în multe privințe, au adăugat la fundamentul teoriei sociale pus inițial în secolul al XVIII-lea de către moralistii scoțieni. În domeniul dreptului, într-adevăr aceste discipline au confirmat pe deplin învățătura evoluționistă a lui Edward Coke, Matthew Hale, David Hume și Edmund Burke, F.C. von Savigny, H.S. Maine și J.C. Carter și se opun total raționalismului constructivist al lui Francis Bacon sau Thomas Hobbes, Jeremy Bentham sau John Austin, sau pozitivistilor germani de la Paul Laband la Hans Kelsen.

Lecțiile etologiei și antropologiei culturale

Principalele puncte în care studiul comparativ al comportamentului a aruncat o lumină atît de importantă asupra evoluției legii sunt, în primul rînd, clarificarea faptului că indivizii au învățat să respecte (și să impună) reguli de conduită cu mult înainte ca asemenea reguli să poată fi exprimate în cuvinte; și, în al doilea rînd, că aceste reguli au evoluat pentru că au dus la formarea unei ordini a activităților grupului ca întreg care, deși sunt rezultatul regularităților în acțiunile indivizilor, trebuie să fie clar distinse de acestea, de vreme ce însași eficiența ordinii rezultate a acțiunilor este cea care va determina dacă grupul ai căror membri respectă anumite reguli de conduită va dobîndi supremația.⁷

Avînd în vedere că omul a devenit om și a dezvoltat rațiunea și limbajul trăind aproape un milion de ani în grupuri ținute laolaltă prin reguli comune de conduită, și că una din primele utilizări ale limbajului și rațiunii trebuie să fi fost în scopul transmiterii și impunerii acestor reguli stabilite, ar fi de folos să avem mai întîi în vedere evoluția acestor reguli care erau numai respectate în fapt, înainte de a trece la problema articulării lor treptate în cuvinte. Ordini sociale care se sprijină pe cele mai complexe sisteme de astfel de reguli de conduită găsim chiar și la animalele aflate pe o scară foarte joasă a scării evoluționiste. Pentru scopurile noastre de față nu are importanță că la aceste nivele joase ale evoluției regulile sunt probabil în majoritatea lor înnăscute (sau transmise genetic) și mai puțin învățate (sau transmise "cultural"). Este, în prezent, un fapt bine stabilit acela că în

rîndul vertebratelor superioare învățarea joacă un rol important în transmiterea de astfel de reguli, astfel că noi reguli se pot răspîndi rapid în rîndul grupurilor mari și, în cazul grupurilor izolate, pot produce tradiții "culturale" distincte.⁸ Este îndeobște acceptat, pe de altă parte, că omul este încă ghidat nu numai de către reguli învățate dar și de unele reguli înnăscute. În cazul de față ne interesează, în primul rînd, regulile învățate și maniera în care sunt acestea transmise; dar în abordarea problemei relației între regulile de conduită și ordinea generală de acțiuni care rezultă, nu are importanță cu ce tip de reguli avem de-a face, sau dacă, așa cum va fi cazul cel mai adesea, ambele tipuri de reguli interacționează.

Studiul comportamentului comparat a arătat că în multe societăți de animale procesul evoluției selective a generat forme de comportament înalt ritualizate, guvernate de reguli de conduită care au ca efect reducerea violenței și a altor metode distrugătoare de adaptare și asigurarea, astfel, a unei ordini pașnice. Această ordine se bazează adesea pe delimitarea de arii teritoriale sau "proprietăți" care servesc nu numai pentru eliminarea luptelor inutile, dar chiar pentru înlocuirea controlului "represiv" al creșterii populației cu cel "preventiv", de exemplu prin faptul că masculul care nu și-a delimitat un teritoriu este incapabil de a se împerechea și crește urmași. Frecvent găsim ordini ierarhice complexe, care garantează exclusivitatea reproducerii celor mai puternici masculi. Nimeni dintre cei ce au studiat literatura cu privire la societățile din lumea animală nu va privi ca pe o expresie metaforică referirea vreunui autor la "sistemul elaborat de drepturi de proprietate (*property tenure*)" al creveților sau la ceremonialul prin care

acesta este mentitur", sau de concluziile unui studiu cu privire la disputele între evoluat vor avea adesea un caracter foarte general sau abstract, adică, se vor referi la o clasă foarte largă de acțiuni care pot prezenta diferențe considerabile între ele la nivelul detaliilor. Ele vor fi în acest sens cu mult mai abstracte decât orice ar putea exprima un limbaj incipient. Pentru a înțelege procesul de articulare graduală a regulilor care au fost urmate vreme îndelungată, este important să amintim că abstractiile, departe de a fi un produs al limbajului, au fost achiziționate de către omul, trăind în astfel de grupuri guvernate de o multitudine de reguli, dezvoltată treptat raționale și limbaj și le utilizează pentru a transmite și impune aceste reguli. În acest stadiu, este suficientă observarea faptului că au existat reguli, au servit ca funcție esențială perpetuării grupului și au fost efectiv transmise și impuse, deși nu au fost niciodată "inventate", exprimate în cuvinte sau având un "scop" cunoscut înțeles.

Regulă înseamnă, în acest context, doar o tendință sau o dispoziție de acțiune sau nu într-o anumită manieră, care se manifestă în ceea ce numim o *practică*¹⁷ sau cumva. Ca atare ea va fi unul dintre determinantii acțiunii care, cu toate acestea, nu este necesar să se arate în fiecare acțiune, ci este suficient să prevaleze în majoritatea cazurilor. Oricum astfel de regulă va opera întotdeauna în combinate și, cel mai adesea, în competiție cu alte reguli sau dispoziții și cu anumite impulsuri; și dacă o regulă va prevala sau nu într-un caz particular, aceasta va depinde de forța tendinței pe care o descrie și de alte dispoziții și impulsuri care operează în același timp. Conflictul care apare adesea între dorințele imediate și regulile încorporate sau inhibiții este bine așteptat prin observarea animalelor.¹³

Chiar și cele mai timpurii eforturi deliberative ale conducătorilor și sefiilor de triburi de a menține ordinea trebuie să fie văzute ca desfășurându-se în interiorul unui cadru de reguli dat, chiar dacă este vorba despre reguli care există doar ca "a ști cum" să acționezi și nu ca "a ști că" ele pot fi exprimate în curare sau curare temerari. Cu siguranță limbajul va fi fost utilizat de timpuriu pentru a transmite aceste înclinații sau dispoziții pe care le posedă animalele mai puțin dezvoltate și a celui îndreptățit este a celui îndreptățit - cei îndreptății fiind desigur definiții propriietății.¹⁰

Procesul de articulare a practicilor

de exemplu, de "fair play",

de exemplu.

pentru a indica acele acțiuni care sunt rațiunii pentru care sunt importante și cere să fie evitate sau să fie evitate în anumite situații. La fel ca în dobândirea limbajului însuși, individul ar trebui să învețe să acționeze în concordanță cu regulile, prin imitarea acțiunilor particulare care le corespund. Artia timpuriu limbajului nu este suficient de dezvoltată pentru a exprima regulile generale nu există nici o altă modalitate în care regulile ar putea fi transmise. Dar, deși în acest stadiu ele nu există într-o formă articulată, ele există totuși în sensul că guvernarea acțiunii. Și cei care inițiază oarecând au încercat să le exprime în cuvinte sau în alte moduri, ci s-au străduit să exprime ceea ce le era deja binecunoscut.¹⁵

Deși rămâne încă o concepție nefamiliară, faptul că limbajul este adesea insuficient pentru a exprima ceea ce este un lucru bine stabilit în multe domenii.¹⁶ Aceasta este în strânsă legătură cu faptul că regulile care guvernarea acțiunii vor fi adesea mult mai generale și abstracte decât orice poate limbajul exprima până în prezent. Astfel de reguli sunt învățate prin imitarea anumitor acțiuni, de la care indivizii capătă "prin analogie" capacitatea de a acționa în alte cazuri pe baza acționașilor principii, pe care, însă nu le pot statua ca atare (ca principii).

În ceea ce ne privește, această înseamnă că nu numai în triburile primitive, dar chiar în comunitățile mai avansate, seful sau conducătorul își va utiliza autoritatea a transmite sau impune reguli de conduită pe care le consideră statornică, deși poate să nu aibă o idee clară asupra procesului de articulare graduală în cuvinte a ceea ce mult timp a fost o practică statornică trebuie să fi fost unul

rațiunii pentru care sunt importante și cere să fie evitate sau să fie evitate în anumite situații. La fel ca în dobândirea limbajului însuși, individul ar trebui să învețe să acționeze în concordanță cu regulile, prin imitarea acțiunilor particulare care le corespund. Artia timpuriu limbajului nu este suficient de dezvoltată pentru a exprima regulile generale nu există nici o altă modalitate în care regulile ar putea fi transmise. Dar, deși în acest stadiu ele nu există într-o formă articulată, ele există totuși în sensul că guvernarea acțiunii. Și cei care inițiază oarecând au încercat să le exprime în cuvinte sau în alte moduri, ci s-au străduit să exprime ceea ce le era deja binecunoscut.¹⁵

Deși poate să nu aibă o idee clară asupra procesului de articulare graduală în cuvinte a ceea ce mult timp a fost o practică statornică trebuie să fi fost unul

complex și lent.¹⁷ Primele încercări ezitante de a exprima în cuvinte ceea ce majoritatea urma în practică nu au reușit în mod obișnuit să exprime numai ce, sau să epuizeze tot ceea ce, indivizii iau de fapt în considerare în determinarea acțiunilor lor. De aceea regulile nearticulate vor conține de obicei mai mult sau mai puțin decât reușește să exprime forma lor verbală. Pe de altă parte, articularea va deveni de obicei necesară dat fiind că cunoașterea "intuitivă" poate să nu ofere un răspuns clar la o anumită chestiune. Procesul de articulare va produce astfel uneori în fapt, deși nu în mod intenționat, noi reguli. Dar regulile articulate nu vor înlocui prin aceasta total pe cele nearticulate, ci vor opera, și nu vor fi inteligibile decât, într-un cadru de reguli încă nearticulate.

În timp ce procesul de articulare al regulilor pre-existente va produce adesea modificări în corpul acestor reguli, acest lucru va avea un efect restrâns asupra credinței că cei ce formulează aceste reguli nu fac mai mult, și nu au puterea să facă mai mult, decât să descopere și să exprime reguli deja existente, o sarcină în care orice ființă umană, failibilă, de cele mai multe ori va eșua, dar de la a cărei îndeplinire nu se poate sustrage. Sarcina va fi aceea de a descoperi ceva ce deja există, nu aceea de a crea ceva nou, deși rezultatul unor asemenea eforturi poate fi crearea a ceva ce nu a existat anterior.

Aceasta este valabil chiar atunci când, și acesta este fără îndoială cel mai adesea cazul, cei chemați să decidă se găsesc în situația de a formula reguli pentru care nu s-au înregistrat pînă atunci acțiuni conforme cu acestea. Ei sunt preocupați nu numai de un corp de reguli, dar și cu ordinea acțiunilor rezultate din respectarea acestor reguli, pe care oamenii

le găsesc într-un proces continuu și a căror menținere poate necesita reguli speciale. Prezervarea ordinii de acțiuni existente, către care conduc toate regulile recunoscute, poate necesita o altă regulă pentru rezolvarea disputelor pentru care regulile recunoscute nu oferă nici un răspuns. În acest sens, o regulă care nu există încă în nici un sens poate totuși apărea ca "implicită" în corpul regulilor existente, nu în sensul că este logic derivabilă din ele, ci în sensul că, pentru ca celelalte reguli să-și atingă ținta, este necesară o regulă adițională.

Reguli factuale și normative

Este important de recunoscut faptul că acolo unde avem de-a face cu reguli nearticulate, o distincție care este foarte clară și evidentă în cazul regulilor articulate, aici devine mult mai puțin clară și poate, în unele cazuri, chiar imposibil de realizat. Este vorba despre distincția între reguli descriptive, care enunță recurența regulată a unor anumite secvențe de evenimente (inclusiv acțiuni umane) și regulile normative, care statuează că aceste secvențe "trebuiau" să aibă loc. Este dificil de spus în ce anume stadiu al tranziției graduale de la o respectare total neconștientă a unor asemenea reguli către exprimarea lor în formă articulată distincția amintită a devenit semnificativă. Este oare o inhibiție înăscută, care împiedică un om sau un animal de la a întreprinde o anumită acțiune, dar de care acesta este complet neconștient, o "normă"? Devine ea o "normă" atunci când cel ce o respectă conștientizează conflictul dintre dorință și inhibiție, precum în cazul lupului lui Konrad Lorenz, a cărui atitu-

dine el o descrie spunând că "se putea vedea cum și-ar dori să sfîșie gîtul opo-
nentului său dar nu poate face acest lucru"?¹⁸ Sau atunci când determină un conflict conștient între un anumit impuls și sentimentul că "nu ar trebui să facă acest lucru"? Sau atunci când acest sentiment este exprimat în cuvinte ("Nu trebuie să fac aceasta") dar încă aplicat numai sieși? Sau atunci când, deși încă nearticulat ca regulă verbală, sentimentul este împărtășit de către toți membrii grupului și determină expresii de dezaprobare sau chiar încercări de împiedicare sau pedepsire atunci când este încălcată? Sau numai în cazul în care este impusă de către o autoritate recunoscută sau pusă într-o formă articulată?

Se pare că acel caracter specific atribuit de obicei "normelor", care le face să aparțină unui alt tărîm al discursului decât cel al judecăților de fapt, aparține numai regulilor articulate, și chiar și atunci numai când se pune problema respectării sau nerespectării lor. Aștia timp cît regulile sunt numai respectate în fapt (fie că acest lucru se întîmplă întotdeauna sau în majoritatea cazurilor), și respectarea lor este determinată numai din comportamentul actual, ele nu diferă de regulile descriptive; ele sunt semnificative ca unul din determinanții acțiunii, o dispoziție sau o inhibiție a cărei manifestare este inferată din ceea ce este respectat. Dacă o atare dispoziție sau inhibiție este produsul transiterii unei reguli articulate, efectul său asupra comportamentului actual rămîne totuși un fapt. Pentru cel ce le respectă, normele ce călăuzesc acțiunile indivizilor într-un grup sunt parte a determinanților evenimentelor pe care le percepe și care îi conferă capacitatea de a explica ordinea generală a acțiunilor așa cum o descoperă.

Acest lucru nu schimbă cu nimic, desigur, faptul că limbajul nostru este astfel făcut încît nu se poate concepe trecerea printr-o inferență validă de la o judecată care conține numai o descriere a faptelor la o judecată despre ceea ce trebuie să fie. Dar nu orice concluzie derivată adesea de aici este convingătoare. Nu spune nimic mai mult decât că numai dintr-o judecată de fapt nu poate fi derivată o judecată cu privire la acțiunile corespunzătoare, dezirabile sau recomandabile, nici vreo decizie cu privire la oportunitatea acțiunii. Una poate fi inferată din alta numai dacă în același timp un anumit scop este acceptat ca dezirabil și argumentul ia forma "dacă dorești aceasta trebuie să faci aceasta". Dar odată ce o astfel de presupuziție cu privire la scopul dorit este inclusă în premise, tot felul de reguli normative pot fi derivate din acestea.

Pentru mintea primitivă nu există nici o distincție clară între singurul mod în care un rezultat poate fi obținut și modul cum acesta trebuie să fie obținut. Cunoașterea cu privire la cauză și efect și cunoașterea cu privire la reguli de conduită sunt încă imposibil de distins: nu există decât cunoaștere a *acelei* maniere în care cineva trebuie să acționeze pentru a ajunge la un rezultat. Pentru copilul care învață să adune sau să înmulțească cifrele, modul în care trebuie făcut acest lucru este și singurul în care poate obține rezultatul urmărit. Numai atunci când descoperă că mai există alte căi decât acelea care i-au fost predate lui, care de asemenea îl conduc la ceea ce dorește să obțină, se poate naște un conflict între cunoașterea faptelor și regulile de conduită acceptate în cadrul grupului.

Acțiunea cu un scop (*purposive action*) și acțiunea ghidată-de-o-normă diferă numai în măsura în care, în cazul a

ceea ce considerăm acțiune cu un scop, presupunem că scopul este cunoscut persoanei care acționează, în timp ce în cazul acțiunilor ghidate-de-o-normă motivul pentru care o modalitate de acțiune este privită ca fiind potrivită pentru atingerea unui anumit scop și o altă modalitate ca nefiind o cale posibilă pentru atingerea respectivului scop este adesea necunoscut celui care acționează. Cu toate acestea, aprecierii unui tip de acțiune ca fiind corespunzător și a altuia ca necorespunzător este în acest fel rezultatul unui proces de selecție a ceea ce este eficace, fie că este consecința respectivei acțiuni care produce rezultatele dorite de către individ sau consecința unei acțiuni de acest tip, care contribuie sau nu la funcționarea grupului ca întreg. Rațiunea pentru care toți membrii unui grup fac anumite lucruri într-un anume fel nu va fi de cele mai multe ori aceea că acesta este unicul mod în care vor obține ceea ce urmăresc, ci aceea că numai astfel poate fi prezervată acea ordine a grupului în care fiecare dintre acțiunile lor au o probabilitate mare de succes. Grupul se va fi menținut, poate, în timp, numai pentru că membri săi au dezvoltat și transmis modalități de a face anumite lucruri care au făcut ca grupul ca întreg să fie mai eficient decât altele; nu este necesar, însă, ca membrii grupului să cunoască motivul pentru care anumite lucruri sunt făcute în anumite moduri.

Desigur, niciodată nu a fost negat faptul existenței de norme într-un grup. Ceea ce a fost pus la îndoială este posibilitatea ca din faptul că normele sunt în fapt respectate să se tragă concluzia că ele și trebuie respectate. Concluzia este desigur posibilă numai dacă este presupus în mod tacit faptul că existența în continuare a grupului este de dorit. Dar în cazul în care o asemenea existență este considerată ca

dezirabilă, sau chiar dacă existența viitoare a grupului ca entitate avînd o anumită ordine este presupusă a fi un fapt, rezultă atunci că anumite reguli de conduită (nu neapărat toate cele ce sunt respectate în zilele noastre) vor trebui urmate de către membrii săi.¹⁹

Începuturile legii

Ar trebui să fie mai ușor acum să vedem de ce în toate civilizațiile vechi găsim o lege ca aceea "a mezilor și perșilor care nu se schimba niciodată" și de ce întreaga "dare de lege" antică a constat în eforturi de a înregistra și a face cunoscută o lege care era considerată ca fiind dată o dată pentru totdeauna. Un "legislator" s-ar fi putut strădui să purifice legea de presupuse denaturări, ori să restituie acesteia puritatea sa originală, dar nu era de conceput faptul că el ar face legi noi. Istoricii dreptului sunt de acord că el ar putea face legi noi. Istoricii dreptului sunt de acord că în această privință toți vechii "legislatori" de la Ur-Nammu²⁰ la Hammurabi și Solon, Lykurg și alți autori ai celor Douăsprezece Table romane nu intenționau să creeze legi noi, ci doar să statueze legea care era și a fost dintotdeauna.²¹

Dar dacă nimeni nu ar avea puterea sau intenția să schimbe legea, numai legea veche fiind considerată legea cea bună, aceasta nu înseamnă că legea nu a continuat să se dezvolte. Înseamnă doar că schimbările produse nu erau rezultatul intenției sau proiectului unui făuritor de lege. Unui conducător, a cărui putere se baza în mare parte pe credința că va impune o lege presupusă a fi dată independent de sine, această lege trebuie să i se fi părut mai degrabă un obstacol în calea eforturilor sale de organizare a

statului decât un mijloc pentru scopurile sale conștiente. Noile reguli, în afara legii impuse de către conducători, s-au dezvoltat în chiar acele activități ale supușilor lor pe care nu le puteau direct controla, în special în relațiile supușilor cu cei din afară, în timp ce legea impusă avea o tendință de rigidizare în exact aceeași măsură în care devenea mai articulată.

Dezvoltarea de reguli de conduită fără un scop anume, care sunt capabile să producă o ordine spontană, va fi avut, de aceea, cel mai adesea loc în conflict cu țelurile conducătorilor care au încercat să transforme domeniul lor într-o organizație propriu-zisă. Trebuie să căutăm pașii evoluției legii, care în ultimă instanță fac cu puțință o societate liberă, în primul rînd în *ius gentium*, legile comerțului și practicile porturilor și țărgurilor. S-ar putea spune chiar că dezvoltarea de reguli universale de conduită nu-și are începutul în cadrul comunității organizate a tribului, ci mai degrabă odată cu primul caz de barter tăcut, atunci cînd un sălbatic a plasat unele ofrande la marginea teritoriului tribului său așteptînd ca un dar similar să fie oferit în aceeași manieră, astfel luînd naștere un nou obicei. În orice caz, nu prin intermediul direcționărilor conducătorilor au ajuns să fie acceptate aceste reguli de conduită, ci prin dezvoltarea obiceiurilor pe care se puteau întemeia așteptările indivizilor.

Tradiția clasică și medievală

Deși concepția potrivit căreia legea era produsul unei voințe umane deliberate a fost pentru înția dată pe deplin dezvoltată în Grecia antică, influența ei asupra practicii politice actuale rămăs limitată. Din clasică Atenă,

de la înălțimea democrației sale, ni se spune că "nicicînd nu a fost legală schimbarea legii printr-un simplu decret al adunării. Inițiatorul unui astfel de decret era pasibil de faimoasa "încriminare pentru acțiuni (*proceedings*) ilegale", care, dacă era susținută de către instanță (tribunal), ducea la respingerea decretului, și, atunci cînd era formulată în mai puțin de un an, expunea pe inițiator la aprige pedepse."²² O modificare în regulile de bază ale dreptei conduitei, *nomoi*, putea fi adusă numai printr-o procedură complicată, în care era implicat un corp special ales, *nomothete*. Cu toate acestea, găsim în democrația ateniană primele ciocniri între voința atotputernică a poporului "suveran" și tradiția supremației legii;²³ și tocmai faptul că adunarea refuza adesea să fie constrînsă de către lege a fost motivul pentru care Aristotel s-a îndreptat împotriva acestei forme de democrație, căreia îi refuza pînă și dreptul de a fi numită o constituție.²⁴ În discuțiile acestei perioade găsim primele eforturi stăruitoare pentru realizarea unei distincții clare între lege și voința particulară a celui ce conduce.

Legea Romei, care a influențat tot dreptul occidental într-un mod atît de profund, era încă și mai puțin produsul unei făuriri deliberate a legii. Ca orice altă lege timpurie, s-a format într-un timp în care "legea și instituțiile vieții sociale erau considerate ca existînd dintotdeauna și nimeni nu-și punea întrebări asupra originii acestora. Ideea că legea poate fi creată de către om este străină gîndirii oamenilor de la începuturi."²⁵ Numai în "gîndirea naivă a epocilor următoare, mai avansate, orice lege trebuie să fie întemeiată pe legislație."²⁶ În fapt, dreptul civil Roman clasic, care stătea la baza compilației finale a lui Iustinian, este aproape

în întregime produsul descoperirii legilor de către juriști și numai într-o mică măsură produsul legiferării.²⁷ Printr-un proces foarte asemănător cu acela prin care mai târziu s-a dezvoltat dreptul cutumiar englez, dar diferind de acesta în principal prin rolul decisiv jucat de către opiniile specialiștilor în drept (*jurisconsulți*) mai degrabă decât de deciziile judecătorilor, s-a dezvoltat un întreg corp de legi prin articularea treptată a concepțiilor prevalente despre dreptate, mai degrabă decât pe calea legislației.²⁸ Numai la sfârșitul acestei dezvoltări, în Bizanț mai curând decât la Roma și sub influența gândirii helenistice, rezultatele acestei cercetări au fost codificate sub împăratul Iustinian, a cărui muncă a fost mai târziu privită în mod eronat ca model de lege creată de către un conducător, și exprimând "voința" acestuia.

Până la redescoperirea *Politicii* lui Aristotel în secolul al treisprezecelea și primirea codului lui Iustinian în secolul al cincisprezecelea, Europa apuseană a trecut prin încă o epocă de aproape o mie de ani în care legea era din nou considerată ca ceva dat independent de voința umană, ceva care este de descoperit și nu făurit, și în care concepția potrivit căreia legea putea fi în mod deliberat făurită sau modificată părea aproape un sacrilegiu. Acestei atitudini, remarcate de către mulți învățați vechi,²⁹ i-a fost conferită o descriere clasică de către Fritz Kern, și lucrul cel mai bun pe care îl putem face este să cităm principalele sale concluziile:³⁰

Atunci când avem de-a face cu un caz în care nici o lege validă nu poate fi invocată, atunci oamenii legii, cei care osîdesc, vor crea una nouă, cu convingerea că ceea ce fac ei este legea cea bună, care nu este în mod expres formulată, dar care este existentă în mod tacit. Ei nu creează, de aceea, legea: ei o "descoperă".

O judecată, pe care noi o privim ca pe o inferență dintr-o regulă legală stabilită, nu putea fi, în gândirea medievală, în nici un fel distinsă de activitatea legislativă a comunității; în ambele cazuri este descoperită, și nu creată, o lege ascunsă, dar deja existentă. Nu există în Evul Mediu nimic de genul "prima aplicare a unei reguli legale". Legea este veche; *lege nouă* este o contradicție în termeni: căci ori noua lege este explicit sau implicit derivată din cea veche, ori se află în conflict cu cea veche, caz în care nu este conformă legii. Ideea fundamentală rămîne aceeași: vechea lege este adevărata lege, și adevărata lege este veche. Conform ideilor medievale, de aceea, decretarea de lege nouă nu era în nici un chip cu putință; întreaga legislație și reformă legală era văzută ca restaurare a vechii legi care fusese violată.

Istoria dezvoltării intelectuale prin care, începînd din secolul al treisprezecelea, în principal pe continentul european, făurirea de legi a ajuns într-un timp îndelungat și în mod gradual să fie privită ca un act al voinței deliberate și nerestricționate a conducătorului, este mult prea lungă și complexă pentru a putea fi redată aici. Din studiile detaliate ale acestui proces ea apare ca fiind în strînsă legătură cu ascensiunea monarhiei absolute, cînd s-au format concepțiile care mai târziu au stat la baza aspirației spre democrație.³¹ Această dezvoltare a fost însoțită de o incorporare progresivă a acestei noi puteri, de a formula reguli noi cu privire la dreapta conduită, în puterea mult mai veche pe care conducătorii au exercitat-o dintotdeauna, aceea de a organiza și dirija aparatul guvernamental, pînă ce ambele puteri au ajuns să fie inseparabil confundate în ceea ce a ajuns să fie privit ca puterea unică a "legislației".

Principala rezistență la această

dezvoltare a venit din direcția tradiției "legii naturale". Așa cum am văzut, vechii învățați spanioli utilizau termenul "natural" ca un termen tehnic pentru a descrie ceea ce nu a fost niciodată "inventat" sau în mod deliberat proiectat, ci s-a dezvoltat ca răspuns la necesitatea situației. Dar chiar și această tradiție și-a pierdut puterea atunci cînd, în secolul al șaptesprezecelea, "legea naturală" a ajuns să fie înțeleasă ca proiectul (*design*) "rațiunii naturale". Singura țară care a reușit să păstreze tradiția Evului Mediu și a construit, pe edificiul "libertăților" medievale, concepția modernă a libertății în cadrul legii a fost Anglia. Aceasta s-a datorat în parte faptului că Anglia s-a aflat la adăpost de o receptare pe scară largă a dreptului roman târziu și odată cu acesta a concepției după care legea este creația unui conducător; dar aceasta s-a datorat probabil mai mult împrejurării că juriștii dreptului cutumiar de acolo dezvoltaseră concepții într-o oarecare măsură similare cu cele ale tradiției dreptului natural fără a fi, însă, exprimate în terminologia înșelătoare a acelei școli. Cu toate acestea, "în secolul al șaisprezecelea și la începutul secolului al șaptesprezecelea structura politică a Angliei nu era încă fundamental diferită de cea a țărilor de pe continent și putea părea chiar neclar dacă avea să dezvolte o monarhie absolută înalt centralizată precum țările continentale."³² Ceea ce a împiedicat o asemenea dezvoltare a fost tradiția adînc înrădăcinată a unui drept cutumiar care nu era conceput ca fiind produsul voinței cuiva, ci mai degrabă o barieră în calea oricărei puteri, inclusiv cea a regelui - o tradiție pe care Edward Coke avea să o aperse împotriva regelui James I și a lui Francis Bacon, și pe care Matthew Hale la sfârșitul secolului al șaptesprezecelea a reformulat-o cu măiestrie în opoziție cu Thomas Hobbes.³³

Libertatea britanicilor, care a ajuns în secolul al optsprezecelea să fie atît de mult admirată de către restul Europei, nu era astfel la origine, așa cum britanicii însăși au fost între primii a crede, și așa cum Montesquieu a transmis mai târziu întregii lumi, un produs al separației puterilor între legislativ și executiv, ci mai degrabă rezultatul faptului că legea care guverna deciziile tribunalelor era legea cutumiară, o lege existînd independent de voința cuiva, în același timp constrîngătoare pentru instanțele independente și dezvoltată de către acestea; o lege cu care parlamentul rareori interferează și atunci cînd o face, numai pentru a clarifica punctele îndoielnice în cadrul unui corp de legi dat. Se poate chiar spune că un fel de separare a puterilor s-a dezvoltat în Anglia, nu pentru că "legislativul" singur făcea legea, ci tocmai pentru că *nu* o făcea: pentru că legea era determinată de către instanțe (tribunale) independente de puterea care organiza și direcționa statul, puterea a ceea ce în mod greșit a fost numit "legislativ".

Caracteristicile distinctive ale legii bazate pe cutumă și precedent

Rezultatul important la care duce o înțelegere a procesului evoluției legii este acela că regulile derivate din el vor avea cu necesitate anumite atribute pe care legile inventate sau proiectate de către un conducător pot sau nu să le posede. Și este probabil să le posede numai dacă sunt modelate după tipul de reguli care izvorăsc din articularea practiilor anterior existente. Numai în capitolul care urmează vom putea să descriem

pe larg toate proprietățile caracteristice legii care este formată în acest mod, și să arătăm că ea a furnizat standardul a ceea ce filosofii politici au privit multă vreme ca *lege* în adevăratul înțeles al cuvântului, așa cum apare ea în expresii precum "supremația" sau "domnia legii", un "stat supus legii" sau "separația puterilor". În acest moment, dorim să subliniem numai una dintre proprietățile specifice acestor *nomos*, și nu le vom menționa pe celelalte decât pe scurt, ca o anticipare a unei discuții ulterioare. Legea va consta din reguli fără un scop anume (*purpose-independent*) care guvernează conduita indivizilor unii față de alții, anume sunt menite să se aplice unui număr indefinit de instanțe viitoare și, care, prin definirea unui domeniu protejat al fiecăreia, fac posibilă formarea unei ordini de acțiuni în interiorul căreia indivizii pot face planuri fezabile. Aceste reguli sunt în mod uzual denumite reguli abstracte de conduită, și, deși denumirea este improprie, o vom utiliza în mod provizoriu pentru scopurile de față. Aspectul pe care dorim să-l evidențiem aici este faptul că o asemenea lege care, ca și legea cutumiară, izvorăște din procesul judiciar, este în mod necesar abstractă, în sensul că legea creată prin comenzile conducătorului nu este în mod necesar astfel.

Afirmația, după care legea bazată pe precedent este mai abstractă, și nu mai puțin abstractă, decât una exprimată în reguli verbale, este atît de contrară unei opinii larg împărtășite, probabil mai mult între oamenii legii (*lawyers*) de pe continent decât între cei anglo-saxoni, încît necesită o justificare completă. Aspectul central este probabil cel mai mai bine surprins într-o faimoasă afirmație a marelui judecător din secolul al optsprezecelea, Lord Mansfield, care a accentuat faptul că "dreptul cutumiar nu constă în

cazuri particulare, ci în principii generale, care sunt ilustrate și explicate prin acele cazuri."³⁴ Aceasta înseamnă că face parte din tehnica judecătorului în dreptul cutumiar capacitatea ca din precedentele care îl ghidează să derive reguli cu semnificație universală care să poată fi aplicate cazurilor noi.

Principala preocupare a unui judecător în dreptul cutumiar trebuie să fie așteptările pe care părțile participante într-o tranzacție și le-au format în mod rezonabil, pe baza practicilor generale pe care se întemeiază actuala stare de lucruri. Atunci cînd decide cu privire la ce așteptări sunt rezonabile în acest sens, el poate lua în considerare numai acele practici care în fapt ar fi putut determina așteptările părților, și acele fapte care este de presupus că ar fi putut fi cunoscute părților. Și acestor părți le-ar fi fost cu puțință să formeze așteptări comune, într-o situație care în anumite privințe trebuie să fi fost unică, numai întrucît au interpretat situația în termenii a ceea ce au considerat a fi o conduită potrivită și care nu era nevoie să le fie cunoscută în forma unei reguli articulate.

Asemenea reguli, prezumate a ghida așteptările în multe alte situații în trecut, trebuie să fie abstracte în sensul referirii la un număr limitat de circumstanțe relevante și a fi aplicabile indiferent de consecințele particulare care urmează aplicării lor. La momentul în care judecătorul este chemat să decidă într-un caz, părțile în conflict vor fi acționat deja în urmărirea propriilor scopuri și de cele mai multe ori în circumstanțe particulare necunoscute nici unei autorități; și așteptările care le-au ghidat acțiunea, și în care unul dintre ei a fost decepționat, au fost bazate pe ceea ce ei au considerat ca fiind o practică statornicită. Sarcina judecătorului va fi să le arate ce ar fi trebuit să le

ghideze așteptările, nu pentru că cineva le-ar fi spus dinainte că aceasta este regula, ci pentru că aceasta este obiceiul statornicit, pe care ar fi trebuit să-l cunoască. Problema judecătorului în cauză nu poate fi în nici un caz aceea dacă acțiunea întreprinsă este avantajoasă dintr-un punct mai înalt de vedere, sau servește un anume rezultat dorit de către autorități, ci numai dacă conduita în dispută s-a conformat regulilor recunoscute. Singurul bun public de care poate fi preocupat este respectarea acelor reguli pe care indivizii pot conta în mod rezonabil. El nu este preocupat de nici un scop ulterior, pe care în intenția cuiva ar fi trebuit să-l servească acele reguli și cu privire la care el este în mare parte ignorant; și va trebui să aplice regulile chiar dacă, în cazul respectiv, consecințele care îi sunt cunoscute i se par total indezirabile.³⁵ În această calitate el trebuie să nu acorde nici o atenție, așa cum adesea a fost subliniat de către judecătorii dreptului cutumiar, nici unei dorințe a unui conducător și nici unei "rațiuni de stat". Ceea ce trebuie să ghideze decizia sa nu este vreo cunoaștere a ceea ce toată societatea dorește la un moment dat, ci numai a ceea ce este cerut de către principiile generale pe care se bazează ordinea actuală a societății.

Se pare că necesitatea constantă de articulare a regulilor, pentru a distinge în rîndul precedentelor care îl ghidează pe cele relevante de cele accidentale, dezvoltă în cazul judecătorului din dreptul cutumiar o abilitate pentru descoperirea de principii generale, rareori dobîndită de un judecător care operează cu un presupus complet catalog de reguli aplicabile înainte sa. Atunci cînd generalizările nu sunt furnizate gata făcute, este aparent păstrată vie o capacitate de formulare a abstracțiilor, pe care utilizarea mecanică a formulelor verbale tinde să o distrugă.

Judecătorul din dreptul cutumiar este constrîns să aibă conștiința faptului că întotdeauna cuvintele sunt o expresie imperfectă a ceea ce predecesorii săi s-au străduit să articuleze.

Dacă în ziua de azi comenzile unui legislator iau adesea forma acelor reguli abstracte care apar din procesul judiciar, aceasta se întîmplă pentru că ele au fost construite după acel model. Dar este puțin probabil ca un conducător care are în vedere organizarea activităților supușilor săi în vederea obținerii de rezultate previzibile definite ar putea vreodată să-și atingă scopul prin statuarea de reguli universale menite să guverneze în mod egal acțiunile tuturor. Pentru a se autolimita, așa cum procedează judecătorul, astfel încît să impună numai astfel de reguli, ar fi nevoie de un grad de negare de sine care nu este de așteptat în cazul cuiva obișnuit să emită comenzi specifice și să fie ghidat în deciziile sale de nevoile momentului. Nu este de așteptat ca regulile abstracte să fie inventate de cineva preocupat de obținerea de rezultate particulare. Nevoia de a menține o ordine a acțiunilor pe care nimeni nu a creat-o, dar care a fost perturbată de anumite tipuri de comportamente, este cea care a făcut necesară definirea acelor tipuri de comportamente care trebuiesc reprimate.

De ce legea împlinită necesită corectări prin legislație

Faptul că orice lege izvorînd din strădania articulării regulilor de conduită va poseda cu necesitate anumite proprietăți dezirabile, pe care comenzile legislatorului nu le posedă în mod necesar, nu înseamnă că, în alte privințe, asemenea

legi nu se pot dezvolta în direcții extrem de indezirabile, și, atunci când se întimplă acest lucru, corecția printr-o legislație deliberată nu poate fi singura cale practică de ieșire. Dintr-o varietate de motive, procesul spontan al creșterii poate duce într-un impas din care nu se poate extrage prin propriile sale forțe sau care, cel puțin, nu se poate corecta suficient de repede. Dezvoltarea dreptului bazat pe cazuri tipice (*case-law*) este, în anumite privințe, o stradă cu sens unic: atunci când ai parcurs deja o distanță apreciabilă într-o direcție, adesea nu mai poți face cale întoarsă, în momentul în care anumite implicații ale deciziilor anterioare apar ca fiind în mod clar indezirabile. Faptul că legea care a evoluat în acest mod are anumite proprietăți dezirabile nu este o garanție a faptului că întotdeauna va fi o lege bună sau că unele din regulile sale nu pot fi foarte rele. Acesta este motivul pentru care nu ne putem dispensa cu totul de legiferare.³⁶

Sunt multe alte motive pentru aceasta. Unul este că procesul de dezvoltare judiciară a legii este cu necesitate gradual și se poate dovedi prea încet pentru a determina adaptarea rapidă dezirabilă a legii la noile circumstanțe. Poate că cel mai important lucru, cu toate acestea, este acela că, în cazul deciziilor judiciare, este nu numai dificilă, dar și indezirabilă, răsturnarea unei dezvoltări care a avut deja loc și apare ca având consecințe indezirabile sau ca fiind în totalitate greșită. Judecătorul nu își îndeplinește funcția dacă înșeală așteptări rezonabile create de deciziile anterioare. Cu toate că judecătorul poate determina dezvoltarea legii prin luarea de decizii în cazuri care sunt profund dubitabile, el nu o poate cu adevărat altera, sau poate face acest lucru numai în mod gradual, acolo unde o

regulă a devenit ferm statornicită; chiar dacă acesta poate recunoaște în mod clar o altă regulă ca fiind mai bună, sau mai dreaptă, ar fi în mod evident injustă aplicarea acesteia la tranzacții care au avut loc atunci când o altă regulă a fost privită ca validă. În asemenea situații, este de dorit ca noua regulă să devină cunoscută înainte de a fi impusă; și acest lucru poate fi realizat numai prin promulgarea unei legi noi care să fie efectivă numai în viitor. Atunci când este necesară o reală modificare a legii, noua lege poate îndeplini cu succes funcția propriu-zisă a oricărei legi, și anume aceea de a ghida așteptările, numai în cazul în care devine cunoscută înainte de a fi aplicată.

Necesitatea unor asemenea schimbări radicale, în cazul unor reguli, se poate datora unor cauze variate. Se poate datora pur și simplu recunoașterii faptului că anumite dezvoltări trecute au avut la bază o eroare sau faptului că au avut ca rezultat consecințe recunoscute ulterior ca nedrepte. Dar cea mai frecventă cauză este aceea că dezvoltarea legii s-a aflat în mîna membrilor unei anumite clase, ale căror vederi tradiționale i-au făcut să privească ca fiind drept ceea ce nu putea îndeplini cerințele mai generale ale dreptății. Nu începe nici o îndoială că în domenii precum legea relațiilor între stăpîn și servitor,³⁷ moșier și arendaș, creditor și debitor și, în timpurile moderne între afacerile organizate și clienți, regulile au fost modelate în mare parte conform vederilor uneia sau alteia dintre părți și a intereselor lor particulare - în special atunci când, așa cum se întimplă, în primul dintre cele două exemple, unul dintre grupurile în cauză este cel din rîndul cărora proveneau aproape în exclusivitate judecătorii. Aceasta, așa cum vom vedea, nu înseamnă că, așa cum s-a afirmat,

“dreptatea este un ideal irațional” și că “din punctul de vedere al cunoașterii raționale nu există decît interese ale ființelor umane și deci conflicte de interese”,³⁸ cel puțin atunci când prin interese nu înțelegem numai țeluri particulare, ci șanse pe termen lung pe care reguli diferite le oferă diferiților membri ai societății. Este și mai puțin adevărat faptul că, așa cum va rezulta din aceste aserțiuni, o deformare a unei reguli în favoarea unui grup nu poate fi corectată decît prin deviere sau înspre un altul. Dar asemenea cazuri, în care se recunoaște faptul că anumite reguli pînă atunci acceptate sunt nedrepte în lumina unor principii mai generale ale dreptății, pot foarte bine să necesite revizuirea nu numai a unei reguli, ci revizuirea unor secțiuni întregi ale sistemului statornicit al dreptului bazat pe cazuri tipice (*case-law*). Aceasta este mai mult decît se poate realiza prin decizii în cazuri particulare în lumina precedentelor existente.

Originea corpurilor legislative

Nu există un punct determinabil în istorie în care puterea de modificare deliberată a legii, în sensul în care noi am considerat-o, a fost conferită unei autorități. Dar întotdeauna a existat cu necesitate o autoritate înzestrată cu puterea de a face legi de un tip diferit, și anume regulile organizării statului. Acești făuritori deja existenți ai dreptului public sunt cei cărora le-au sporit în mod gradual puterile în sensul modificării și a regulilor de dreaptă conduită, atunci când necesitatea unor asemenea schimbări a devenit manifestă. De vreme ce acele reguli de conduită au trebuit să fie impuse prin organizarea statului, a părut natural ca cei

ce determină respectiva organizare să determine și regulile pe care ea le impune.

O putere legislativă, în sensul puterii de determinare a regulilor guvernării, a existat, de aceea, cu mult înainte ca să fie măcar recunoscută nevoia unei puteri de a schimba regulile universale ale dreptei conduite. Conducătorii, confrunțați cu sarcina impunerii unei legi date și a organizării și apărării diverselor altor servicii, au simțit mult timp nevoia de a formula reguli pentru subordonații și ofițerii lor, și nu vor fi făcut nici o distincție între sarcinile cu un caracter pur administrativ și cele subsidiare sarcinii impunerii justiției. Mai mult, un conducător ar găsi în avantajul său să pretindă pentru regulile organizaționale aceeași demnitate care este concedată regulilor universale de dreaptă conduită.

Dar dacă redactarea de astfel de reguli, pentru organizarea statului, a fost multă vreme privită ca “prerogativa” șefului acestuia, nevoia unei aprobări sau a unui consimțămînt pentru măsura sa din partea unor corpuri constituite sau reprezentative apare, de cele mai multe ori, tocmai pentru că conducătorul era el însuși presupus a fi îngrădit de către legea statornicită. Și atunci când, așa cum este cazul colectării de contribuții bănești sau sub forma serviciilor pentru nevoile guvernării, acesta trebuie să folosească forța coercitivă într-o formă care nu este în mod clar prescrisă de regulile stabilite, el va trebui să se asigure cel puțin de susținerea celor mai puternici dintre supușii săi. Este dificil de decis, apoi, dacă aceștia erau chemați numai pentru a depune mărturie asupra faptului că una sau alta reprezintă legea stabilită, sau pentru a încuviința o anumită impunere (taxă) sau măsură considerată necesară pentru un anumit scop.

Este, de aceea, impropriu conceperea corpurilor reprezentative primare ca "adunări legislative", în sensul în care acest termen a fost mai târziu utilizat de către teoreticieni. Acestea nu erau în primul rând preocupate de regulile de dreaptă conduită sau *nomos*. Așa cum explică F.W.Maitland:³⁹

Cu cât ne întorcem mai mult în istoria noastră, cu atât mai imposibil ne este să trăsăm linii de demarcație clare între diversele funcții ale statului: o aceeași instituție este o adunare legislativă, un consiliu guvernamental, și o curte de justiție... Pentru multă vreme, foștii teoreticieni ai politicii au insistat asupra distincției între funcția legislativă și alte funcții ale guvernării, și distincția este fără îndoială importantă, deși nu este ușor de trasat linia respectivă cu deplină acuratețe. Dar pare necesar de observat că puterea unui stat nu este nicidecum limitată la ceea ce juristul sau filosoful politic consideră a fi domeniul legislativ. Un număr mare de statute ar fi clasificate mai degrabă ca privilegia decât ca leges; statutele nu oferă reguli generale, ci se referă numai la un caz particular.

Făurirea de "legi" a devenit o procedură familiară și banală în strânsă legătură cu regulile de organizare a guvernării; orice nouă întreprindere a unei guvernări sau orice schimbare în structura guvernării cere noi reguli de organizare a acesteia. Formularea de asemenea noi reguli a devenit astfel o procedură acceptată cu mult înainte ca să fie luată în considerare utilizarea ei în modificarea regulilor statornicite de dreaptă conduită. Dar atunci când dorința de a face acest lucru a apărut, încredințarea acestei sarcini corpului care făcuse deja legi într-un alt sens și fusese adesea chemat să depună mărturie cu privire la ce reguli de dreaptă conduită

erau statornicite, a fost un fapt aproape inevitabil.

Loialitate și suveranitate

Din concepția potrivit căreia legiferarea este singura sursă a legii derivă două idei care în timpurile moderne au ajuns să fie acceptate aproape ca de la sine evidente și au exercitat o mare influență asupra dezvoltărilor politice, deși ele sunt în întregime derivate din acel constructivism eronat în care supraviețuiesc prejudecăți antropomorfe anterioare. Prima dintre acestea este credința potrivit căreia trebuie să existe un legislator suprem a cărui putere nu poate fi limitată, căci acest lucru ar cere un încă și mai înalt legislator, și așa mai departe într-o regresie la infinit. Cealaltă, este aceea potrivit căreia orice lucru formulat de către legislatorul suprem este lege și nu este lege decât acel lucru ce exprimă voința sa.

Concepția voinței în mod necesar nelimitate a legislatorului suprem, care de la Bacon, Hobbes și Austin a servit ca justificare presupus irefutabilă a puterii absolute, mai întâi a monarhilor și apoi a adunărilor democratice, apare ca de la sine evidentă numai dacă termenul lege este restrâns la a desemna regulile care ghidează acțiunile deliberate și concertate ale unei organizații. Astfel interpretată, legea, care în sensul vechi de *nomos* era menită a fi o barieră în calea oricărei puteri, a devenit în loc un instrument al utilizării puterii.

Răspunsul negativ pe care pozitivismul juridic îl dă la întrebarea dacă pot exista sau nu limite efective ale puterii unei legislaturi supreme ar fi convingător

numai dacă ar fi adevărat faptul că orice lege este întotdeauna produsul unei "voințe" deliberate a legislatorului și că nimic nu ar putea limita această putere decât o altă "voință" de același tip. Autoritatea unui legislator este întotdeauna dată de ceva care trebuie în mod clar distins de un act de voință într-o chestiune particulară vizată, și de aceea poate fi, de asemenea, limitată de sursa din care își derivă autoritatea. Această sursă este opinia prevalentă potrivit căreia legislatorul este autorizat numai să prescrie ceea ce este drept, cu referire nu la conținutul particular al unei reguli, ci la atributele generale pe care orice regulă de dreaptă conduită trebuie să le posede. Puterea legislatorului se bazează astfel pe opinia comună cu privire la anumite atribute pe care ar trebui să le posede legile pe care el le produce, și voința sa va putea obține sprijinul acestei opinii numai dacă expresia acesteia posedă respectiv cele atribute. Distincția între voință și opinie va fi examinată pe larg, mai târziu. Pentru moment, este suficientă precizarea că vom utiliza termenul "opinie" ca diferit de un act de voință într-o problemă particulară, pentru a descrie o tendință comună de aprobare a anumitor acte de voință și de dezaprobare a altora, după cum ele posedă sau nu anumite atribute pe care cei ce au o anumită opinie de cele mai multe ori nu sunt capabili să le specifice. Atâta timp cât legislatorul satisface așteptarea că decizia sa va poseda acele atribute, el va fi liber în ceea ce privește conținutul particular al rezoluțiilor sale, și va fi, în acest sens, "suveran". Dar loialitatea pe care se bazează această suveranitate depinde de satisfacerea de către suveranitate a anumitor așteptări cu privire la caracterul general al acestor reguli, și va dispărea atunci când această așteptare este înșelată.

În acest sens, întreaga putere se bazează pe, și este limitată de către opinie, așa cum a fost în mod clar observat de către David Hume.⁴⁰

Faptul că, în acest sens, orice putere se bazează pe opinie nu este mai puțin adevărat în cazul puterii unui dictator absolut decât în cazul oricărei alte autorități. Așa cum înșiși dictatorii au conștientizat de-a lungul timpului, până și cea mai puternică dictatură se dezintegrează atunci când sprijinul opiniei îi este retras. Acesta este motivul pentru care dictatorii sunt atât de preocupați de manipularea opiniei publice prin acel control al informației care le stă în putință.

Limitarea efectivă a puterii unui legislativ nu cere de aceea o altă autoritate organizată, capabilă de acțiune concertată deasupra acestuia; ea poate fi realizată de către o stare a opiniei care face ca numai anumite tipuri de comenzi emise de către legislativ să fie acceptate ca legi. O asemenea opinie va fi preocupată nu de conținutul particular al deciziilor legislaturii, ci numai de atributele generale ale tipului de reguli pe care legislatorul este presupus că le proclamă, singurele cărora opinia este dispusă să le ofere sprijin. Această putere a opiniei nu se bazează pe capacitatea deținătorilor săi de a recurge la acțiuni concertate, ci este doar o putere negativă, de retragere a sprijinului pe care puterea legislatorului se bazează în cele din urmă.

Nu există nici o contradicție între existența unei stări de opinie care cere supunere implicită către legislator atâta timp cât acesta se angajează față de o regulă generală, dar refuză supunerea atunci când acesta ordonă anumite acțiuni.

Și faptul dacă o decizie particulară a legislatorului este sau nu ușor recunoscută ca lege validă nu trebuie să

depindă exclusiv de faptul dacă decizia a ajuns în maniera prescrisă, ci poate de asemenea depinde de faptul dacă constă sau nu într-o regulă universală de dreaptă conduită.

Nu există nici o necesitate logică după care o putere ultimă trebuie să fie omnipotentă. În fapt ceea ce în toate cazurile este putere ultimă, anume acea opinie care produce loialitatea, va fi o putere limitată, chiar dacă, la rîndul ei limitează puterea tuturor legislatorilor. Această putere ultimă este o putere negativă, dar, ca putere de retragere a loialității, ea limitează orice putere pozitivă. Și într-o societate liberă, în care orice putere se bazează

pe opinie, această putere ultimă va fi o putere care nu determină nimic în mod direct, dar cu toate acestea controlează orice putere pozitivă prin tolerarea numai anumitor tipuri de exercitare ale puterii.

Aceste restricții asupra oricărei puteri organizate și în special asupra puterii legislatorului pot fi, cu siguranță, făcute mai eficiente și mai operative dacă criteriile după care s-ar putea determina dacă o decizie particulară poate sau nu fi o lege ar fi explicit statuate. Dar restricțiile care în fapt au operat mult timp asupra legislaturilor rareori au fost exprimate în cuvinte. Încercarea de a face acest lucru va fi una din sarcinile noastre.

Traducere de Florentina Popescu

NOTE

1. Julius Paulus, jurist roman în secolul al treilea A.D., în *Digests 50.17.1*: "Nu ceea ce este drept este derivat din regulă, ci regula apare din cunoașterea noastră a ceea ce este drept." A se vedea și observația comentatorului din secolul al XII-lea Franciscus Accursius, glossa la *Digests*, I.i. pr.9: "est autem ius a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam ius." Pentru întregul complex de probleme discutat în acest capitol a se vedea și Peter Stein, *Regulae Iuris* (Edinburgh, 1966) în special p.20: "la origine *lex* era revelatorie a ius"
2. Bernhard Rehfeld, *Die Wurzeln des Rechts* (Berlin, 1951), p.67: "Das Auftauchen des Phänomens der Gesetzgebung... / bedeutet in der Menschheitsgeschichte die Erfindung der Kunst, Recht und Unrecht zu machen. Bis dahin hatte man geglaubt, / Recht nicht setzen, sondern nur anwenden zu können als etwas, das seit jeher war. An dieser Vorstellung gemessen ist die / Erfindung der Gesetzgebung vielleicht die folgenschwerste / gewesen, die je gemacht wurde - folgenschwerer als die des Feuers oder des Schießpulvers - denn am stärksten von allen / hat sie das Schicksal des Menschen in seine Hand gelegt."
3. Această iluzie caracteristică multor gânditori ai timpului nostru, a fost exprimată de către Lordul Keynes într-o scrisoare care mi-a fost adresată în 28 iunie 1944, citată în R.F. Harrod, *The Life of John Maynard Keynes* (Londra, 1951), p.436, în care, comentînd asupra cărții mele *The Road to Serfdom*, a remarcat că "comiterea de acte periculoase nu afectează siguranța într-o comunitate care acționează și gîndește corect, lucru care ar fi calea către iad dacă ar fi comise de către cei care gîndesc și simt incorect"
4. David Hume, *Treatise II*, p.306: "Dar deși oamenii le-ar fi cu puțință să mențină o societate mică și necultivată fără guvernare, le-ar fi imposibil să mențină orice fel de societate în absența dreptății și a respectării celor trei legi fundamentale cu privire la stabilitatea posesiunii, transmiterea consensuală a acesteia și îndeplinirea promisiunilor. Ele sunt, de aceea, anterioare guvernării." Vezi, de asemenea, Adam Ferguson, *Principles of Moral and Political Science* (Edinburgh, 1792), vol.I, p.262: "Primul obiect al concertării și acordului (*convention*) între oameni nu este acela de a conferi existență societății, ci de a perfecționa

societatea în care omul se găsește deja plasat de la natură; nu să stabilească subordonare, ci să corecteze abuzurile subordonării deja instituite: Și acel material asupra căruia trebuie să se aplice geniul politic al omului nu este, așa cum l-au imaginat poeții, o specie împrăștiată, într-o stare de individualitate care trebuie adunată la un loc în trupe, prin farmecul muzicii sau al lecțiilor de filozofie. Ci un material mult mai apropiat de punctul în care actul politic îl poate conduce, o grămadă de oameni adunată la un loc doar de instinct; plasată în relația de subordonare părinte-copil, nobil și plebeu, dacă nu de bogat-sărac, sau altă distincție, dacă nu originară atunci întimplătoare, care constituie, în fapt, o relație de putere și dependență, prin care puțini sunt în condiția de a-i governa pe cei mulți, și o parte de a avea ascendență asupra totului." și Carl Menger, *Problems of Economics and Sociology* (Urbana, Ill., 1963), în special p.227: "Legea națională în forma sa cea mai originară este astfel, cu siguranță, nu rezultatul unui contract sau al unei reflecții ținînd către asigurarea bunăstării comune. Nu este, într-adevăr, nici dată odată cu națiunea, așa cum susțin școala istorică. Este, mai degrabă, anterioară apariției acesteia din urmă. Într-adevăr, este una dintre cele mai puternice legături prin care populația unui teritoriu devine o națiune și ajunge la organizarea statală."

5. Vezi Gilbert Ryle, "Knowing how and knowing that", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1945-6, și *The Concept of Mind* (Londra, 1949), cap. 2; a se vedea, de asemenea, eseul meu "Rules, perception and intelligibility", *Proceedings of the British Academy*, xlviii, 1962, retipărit în lucrarea mea, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Londra și Chicago, 1967) (S.P.P.E.).
6. A se vedea Sten Gagnér, *Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung* (Uppsala, 1960); Alan Gewirt, *Marsilius of Padua, Defender of Peace* (New York, 1951 și 1956); și T.F.T. Plucknett, *Statutes and their Interpretation in the First Half of the Fourteenth Century* (Cambridge, 1922).
7. A se vedea eseul meu "Note despre evoluția regulilor de conduită", în S.P.P.E.
8. Cel mai bine documentat și cel mai pe deplin studiat caz de dezvoltare de tradiții "culturale" distincte între grupuri separate de animale aparținînd aceleiași specii este cea a maimuțelor japoneze macaque care în vremuri relativ recente au fost despărțite, de către extinderea cultivărilor umane, în grupuri distincte care, la scurt timp după aceasta, par să fi dezvoltat trăsături culturale care pot fi clar desluite. A se vedea despre aceasta J. E. Frisch, "Research on primate behaviour in Japan", *American Anthropologist*, lxi, 1959; F. Imanishi, "Social behaviour in Japanese monkeys: 'Macaca fuscata'", *Psychologia*, I, 1957 și S. Kawamura, în C.H. Southwick (ed.), *Primate Social Behaviour* (Princeton, 1963).
9. V.C. Wynne-Edwards, *Animal Dispersion in Relation to Social Behaviour* (Edinburgh, 1966), p.456; a se vedea de asemenea *ibid.*, p.12: "Înlocuirea parcelei de pămînt, ca obiect al competiției, cu hrana pe care aceasta o conține, astfel încît fiecare individ sau familie să aibă o posesie independentă a resurselor pe care le exploatează, este cel mai simplu și mai direct tip de convenție limitativă posibilă... Mult spațiu este dedicat în ultimele capitole studierii varietății aproape nesfîrșite a factorilor de limitare a densității... Teritoriul pentru hrană luat în considerare este destul de definit... Vom constata că scopurile abstracte sunt în mod special caracteristice speciilor sociale."
- Și *ibid.*, p.190: "Nu este nimic nou în această situație în ceea ce privește specia umană, excepțînd gradul de complexitate; orice comportament convențional are în mod inherent un caracter moral și social; și departe de a fi un atribut exclusiv uman, găsim că codul primar al convențiilor, apărut pentru a împiedica creșterea densității populației dincolo de punctul optim, își are originea nu numai în rîndul claselor cele mai de jos ale vertebrateelor, ci este bine stabilită și între nevertebratele phyla".
10. David Lack, *The Life of the Robin*, ediție revizuită (Londra, 1946), p.35.
11. În afara lucrărilor bine cunoscute ale lui Konrad Z. Lorenz și N. Tinbergen, a se vedea I. Eibl-Eibesfeldt, *Grundlagen der vergleichenden Verhaltensforschung - Ethologie* (München, 1967); și Robert Ardrey, *The Territorial Imperative* (New York, 1966).
12. A se vedea J. Rawls, "Justice as fairness" (Dreptatea ca echitate), *Philosophical Review*, lxvii, 195.
13. Konrad Z. Lorenz, *King's Solomon Ring*

14. A se vedea eseul meu despre "Primațiul abstracțiunii" ("The primacy of the abstract"), în A. Koestler și J. R. Smithies (eds), *Beyond Reductionism: New Perspectives in the Life Sciences* (London, 1969).
15. A se vedea lucrările lui Noam Chomsky, în special *Cultural Issues in Linguistic Theory* (Haga, 1966); și Kenneth L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* (Haga, 1967).
16. A se vedea Michael Polanyi, *Personal Knowledge* (London și Chicago, 1958), în special cap. 5 și 6 despre "Skills" și "Articulations" și eseul meu "Notes on the evolution of the rules of conduct", în S.P.P.E. Poate că ar trebui explicit accentuat faptul că distincția între regulii articulate și nearticulate nu este aceeași ca cea mai familiară între regulii scrise și nescrise - nici în sensul literal al acestor termeni nici în sensul în care legea staturată este descrisă adesea ca lege scrisă în contrast cu legea bazată pe obicei (*common law*). Legea nescrisă, care este transmisă pe cale orală, poate fi și cel mai adesea a fost pe deplin articulată. Deși un sistem ca cel al dreptului iurist sașu consensual este organizat de acest fel, în care toate lucrurile (*common law*) permite luarea în considerare a regulilor încă nearticulate care adesea vor fi pentru prima oară statuate în cvintie de către un judecător care va exprima ceea ce pe drept cuvânt consideră ca lege în vigoare.
18. Konrad Z. Lorenz, *op.cit.*, p. 188.
19. A se vedea conferința mea *Die Immer des Konstruktivismus und die Grundlegenden legitimer Kritik gesellschaftlicher Gebilde* (München și Salzburg, 1970), pp. 24 și urmări. A se vedea S.N.Kramer, *History Begins at Law*, în C.H. Kreegling și R.M. Adams (eds), "Notiuna după care, prin intermediul legii, pot fi stabilite norme valide de conduită era necesară pentru statele mai târziu ale istoriei Romei și Greciei; în Europa pînă la descoperirea dreptului roman și ascensiunea monarhiei absolute. Propoziția potrivit căreia orice lege este comandă unui suveran este un postulat general de către ideologia democratică a revoluției franceze ordonii elemente a lucrurilor. Era clar "facut" și de aceea din punctul de vedere al, artificial de manieră de către popor. Aceasta nu este totuși în-un alt mod sau deloc. O generație care a văzut legi în curs de elaborare, s-ar putea cu greu obține de la se întrebă dacă nu cumva întreaga morală nu a fost "facută" în același mod.
22. A.H.M. Jones, *Athenian Democracy* (Oxford, 1957), p. 52.
23. A se vedea Lord Acton, *History of Freedom* (London, 1907), p. 12. Într-o memorabilă cauză atenționează adunatii că ar trebui să fie impiedicată să facă ceea ce ei aleg să facă, nici o forță existentă nu-i putea împiedica, și ei au hotărât că nici o datorie nu trebuie să-i împiedice, și că nu vor fi constrâși de nici o lege care să nu fie favorabilă de către ei înșiși. În acest fel, emancipatul popor al Atenei a devenit un tiran.
24. Aristotle, *Politics*, IV, iv, 1292a, ediția Loeb, p. 305. Și ar părea o critică rezonabilă să spunem că o asemenea democrație nu este deloc o constituție; aici acolo unde nu guvernarează legile nu există constituție, căci legea trebuie să guvernareze asupra tuturor lucrurilor, în timp ce magistrații controlează activitatea guvernare constituțională; dacă democrația este cu adevărat una din formele constituției, este manifest faptul că o organizare de acest fel, în care toate lucrurile sunt administrate prin rezoluții ale adunării, nu este nici măcar o democrație, în sensul propriu al acestui cuvânt, căci este imposibil ca o rezoluție votată să fie o regulă universală.
25. Max Kaser, *Römische Rechtsgeschichte* (Göttingen, 1950), p. 54.
26. Ibid. A se vedea de asemenea Max Rheinstein, "Process and change in the cultural spectrum comident with expansion: government and legitimer Kritik gesellschaftlicher Gebilde" în C.H. Kreegling și R.M. Adams (eds), "City Inevitable" (Chicago, 1960), p. 117.
27. Peter Stein, *op.cit.*, p. 20: "Romanii nu au apelat cu ușurință la legislație în materie de drept privat".
28. A se vedea W.W. Buckland și A.D. McNair, *Roman Law and Common Law* (Cambridge, 1936).
29. Pe lângă autorii citați în F.A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, (London și Chicago, 1960), p. 163 și notele 5 și 6, a se vedea R. Sobhm, *Frankische Rechts- und Genshwersfassung* (Weimer, 1871), p. 102: "Das Volksrecht ist das Recht des deutschen Rechts. Das Volksrecht ist das Stammesgewohnheitsrecht. Die gesetzgebenden enthalten. Die capitula sind nicht de Gewalt ist in der Staatsgewalt nicht Rechtsnormen, sondern Norm für die Ausübung der königlichen Gewalt"; J.E.A. Jolliffe, *The Constitutional History of Medieval England from the English Settlement to 1485*, edita de doua (London, 1947), p. 334: "Pînă la țirziu, în secolul al treisprezecelea, concepția primitivă a unei societăți trăind în cadrul unei legi moștenite la-bisplu pe rege de călătoria de factor de legislație." O notă de subsol la acest pasaj atrage atenția asupra faptului că Bracton privea ca permisiabilă numai *legem in melius conventie* dar nu *legem minore*. O concluzie similiară poate fi găsită în F. Fichtenau, *von Urtundenformen* (Graz și Köln, 1957), p. 178: "Führer war dem Herrscher allein das leges custodire aufgegeben gewesen. Recht und Gesetz standen ja über ihm und das Neue musste stets im Alten seine Begründung finden".
30. Fritz Kern, *Kingship and Law in the Middle Ages*, trad. S.B. Chrimes (London, 1939), p. 151; G. Barracough, *Law Quarterly Review*, LV, 1940, p. 76, descrie această lucrare ca "două eseuri remarcabile ale căror concluzii, chiar dacă pot fi modificate sau limitate, cu siguranță nu vor fi nicicând infirmate".
31. A se vedea în special Sten Gagnér, *op.cit.*
32. Cred că acest pasaj, a căruia referință am pierdut-o, este de F.W. Maitland. A se vedea *English Law*, vol. 5 (London, 1924), p. 439: "Schierile lui Coke sunt acelea în care această alie concepții medievale au primit forma lor modernă, și de aceea datorăm în mare măsură influenței scrierilor sale faptul că aceste conceptii medievale au devenit parte a dreptului nostru modern. Chiar dacă influența lor asupra unor părți ale dreptului nostru să ne amintim că ele - nu salvau pe englezi de o procedură penală care permitea utilizarea torturii, și ca au conservat pentru Anglia și pentru întreaga lume doctrina constituțională a supremației legii".
34. Chiar de către W.S. Holdsworth, *Some Lessons from Legal History*, (London, 1928), p. 18.
35. A se vedea David Hume, *Essays* (London, 1875), vol. 2, p. 274: "Toate legile naturale, care reglementează proprietatea, ca și legile civile, sunt generate, și privesc numai circumstanțele esențiale ale cazului, fără a lua în considerare persoanele avute în vedere, sau orice alte persoanele, situațiile, și circumstanțele determinate în vedere legi, în orice caz particulare care se oferă. Ele lipsesc, fără scrupule, un om de treaba de toate posesiunile sale, dacă acestea au fost dobândite din greșală, fără îndreptățire; în scopul conferirii acestora unui avar egoist care a colectat deja

imense depozite de bogății superflue. Utilitatea publică cere ca proprietatea să fie reglementată de către reguli generale, inflexibile; și deși aceste reguli sunt adoptate ca fiind cele mai bune în măsura în care servesc același scop, al utilității publice, este imposibil pentru acestea să împiedice toate suferințele particulare, sau să facă să rezulte în fiecare caz individual consecințe benefice. Este suficient ca întregul plan sau schemă să fie necesară sustinerii societății civile, și ca întreaga cantitate de bine, în principal, să prevaleze în mare parte asupra celei de rău.”

36. Faptul de a se baza chiar în timpurile moderne, pentru dezvoltarea legii, pe procesul gradual al precedentului judiciar și pe interpretarea academică a fost în mod persuasiv argumentat de către Bruno Leoni, *Liberty and the Law* (Princeton, 1961). Dar, deși acest argument este un antidot eficient împotriva ortodoxiei prevalente care consideră că numai legiferarea poate sau trebuie să modifice

legea, nu reușește să mă convingă că ne putem dispensa cu totul de legiferare chiar în domeniul dreptului privat, de care el se ocupă cu precădere.

37. A se vedea W.S.Jevons, *The State in Relation to Labour* (Londra, 1882), p.33: “Marea lecție pe care am învățat-o (din cei 650 ani de legislație a Parlamentului englez) este aceea că legislația cu privire la muncă a fost întotdeauna o legislație de clasă. Este efortul unui corp dominant de a menține jos o clasă inferioară, care a început să manifeste aspirații necorespunzătoare”.
38. H.Kelsen, *What is Justice?*, (Berkeley, Calif., 1957), p.21.
39. F.W.Maitland, *Constitutional History of England* (Cambridge, 1908), p.382.
40. A se vedea David Hume, op.cit., vol. I., p.125: “Chiar dacă oamenii sunt guvernați mai mult de interes, dar chiar interesul în sine, și toate activitățile umane sunt în întregime guvernate de către opinie”.

F.A. Hayek

Erorile constructivismului*

I

Mi s-a părut necesar să introduc termenul ‘constructivism’ ca nume specific pentru un fel de a gândi care, în trecut, a fost descris adesea drept ‘raționalism’.¹ Ideea de bază a acestui constructivism poate fi probabil exprimată în modul cel mai simplu printr-o formulă care sună cit se poate de nevinovat, și anume că, întrucât omul și-a creat el însuși instituțiile ce alcătuiesc societatea și civilizația, el trebuie să fie capabil să le și modifice după cum dorește, pentru a-și satisface dorințele sau voința. Sunt aproape cincizeci de ani de când am auzit prima dată această formulă și am fost foarte impresionat de ea.²

La prima vedere, expresia curentă că omul ‘a creat’ propria civilizație și instituțiile ei poate apărea banală și inofensivă. Dar pe măsură ce sensul ei este extins, pentru a spune că omul a putut face acest lucru deoarece era înzestrat cu rațiune, implicațiile sale devin tot mai discutabile. Omul nu a posedat rațiune înainte de apariția civilizației. Cele două au evoluat împreună. Nu avem decât să

luăm în considerare limbajul, despre care nimeni nu mai crede azi că ar fi fost ‘inventat’ de o ființă rațională, pentru a constata că rațiunea și civilizația se dezvoltă într-o permanentă interacțiune reciprocă. Dar ceea ce noi nu mai punem azi la îndoială în ce privește limbajul (chiar dacă și acest lucru este, comparativ vorbind, recent) nu se bucură deloc de acceptarea generală când este vorba despre morală, legi, abilitățile meșteșugărești sau instituțiile sociale. Suntem încă prea ușor înclinați să presupunem că aceste fenomene, care, în mod clar, rezultă din acțiunea umană, trebuie să fi fost proiectate conștient de un spirit omenesc, în împrejurări create pentru scopurile deservite de ele – adică, să presupunem că ele sunt ceea ce Max Weber numește produse *wert-rationale*.³ Pe scurt, comitem greșeala de a crede că morală, legile, abilitățile și instituțiile sociale pot fi justificate doar în măsura în care corespund unui scop predeterminat.

Este semnificativ faptul că aceasta este o greșeală pe care de obicei o comitem numai în ce privește fenomenele proprii noastre civilizații. Dacă etnologul

* *The Errors Of Constructivism*, cap. 1 din F.A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Kegan Paul, 1978.

sau antropologul social încerca să înțeleagă alte culturi, el nu pune la îndoială faptul că adesea membrii acestora nu au nici oca mai vagă idee cu privire la mozații pentru care sunt respectate anumite reguli anume, sau la ce alte lucruri depind de acestea. Cu toate acestea, cei mai mulți teoreticieni moderni ai societății sunt raționali dispuși să admită că același lucru se aplică și civilizației noastre. Desecori nici noi nu stim ce beneficii decurg din obiceiurile existente în societatea noastră; și asemenea teoreticieni priveșc acest fapt doar ca pe o regretabilă deficiență, care trebuie îndăurată cît mai curînd posibil.

Adevărata recunoaștere a acestor împrejurări, care începuse să se producă în sec. XVI, a fost totuși anulată în secolul XVII de ascensiunea unei puternice filozofii noi – raționalismul lui René Descartes și al urmașilor săi, raționalism din care izvorăsc toate formele moderne de constructivism. De la Descartes, acesta a fost preluat de acea nerațională „Epocă a Rațiunii”, dominată complet de spiritul lui Descartes. Voltare, cel mai mare reprezentant al „Epocii Rațiunii”, a exprimat spiritul cartezian în celebra sa declarație: „dacă vrei legi bune, arde-le pe cele vechi și fă-ți singur unele noi”⁵. Impotriva acestuia, David Hume, marele critic al raționalismului, a reușit doar lent să așeze fundamentele sociale, care a fost dezvoltată de comparitologii săi scoțieni. Adam Smith și Adam Ferguson, pînă la nivelul unei teorii asupra fenomenelor care sunt „rezultată” acțiunii umane, dar nu al proiectării de către om.

Descartes susținuse că ar trebui să credem doar ceea ce putem dovedi. Aplicată domeniului moral și, în general, al valorilor, doctrina sa însemna că ar trebui să acceptăm drept obiectiv doar ceea ce putem recunoaște drept proiect constructivistă a aranjamentelor sociale. Voi nu este deloc o inofensivă speculație filozofică, ci o aserțiune privind faptele din care se deduc concluzii arii asupra explicății proceselor sociale cîi și asupra enunțăm cum le facem, sunt exemple de acest fel.⁶ Amintesc aici despre acestea doar pentru că acțiunea călăuzită de reguli - pe care nu le cunoaștem explicit și care nu au fost schitate de rațiune, dar care se impun deoarece maniera de a acționa a celor ce au succes este imitată - este poate exclusiv împrejurării că oamenii au fost călăuziți în acțiunile lor de către spiritul de previziune - o intuiție cu privire la legăturile dintre cauze și efecte - sau, cel

Voi menționa doar că ele erau deja familiare vechilor greci. Inșiși dihotomia dintre „natural” și „artificial” pe care au introdus-o vechii greci a dominat discuțiile timp de 2000 de ani. Din nefericire, distincția greilor între natural și artificial a devenit cel mai mare obstacol pentru alte progrese; căci, interpretată ca o alternativă exclusivă, aceasta distincție este nu numai ambiguă, dar și hotărîtă greșită. Așa cum în cele din urmă au văzut foarte limpede filozofii sociali scoțieni ai secolului XVIII (dar și scolastici itzii văzuseră parțial nelor ghidare de un scop.⁶ Pentru urmașii săi, aceasta a fost înlocuită de voința umană, pe care ei o priveau drept sursă a tuturor aranjamentelor sociale și ale cărei scopuri umane, nu au fost proiectate de om. Consecința acestui fapt este că ascendența mentală. Societatea le aparăta acestora ca o interpretării termenilor tradiționali, fie ca „naturale”, fie ca „artificiale”.

2

în ultimii ani⁷

ria a discuțiilor asupra acestor probleme cărora eu le-am acordat oarecare atenție

↓

nt-o scurtă conferință nu este posibil să se traseze întreaga istorie a discuțiilor asupra acestor probleme

carora eu le-am acordat oarecare atenție

3

credincios al lui Descartes, J. J. Rousseau,⁷ Credința în puterea nelimitată a unei autorități supreme ca ceva necesar, mai ales pentru o adunare reprezentativă, și prin urmare credința că democrația înseamnă neapărat puterea nelimitată a majorității, sunt consecințe de rău augur ale acestui constructivism.

de care sunt rareori conștienți, pe care cu siguranță nu le-au inventat conștient, precum și că decelarea funcției și a semnificației acestui fapt este o sarcină dificilă și doar parțial realizată a efortului științific. Expunînd acest lucru altfel: aceasta înseamnă că succesul efortului rațional cunoscut sociolog suedez, teză pe care am

S e va vedea probabil cel mai important tel pe care și l-a propus sociologia, scria el, „este de a prezice dezvoltarea ulterioară și a de modela (*gestalten*) viitorul, sau, dacă preferăm să exprimăm lucrurile astfel, de a crea viitorul omenirii”⁸. Dacă știința face asemenea aserțiuni, aceasta implică, evident, că întega civilizație umană și tot ce am realizat pînă acum nu putea să fie edificat decît prin construcție rațională intenționată.

Pentru moment, trebuie să ne mulțumim a arăta că aceasta interpretare constructivistă a aranjamentelor sociale nu este deloc o inofensivă speculație filozofică, ci o aserțiune privind faptele din care se deduc concluzii arii asupra explicății proceselor sociale cîi și asupra enunțăm cum le facem, sunt exemple de acest fel.⁶ Amintesc aici despre acestea doar pentru că acțiunea călăuzită de reguli - pe care nu le cunoaștem explicit și care nu au fost schitate de rațiune, dar care se impun deoarece maniera de a acționa a celor ce au succes este imitată - este poate exclusiv împrejurării că oamenii au fost călăuziți în acțiunile lor de către spiritul de previziune - o intuiție cu privire la legăturile dintre cauze și efecte - sau, cel

Pot menționa doar pe scurt și următorul fapt, anume că succesul unui individ în atingerea telurilor sale imediate depinde nu numai de intuițiile sale conștiente cu privire la legăturile cauzale, ci și, în mare măsură, de capacitatea sa de a acționa conform unor reguli pe care e posibil să nu le poată exprima în cuvînte, dar pe care le putem descrie doar formându amunite reguli. Toate abilitățile noastre, începînd cu stăpînirea limbajului și jocuri, acțiuni pe care „știm cum” (*know how*) să le desfășurăm fără a fi în stare să enunțăm cum le facem, sunt exemple de ocaziilor favorabile acțiunii politice. Aserțiunea factuală greșită, din care construțivității deduc asemenea consecințe și certințe cu vaste ramificații, mi se pare a fi aceea că ordinea complexă din societatea noastră modernă este datorată exclusiv împrejurării că oamenii au fost călăuziți în acțiunile lor de către spiritul de previziune - o intuiție cu privire la legăturile dintre cauze și efecte - sau, cel

putîn, că aceasta ordine ar fi putut apare pe baza unui proiect. Ceea ce vreau să arăt este că oamenii nu sunt niciodată călăuziți exclusiv de înțelegerea pe care o au asupra legăturilor cauzale dintre anumite mijloace cunoscute și anumite scopuri dorite, ci totdeauna și de anumite reguli de conduită de care sunt rareori conștienți, pe care cu siguranță nu le-au inventat conștient, precum și că decelarea funcției și a semnificației acestui fapt este o sarcină dificilă și doar parțial realizată a efortului științific. Expunînd acest lucru altfel: aceasta înseamnă că succesul efortului rațional cunoscut sociolog suedez, teză pe care am

Regulile pe care le discutăm sunt cele care nu sunt atât de mult folositoare indivizilor ce le respectă, cât sunt cele care (dacă sunt respectate în general) îi fac mai eficienți pe toți membrii grupului, deoarece le crează ocazia de a acționa în interiorul unei ordini sociale. De asemenea, regulile nu sunt, de cele mai multe ori, rezultatul unei alegeri deliberate a mijloacelor pentru anumite scopuri, ci rezultatul unui proces de selecție, în cursul căruia grupurile care au realizat o ordine mai eficientă s-au substituit altora (sau au fost imitate de altele), adesea fără a ști cărui factor se datora superioritatea lor. Acest grup social de reguli include regulile juridice, ale moralei, obiceiurile, și așa mai departe – de fapt, toate valorile ce guvernează o societate. Termenul ‘valoare’, pe care voi continua să îl folosesc în acest context din lipsa unuia mai bun, este de fapt susceptibil întrucâtva de a induce în eroare, deoarece noi suntem înclinați să-l interpretăm ca și cum s-ar referi la scopuri particulare ale acțiunii individuale, pe când, în domeniile la care mă refer, ele constă de obicei în reguli care nu ne spun concret ce să facem, ci de cele mai multe ori doar ce nu trebuie să facem.

Acele tabu-uri ale societății care nu se bazează pe nici o justificare rațională au fost subiect favorit de batjocură pentru constructiviști, care vor să le vadă excluse din orice ordine socială proiectată rațional. Printre *tabu*-urile pe care ei au reușit în mare măsură să le distrugă se numără respectul pentru proprietatea privată și pentru respectarea contractelor private, de unde rezultatul că unii oameni se îndoiesc că respectul pentru ele ar mai putea fi vreodată restabilit.¹⁰

Cu toate acestea, pentru toate organismele este adesea mai important să știe ce nu trebuie să facă, decât vor să evite

pericolul, decât să știe ce trebuie să facă pentru a realiza anumite scopuri particulare. Primul gen de cunoaștere nu este, de obicei, o cunoaștere a consecințelor pe care le-ar produce tipul de comportament interzis, ci doar cunoștința că, în anumite condiții, anumite tipuri de comportament trebuie evitate. Cunoașterea concretă pe care o avem asupra cauzelor și efectelor ne ajută doar în acele domenii în care suntem suficient de familiarizați cu împrejurările particulare; și este important că nu trecem dincolo de zona în care această cunoaștere ne va călăuzi în condiții sigure. Aceasta se realizează prin reguli care, fără nici o referire la consecințele ce apar în anumite cazuri concrete, interzic la modul general acțiuni de un anumit gen.¹¹

Că în acest sens omul nu este doar un animal capabil să urmărească scopuri, ci și un animal capabil să respecte reguli, este un fapt adeseori subliniat în literatura recentă.¹² Pentru a înțelege ce înseamnă acest lucru, trebuie să ne fie clar sensul atribuit cuvântului ‘regulă’ în acest context. Aceasta e necesar deoarece acele reguli de comportare esențialmente negative (sau prohibitive) ce fac posibilă formarea ordinii sociale sunt de trei tipuri diferite, pe care le voi detalia acum. Aceste tipuri de reguli sunt: (1) reguli ce sunt doar respectate în fapt, dar care nu au fost niciodată formulate în cuvinte; dacă vorbim de ‘simțul dreptății’ sau de ‘intuiția limbii’ ne referim la asemenea reguli pe care le putem aplica, dar pe care nu le cunoaștem explicit; (2) reguli care, deși au fost formulate în cuvinte, exprimă totuși numai aproximativ ceea ce de multă vreme era respectat în general în cadrul acțiunilor; și (3) reguli care au fost introduse deliberat și prin urmare există necesarmente sub formă de cuvinte legate în propoziții.

Constructiviștii ar dori să elimine primul și cel de-al doilea grup de reguli, acceptând ca valid numai cel de-al treilea grup menționat.

4

Care este, prin urmare, originea acelor reguli pe care cei mai mulți dintre oameni le urmează deși puțini le pot formula în cuvinte (sau chiar nimeni nu poate face acest lucru)? Cu mult timp înainte de Charles Darwin, teoreticienii societății și mai ales cei ai limbajului dăduseră răspunsul că, în procesul transmiterii culturii, prin care tipurile de comportament trec de la o generație la alta, are loc un proces de selecție prin care ajung să domine acele tipuri de comportament care conduc la formarea unei ordini mai eficiente pentru întregul grup, căci asemenea grupuri vor fi dominante față de altele.¹³

O chestiune ce merită o accentuare specială, deoarece este adesea interpretată greșit, este că, în mod sigur, nu orice regularitate de comportament caracteristică persoanelor produce o ordine pentru întreaga societate. Ca urmare, comportamentul individual reglementat nu înseamnă neapărat ordine, ci numai anumite tipuri de regularitate a comportamentului conduc la o ordine a întregului. Ordinea socială este așadar o stare de lucruri factuală ce trebuie distinsă de regularitatea comportamentului individual. Ea trebuie definită ca o situație în care persoanele sunt capabile ca, pe baza cunoștințelor specifice pe care le au, să-și formeze anumite așteptări privind comportamentul celorlalți, așteptări a căror corectitudine este dovedită de posibilitatea unor adaptări mutuale, de succes, a acțiunilor acestor persoane. Dacă fiecare persoană

ce vede o altă persoană ar încerca fie s-o ucidă pe aceasta, fie s-o ia la fugă, aceasta ar reprezenta, desigur, o regularitate a comportamentului individual, dar nu una care să ducă la formarea de grupuri ordonate. În mod clar, anumite combinații de asemenea reguli ale conduitei individuale pot produce un tip superior de ordine, care va permite unor grupuri să se dezvolte pe seama altora.

Acest efect nu presupune că membrii grupului știu căror reguli de conduită le datorează grupul superioritatea sa, ci doar că grupul va accepta ca membri numai persoanele ce respectă regulile acceptate prin tradiție în cadrul său.

Va exista totdeauna o anumită cantitate de experiență individuală sedimentată în aceste reguli, pe care membrii activi ai grupului nu o cunosc, dar care totuși îi ajută mai bine să-și urmărească scopurile.

Acest gen de ‘cunoaștere a lumii’ care trece de la o generație la alta va consta deci, în mare măsură, nu în cunoașterea cauzelor și efectelor, ci în reguli de comportament adaptate mediului și manifestându-se la fel ca informația despre mediu, cu toate că regulile nu spun nimic despre acesta. Ca și teoriile științifice, ele sunt menținute pentru că se dovedesc utile, dar, în contrast cu acestea, dovada este una pe care nu trebuie să o cunoască cineva, căci ea se manifestă prin persistența și expansiunea treptată a ordinii sociale pe care aceste reguli o fac posibilă. Aceasta este adevăratul conținut al mult ironizatei idei a ‘înțelepciunii strămoșilor noștri’ încorporate în instituții, idee ce joacă un rol important în gândirea conservatoare, dar care îi pare constructivistului a fi o simplă expresie găunoasă care nu înseamnă nimic.

5

Timpul nu-mi îngăduie să examinez mai departe decât una dintre multele interrelații interesante de acest fel, una care explică și de ce economistul este deosebit de înclinat să se ocupe de asemenea probleme: legătura dintre reglementările legale și ordinea, formată spontan, a pieței.¹⁴ Această ordine nu este, bineînțeles, rezultatul unui miracol sau al unei armonii naturale a intereselor. Ea se formează singură, deoarece în cursul mileniilor oamenii dezvoltă reguli de comportare care conduc la formarea unei asemenea ordini, plecându-se de la activitățile spontane separate ale indivizilor. Elementul interesant în legătură cu aceasta este oamenii dezvoltă asemenea reguli fără a înțelege realmente funcțiile lor. În general, cei ce fac filozofia dreptului au renunțat chiar să întrebe care este 'scopul' unei legi, considerând întrebarea ca fiind fără răspuns deoarece ei interpretează 'scop' în sensul de rezultat particular previzibil, pentru atingerea căruia au fost concepute regulile. De fapt, acest 'scop' este cel de a introduce o ordine abstractă - un sistem de relații abstracte - ale cărei manifestări concrete vor depinde de o mare diversitate de împrejurări particulare pe care nimeni nu le poate cunoaște în totalitate. Aceste reguli de comportament corect au deci un 'înțeles' sau o 'funcție' pe care nu le-a dat-o nimeni, și pe care teoria socială trebuie să încerce să o descopere.

A fost o mare realizare a teoriei economice aceea că, două sute de ani înaintea ciberneticii, a recunoscut natura acestor sisteme cu autoreglare în care anumite regularități (sau, poate mai corect, 'constrângeri') de comportament al elementelor conduc la o permanentă

adaptare a ordinii de ansamblu la faptele particulare, afectând în primă instanță doar elementele separate. O asemenea ordine, care conduce la folosirea unei cantități mai mari de informație decât cea pe care o poate poseda cineva, n-ar fi putut fi 'inventată'. Aceasta decurge din faptul că rezultatul nu putea fi prevăzut. Nici unul dintre strămoșii noștri nu putea ști că protecția proprietății și contractele vor duce la o amplă diviziune a muncii, la specializare și la instaurarea piețelor economice, sau că extinderea asupra outsider-ilor a regulilor inițial aplicabile numai membrilor aceluiași trib va împinge către formarea unei economii mondiale.

Tot ce putea face omul era să încerce să progreseze pas cu pas printr-un proces de ajustare reciprocă a activităților individuale, reducând conflictele prin modificări aduse unora dintre regulile moștenite. Tot ce putea proiecta deliberat putea crea și a creat numai în cadrul unui sistem de reguli pe care nu le inventase el, cu scopul de a îmbunătăți ordinea existentă.¹⁵ Încercând totdeauna doar să adapteze regulile, el încerca să îmbunătățească efectul combinat al tuturor celorlalte reguli acceptate în comunitatea sa. În eforturile sale de a perfecționa ordinea existentă, el nu era deci niciodată liber de a fixa arbitrar orice reguli ar fi vrut, ci avea totdeauna o problemă bine definită de rezolvat, una ridicată de o imperfecțiune a ordinii existente, ordine pe care el nu ar fi putut însă să o construiască în întregul ei. Omul se confrunta cu conflicte între valorile acceptate, a căror semnificație o înțelegea doar parțial, dar de al căror caracter depindeau rezultatele multora din eforturile sale, valori pe care putea doar să se străduiască a le adapta una altele, dar nu le putea crea din nou plecând de la zero.

6

Cel mai surprinzător aspect al evoluțiilor recente este că înțelegerea noastră, incontestabil amplificată, cu privire la aceste împrejurări a condus la noi greșeli. Noi suntem convinși, în mod justificat, cred eu, că am învățat să înțelegem principiile generale ce guvernează constituirea unor ordini atât de complexe cum sunt cele ale organismelor, societății umane, sau poate chiar a minții omenești. Experiența din acele domenii în care știința modernă a obținut cele mai mari succese ne fac să ne așteptăm că asemenea posibilități de a înțelege ne vor asigura repede și forța de a stăpâni fenomenele, dându-ne capacitatea de a determina în mod intenționat rezultatele.

Dar în sfera complexelor fenomene ale vieții, ale minții umane și ale societății, ne izbim de o dificultate.¹⁶ Oricât de mult ne ajută în interpretarea faptelor observate teoriile și tehnicile noastre de cercetare, ele sunt de prea puțin folos în stabilirea acelor elemente particulare ce contribuie la determinarea structurilor complexe, și pe care ar trebui să le cunoaștem pentru a ajunge la explicații complete, sau la predicții precise.

Dacă am cunoaște toate împrejurările particulare care au intervenit în cursul istoriei pământului (și dacă n-ar exista fenomenul devierilor genetice), am putea explica, cu ajutorul geneticii moderne, de ce speciile de organisme au luat forma pe care o au. Dar ar fi absurd chiar și numai a presupune că am putea vreodată să stabilim toate aceste fapte particulare. S-ar putea chiar să fie adevărat că, dacă la un moment dat cineva ar putea cunoaște suma tuturor faptelor particulare răspândite în rîndurile milioanei sau miliarde de oameni care trăiesc în același

timp, acest cineva ar trebui să fie în stare să ajungă la o mai eficientă ordine a eforturilor productive umane decât cea la care ajunge piața. Știința ne poate ajuta să atingem o mai bună înțelegere teoretică a interconexiunilor. Dar știința nu ne poate ajuta în mod semnificativ să stabilim toate acele împrejurări spațiale și temporale larg dispersate și rapid fluctuante ce determină ordinea unei mari societăți complexe.

Iluzia că progresul cunoașterii teoretice ne pune pretutindeni în situația de a reduce interconexiunile complexe la fapte particulare, lesne de stabilit, duce adesea la noi erori științifice. Ea duce, în special, la acele erori științifice pe care trebuie să le examinăm acum, deoarece ele conduc la distrugerea unor valori de neînlocuit, cărora le datorăm ordinea noastră socială și civilizația noastră. Asemenea erori sunt în mare măsură datorate aroganței unei preținse cunoașteri, pe care de fapt n-o deține nimeni și pe care, după toate probabilitățile, nici chiar progresul științei nu ne-o va aduce.

În ceea ce privește sistemul nostru economic modern, înțelegerea principiilor prin care se formează ordinea sa ne arată că ea se bazează pe folosirea unei cunoașteri (și a unor abilități în dobîndirea informației relevante) pe care, dacă o luăm în întregul ei, n-o posedă nici o persoană, și care se creează prin aceea că persoanele sunt călăuzite în acțiunile lor de anumite reguli generale. Nu trebuie, desigur, să cedăm convingerii greșite, sau iluziei, că am putea-o înlocui cu un alt fel de ordine, care ar presupune ca toată această cunoaștere să fie concentrată într-un singur creier central, sau într-un grup de creiere al căror număr să fie rezonabil de mic.

Cu toate acestea, faptul că, în ciu-

da tuturor progreselor cunoașterii noastre, rezultatele eforturilor noastre rămân dependente de împrejurări despre care știm puțin sau nimic, precum și de forțe ordonatoare pe care nu le putem controla, este tocmai ceea ce mulți oameni privesc drept intolerabil. Constructiviștii atribuie această interdependență faptului că ne permitem încă să ne lăsăm conduși de valori care nu sunt justificate de o demonstrație rațională sau de o precisă dovadă pozitivă.

Ei susțin că nu avem de ce să ne mai încredințăm soarta unui sistem ale cărui rezultate nu le putem determina dinainte, căci, deși el deschide vaste posibilități noi pentru eforturile persoanelor individuale, el seamănă în anumite privințe cu un joc de noroc, în măsura în care nici o persoană anume nu poartă responsabilitatea rezultatelor finale. Ipostazierea antropomorfică a unei omeniri personificate, care își urmărește scopurile conștient alese, duce astfel la pretenția ca toate valorile apărute ce nu servesc în mod vizibil unui scop aprobat, dar constituie condiții pentru formarea unei ordini abstracte, să fie eliminate pentru a se oferi persoanelor individuale perspective mai bune în vederea atingerii scopurilor lor diverse și adesea contradictorii. Erori științifice de acest fel tind să discrediteze valorile de a căror respectare poate depinde supraviețuirea civilizației noastre.

7

Acest proces, prin care erorile științifice distrug valori indispensabile, a început să joace un rol important în secolul trecut. El este asociat mai ales unor diverse concepții filozofice, pe care autorii lor le descriu drept 'pozitiviste', deoarece ei vor să se recunoască

drept cunoaștere utilă doar înțelegerea legăturii dintre cauze și efecte. Chiar numele - *positus* însemnând 'demonstrat' - exprimă preferința pentru o ordine creată deliberat, în defavoarea uneia care nu a fost proiectată rațional. Fondatorul mișcării pozitiviste, Auguste Comte, a formulat clar această idee centrală atunci când a afirmat superioritatea incontestabilă a unei morale demonstrate asupra uneia revelate.¹⁷ Expresia arată clar că singura alternativă pe care o recunoștea el era cea dintre creația deliberată realizată de către un spirit omenesc și creația realizată de o inteligență supraomenească, precum și faptul că nici măcar nu lua în considerare posibilitatea unei origini în cadrul procesului evoluției selective. Cea mai importantă manifestare ulterioară a acestui constructivism în cursul secolului XIX a fost utilitarismul, abordarea tuturor normelor printr-un pozitivism epistemologic în general și printr-un pozitivism legal în particular; și, în cele din urmă, tot socialismul.

În cazul utilitarismului, acest caracter este evidențiat clar de forma sa originală, particularistă, care este azi prezentată ca 'utilitarism al actelor', deosebit de un 'utilitarism al regulilor'. Numai acesta este fidel ideii originale că fiecare decizie particulară trebuie să se bazeze pe utilitatea socială sesizată a efectelor sale specifice; în timp ce un utilitarism general sau al regulilor nu poate fi, așa cum s-a arătat adesea, dezvoltat în mod coerent.¹⁸ Alături de aceste încercări de explicație constructivistă, găsim totuși în pozitivismul filozofic și o tendință de a elimina toate valorile ca lucruri ce nu se referă la fapte (fiind, deci, metafizice) sau o tendință de a le trata ca pure chestiuni emoționale, prin urmare nejustificabile rațional, sau ca ceva fără sens. Cea mai naivă versiune a

acestora este probabil 'emotivismul', care a fost popular în ultimii treizeci de ani. Reprezentanții 'emotivismului'¹⁹ credeau că, folosind teza că acțiunea morală sau imorală, justă sau injustă, evocă anumite sentimente morale, explică ceva - ca și cum întrebarea de ce o mulțime de acțiuni produc un fel de emoție iar o altă mulțime alt fel de emoții nu ar fi ridicat problema importantă a semnificației pe care această chestiune o are pentru ordonarea vieții sociale.

Abordarea constructivistă poate fi cel mai limpede văzută în forma originală a pozitivismului legal, așa cum a fost ea prezentată de Thomas Hobbes și John Austin, pentru care fiecare lege trebuie să fie deductibilă dintr-un act conștient de legiferare. Acest lucru este, așa cum știe orice istoric al dreptului, fals din punctul de vedere al faptelor reale. Dar chiar în forma sa cea mai modernă, pe care o voi examina pe scurt ulterior, această presupunere falsă este evitată doar prin limitarea actului conștient de creare a legii la actul de acordare a validității unor reguli, despre originea conținutului acestora ea neavând nimic de spus. Acest lucru transformă întreaga teorie într-o tautologie neinteresantă, care nu ne spune nimic despre cum pot fi găsite regulile pe care trebuie să le aplice autoritățile judiciare.

Înrădăcinarea socialismului în gândirea constructivistă este evidentă nu numai în forma sa originală - în care intenționa ca, prin socializarea mijloacelor de producție, de distribuție și schimb, să facă posibilă o economie planificată, înlocuind ordinea spontană a pieței cu o organizare îndreptată spre anumite scopuri specifice.²⁰ Dar forma modernă de socialism care încearcă să folosească piața în slujba a ceea ce se numește 'dreptate socială', și în acest scop vrea să ghideze

acțiunea oamenilor, nu prin reguli de conduită justă pentru persoane, ci prin importanța recunoscută a rezultatelor la care se ajunge datorită deciziilor unei autorități, nu este deloc mai puțin fondată pe ea.

8

În secolul nostru, constructivismul a exercitat în mod special o mare influență asupra concepțiilor etice, prin efectele sale din psihiatrie și psihologie. În timpul aflat la dispoziția mea, pot da numai două din multele exemple de distrugere a valorilor prin greșelile științifice care se manifestă în aceste domenii. Cu privire la primul exemplu, pe care îl iau de la un psihiatru, trebuie să spun mai întâi câteva cuvinte despre autorul pe care îl voi cita, pentru a nu fi suspectat că, vrînd să exagerez, am ales o figură nereprezentativă. Reputația internațională a omului de știință canadian, recent decedat, Brock Chisholm, este ilustrată de faptul că i se încredinșase dezvoltarea Organizației Mondiale a Sănătății, că a fost timp de cinci ani primul ei Secretar General, și că a fost în cele din urmă ales președinte al Federației Mondiale pentru Sănătate Mentală.

Chiar înainte de a începe această carieră internațională, Brock Chisholm scria:²¹

"Reinterpretarea și eventual eradicarea conceptului de bine și rău care a fost baza oricărei educații a copiilor, înlocuirea credinței în certitudinile celor vîrstnici cu gîndirea rațională și inteligentă, acestea sunt obiectivele întîrziate ale oricărei psihoterapii eficiente... Sugestia că ar trebui să încetăm a-i învăța pe copii morala, binele și răul, protejînd, în loc de aceasta, integritatea lor intelectuală

inițială, va fi desigur întâmpinată cu un reproș de erezie și iconoclastism, așa cum a fost întâmpinată și Galilei când a descoperit o altă planetă, și adevărul evoluției, și interpretarea dată de Hristos zeilor evrei, și orice încercare de a schimba idei și obiceiuri vechi. Se pretinde, așa cum s-a făcut cu privire la toate descoperirile de noi adevăruri, că a renunța la bine și rău ar însemna a da naștere la oameni necivilizați, la imoralitate, ilegalitate și haos social. Fapt este însă că cei mai mulți psihiatri și psihologi ca și mulți alți oameni respectabili au scăpat de aceste cătușe morale și pot privi și gândi liber... Dacă rasa umană trebuie eliberată de această povară anchilozantă a binelui și răului, psihiatrii sunt cei ce trebuie să-și asume răspunderea primă. Aceasta este o provocare ce trebuie înfruntată... Împreună cu celelalte științe umaniste, psihiatria trebuie să hotărască acum care trebuie să fie viitorul imediat al rasei umane. Nimeni altcineva nu poate face acest lucru. și aceasta este responsabilitatea prim ordială a psihiatriei."

Se pare că Chisholm n-a observat niciodată că regulile morale nu servesc direct la satisfacerea dorințelor individuale, ci sunt chemate să ajute la funcționarea unei ordini; și chiar să domolească anumite instincte, pe care omul le-a moștenit din viața sa în grupuri mici, viață în cadrul căreia și-a petrecut cea mai mare parte din perioada evoluției sale. Se poate foarte bine ca barbarul din noi să aibă resentimente față de aceste constrângeri. Sunt însă oare psihiatrii realmente competenți în a ne furniza o nouă morală?

Chisholm își exprimă în final speranța că două sau trei milioane de psihiatrii bine pregătiți, beneficiind de ajutorul unor capacități benefice adecvate, vor reuși curînd să-i elibereze pe

oameni de conceptele 'perverse' de bine și rău. Uneori s-ar părea că ei au avut deja prea mult succes în această direcție.

Cel de-al doilea exemplu contemporan de distrugere a valorilor datorită unor erori științifice pe care îl voi da provine din domeniul jurisprudenței. În acest caz nu este necesar să-l identific pe autorul tezei pe care o voi cita ca aparținînd aceleiași categorii. Ea provine de la o figură de anvergura lui Hans Kelsen, fostul meu profesor de la Universitatea din Viena. El ne asigură că 'dreptatea este o idee irațională', și continuă:²²

"din punctul de vedere al cunoașterii reale, există numai interese ale ființelor umane și, ca urmare, conflicte de interese. Soluția acestora poate fi găsită fie în satisfacerea unor interese în dauna altora, fie printr-un compromis între interesele existente. Nu se poate dovedi că una sau alta dintre soluții este cea justă."

Astfel, pentru Kelsen, legea este o construcție deliberată, ce servește anumitor interese particulare cunoscute. Acest lucru ar putea fi într-adevăr necesar, dacă ar fi să creăm mereu întregul ansamblu de reguli de conduită corectă plecînd de la zero. Voi concede în favoarea lui Kelsen chiar și că nu putem niciodată dovedi efectiv ce este drept. Dar aceasta nu exclude capacitatea noastră de a preciza cînd o regulă este nedreaptă, sau că, prin aplicarea insistență a unor asemenea teste negative ale nedreptății, nu se poate ajunge treptat la o apropiere de dreptate.

Este adevărat că aceasta se aplică numai regulilor pentru conduita corectă individuală, și nu chestiunilor pe care Kelsen, ca toți socialiștii, le are în vedere în primul rînd - și anume, acelor scopuri ale măsurilor deliberate folosite de autorități pentru a realiza ceea ce se cheamă 'dreptatea socială'. Totuși, nu există nici criterii pozitive, nici

criterii negative de ordin obiectiv, pe baza cărora să definești sau testezi 'dreptate socială', aceasta fiind una dintre expresiile cele mai lipsite de sens.

Idealul de libertate al secolului XIX se baza pe convingerea că există asemenea reguli obiective generale de conduită corectă; iar afirmația falsă că dreptatea este totdeauna o chestiune de interese particulare a contribuit mult la formarea convingerii că nu avem nici o altă alegere decît aceea de a lăsa pe cei aflați temporar la putere să acorde fiecărei persoane ce cred ei că ar fi drept să-i fie acordat.

9

Voi enunța acum clar consecințele ce par să decurgă din ceea ce am spus despre principiile unei critici îndreptățite a aranjamentelor sociale. După ce am așezat fundația de mai sus, acest lucru poate fi făcut în puține cuvinte. Trebuie însă să vă previn că aceia dintre dumneavoastră care sunt conservatori, și care pînă acum au jubilat poate, vor fi probabil acum dezamăgiți. Concluzia adecvată din considerațiile pe care le-am avansat nu este deloc aceea că putem aproba cu încredere toate valorile vechi și tradiționale. și nici măcar aceea că ar exista unele valori sau principii morale, pe care știința să nu le poată pune uneori sub semnul întrebării. Specialistul în științe sociale care se străduie să înțeleagă cum funcționează societatea și să descopere unde poate fi această funcționare îmbunătățită, trebuie să revendice dreptul de a examina critic, și chiar de a judeca, fiecare valoare din societatea noastră. Consecința a ceea ce am spus este doar că nu putem niciodată pune sub semnul întrebării toate valorile sale deodată. O asemenea îndoielă absolută n-ar putea duce decît la

distrugerea întregii noastre civilizații și - avînd în vedere dimensiunile pînă la care progresul economic a permis rasei umane să crească - la mizerie extremă și moarte prin înfometare. Abandonarea completă a tuturor valorilor tradiționale este, bineînțeles, imposibilă; ea l-ar face pe om incapabil de orice acțiune. Dacă s-ar renunța la valorile constituite de om, și promovate de el, în cursul evoluției civilizației, aceasta n-ar putea însemna decît revenirea la cele bazate pe instinct, pe care omul le-a dezvoltat în sutele de mii de ani de viață tribală, și care sunt acum probabil în mare măsură înnăscute. Aceste valori bazate pe instinct sunt adesea ireconciliabile cu principiile de bază ale unei societăți deschise - și anume, cu aplicarea aceluiași reguli de conduită corectă în relațiile noastre cu alți oameni - pe care le profesează și tinerii noștri revoluționari. Posibilitatea unei societăți atît de mari se bazează cu siguranță nu pe instincte, ci pe guvernarea unor reguli dobîndite. Aceasta este disciplina rațiunii.²³ Ea subjugă impulsurile instinctive, și se bazează pe reguli de comportare care își au originea într-un proces interpersonal inteligent. Ca rezultat al acestui proces, toate seturile separate de valori individuale se adaptează treptat reciproc.

Procesul de evoluție al unui sistem de valori care se transmite cultural trebuie să se bazeze pe o critică a valorilor individuale în lumina coerenței lor, sau a compatibilității lor, cu toate valorile societății, care, în acest scop, trebuie luate ca date sau neîndoielnice. Singurul standard pe baza căruia putem judeca anumite valori ale societății noastre este întregul corp de alte valori ale aceleiași societăți. Mai precis, ordinea acțiunilor, ce există în fapt, dar e totdeauna imperfectă, rezultată din respectarea acestor valori ne

fumizează piatra de încercare a aprecierii. Întrucât sistemele morale și de valori care predomină nu oferă totdeauna răspunsuri neambigue la întrebările care apar, ci se dovedesc adesea a conține contradicții interne, suntem siliți să dezvoltăm și rafinăm permanent aceste sisteme morale. Vom fi uneori obligați să sacrificăm o valoare morală, dar totdeauna numai în favoarea altor valori morale pe care le considerăm superioare. Nu putem scăpa de această alegere deoarece ea face parte dintr-un proces indispensabil. În cursul acestuia, vom face, cu siguranță, multe greșeli. Uneori grupuri întregi, și poate chiar întregi națiuni, vor intra în declin deoarece și-au ales greșit valorile. Rațiunea trebuie să se afirme în acest proces de ajustare reciprocă a valorilor date, și ea trebuie să-și îndeplinească funcția cea mai importantă dar și foarte nepopulară – anume, aceea de a indica toate contradicțiile interne ale gândirii și sensibilității noastre.

Imaginea omului ca ființă capabilă, datorită rațiunii sale, de a se ridica deasupra valorilor propriiei sale civilizații, pentru a o judeca pe aceasta din afară, sau dintr-un punct de vedere superior, este o iluzie. Trebuie pur și simplu să înțelegem că rațiunea însăși este o parte a civilizației. Tot ceea ce putem face este să confruntăm o componentă cu alte componente. Chiar și acest proces duce la o mișcare neîntreruptă care, în cursul foarte îndelungat al timpului, poate conduce la schimbarea întregului. Dar o bruscă reconstrucție completă a întregului nu este posibilă în nici o etapă a procesului, căci trebuie să folosim totdeauna materialul care este disponibil și care este el însuși produsul global al unui proces de evoluție.

Sper că a devenit îndeajuns de clar faptul că nu progresul științei este cel

care amenință civilizația noastră, cum poate părea uneori, ci eroarea științifică, bazată de obicei pe o prezumție de cunoaștere pe care în realitate nu o posedăm. Aceasta conferă științei răspunderea de a transforma în ceva bun răul produs de unii reprezentanți ai săi. Dezvoltarea cunoașterii aduce cu ea intuiția că că putem acum aspira la scopuri pe care actuala stare a științei le-a făcut accesibile, dar numai datorită dominației unor valori pe care nu le-am creat noi și a căror semnificație o înțelegem numai în mod cu totul imperfect. Câtă vreme nu putem cădea de acord asupra unor chestiuni cruciale, ca 'dacă este posibilă o ordine competițională de piață în condițiile în care nu se recunoaște o multiplă proprietate privată asupra instrumentelor de producție', este limpede că înțelegem numai foarte imperfect principiile fundamentale pe care se bazează ordinea existentă.

Dacă oamenii de știință sunt în atât de mică măsură conștienți de răspunderea pe care și-au atras-o asupra lor prin faptul că nu au înțeles rolul valorilor pentru menținerea ordinii sociale, aceasta se datorează în mare măsură ideii că știința ca atare nu are nimic de spus cu privire la valabilitatea valorilor. Teza *adevărată* că nu putem trage nici un fel de concluzii privind valabilitatea valorilor plecând doar de la înțelegerea legăturilor cauzale dintre fapte a fost transformată în credința greșită că știința nu are nimic de-a face cu valorile.

Această atitudine ar trebui să se modifice imediat ce analiza științifică arată că actuala ordine factuală din societate există doar pentru că oamenii acceptă anumite valori. Referitor la un asemenea sistem social, nu putem nici măcar enunța ceva despre efectele unor evenimente particulare fără a presupune că anumite

norme sunt în general respectate.²⁴ Plecând de la asemenea premise care cuprind anumite valori, este perfect posibil să deduci concluzii despre compatibilitatea sau incompatibilitatea diverselor valori presupuse într-un argument. Este prin urmare incorect dacă, din postulatul că știința trebuie să fie eliberată de orice valori, se trage concluzia că într-un sistem dat nu se poate decide rațional cu privire la chestiunile de valoare. Atunci când avem de-a face cu un proces de ordonare a societății aflat în desfășurare, în care cele mai multe dintre valorile dominante nu sunt puse în discuție, va exista adesea un singur răspuns sigur la întrebări specifice care să fie și compatibil cu restul sistemului.²⁵

Ne confruntăm adesea cu acel curios spectacol în care tocmai savanții care accentuează în mod deosebit caracterul *wertfrei* (liber de orice valori) al științei folosesc acea știință pentru a discredita valorile dominante ca expresii ale unor emoții iraționale sau a unor interese materiale particulare. Asemenea savanți dau adesea impresia că singura judecată de valoare respectabilă din punct de vedere științific este aceea că valorile noastre n-au nici o valoare. Această atitudine este deci rezultatul unei înțelegeri

defectuoasă a legăturii dintre valorile acceptate și ordinea factuală dominantă.²⁶ Tot ceea ce putem face - și trebuie să facem - este să verificăm fiecare valoare în legătură cu care se ridică dubii prin raportare la celelalte valori, pe care putem presupune că ascultătorii sau cititorii noștri le împărtășesc cu noi. Actualmente, postulatul că ar trebui să evităm toate judecățile de valoare mi se pare adesea a fi devenit o simplă scuză a celor timizi, care nu vor să ofenseze pe nimeni și ca atare își ascund preferințele. Chiar mai frecvent, el este o încercare de a ascunde față de ei înșiși înțelegerea rațională a alegerilor pe care trebuie să le facem între posibilitățile care ne rămân deschise, alegeri ce ne forțează să sacrificăm unele dintre scopurile pe care am dori să le atingem.

Una dintre cele mai nobile sarcini ale științelor sociale este, mi se pare mie, aceea de a evidenția clar aceste conflicte de valori.

Se poate așadar demonstra că înseși fundamentele ordinii factuale, a căror existență este presupusă de toate străduințele noastre individuale, depind de acceptarea unor valori ce nu apar ca fiind urmărite conștient de persoane sau grupuri.

Traducere de Adrian-Paul Iliescu

NOTE

1. Vezi conferința mea din 1964, ținută la Tokyo, despre *Feluri de raționalism (Kinds of Rationalism)* în *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London and Chicago, 1967.
2. Într-o conferință ținută de W.C. Mitchell la Columbia University din New York, în 1923. Dacă aveam încă de pe atunci anumite rezerve cu privire la această teză, aceasta se datora în

principal discuției cu privire la efectele 'acțiunii ne-reflectate' din Carl Menger *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig, 1883.

3. Vezi Max Weber *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1921, cap. 1, par. 2, de unde totuși nu aflăm prea mult, deoarece 'valorile' la care se referă discuția sunt curind reduse, în fapt,

- la scopuri particulare urmărite conștient.
4. Vezi mai ales eseurile mele despre 'The results of human action but not of human design' și 'The legal philosophy of David Hume' din *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, și conferința mea despre 'Dr. Bernard Mandeville' din *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*.
 5. Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, cap. 'Legea', retipărit în *Oeuvres philosophiques de Voltaire*, Ed. Hachette, Paris, fără an, XVIII, p.432.
 6. Descartes a fost destul de reținut în ce privește propriile sale vederi asupra problemelor morale și politice, exprimând rareori explicit consecințele principiilor sale filozofice pentru aceste chestiuni. Dar vezi celebrul său pasaj de la începutul celei de-a doua părți a *Discursului asupra metodei*, unde el scrie: "eu cred că, dacă Sparta a fost odinioară foarte înfloritoare, aceasta nu s-a datorat faptului că fiecare din legile sale era bună, căci multe dintre ele erau foarte ciudate și chiar contrare bunelor moravuri; ci s-a datorat faptului că, fiind inventate doar de un singur om, ele jinteau toate către același scop". Consecințele filozofiei carteziene pentru morală sunt bine prezentate în Alfred Espinas, *Descartes et la Morale*, Pris, 1925.
 7. Cf. R. Derathé, *Le Rationalisme de J.J. Rousseau*, Paris, 1925.
 8. Torgny T. Segerstedt, *Wandel der Gesellschaft*, în *Bild der Wissenschaft*, vol. VI, nr. 5, mai 1969, p. 441. Vezi de asemenea *Gesellschaftliche Herrschaft als soziologisches Konzept*, Neuwied și Berlin, 1967. Am dat cu altă ocazie (*The Counterrevolution of Science*, Chicago, 1952) exemple mai timpurii ale ideii (ce reapare mereu) de omenire sau rațiune care se determină singură, dar nu m-am așteptat să gădesc o afirmare atât de explicită a acestui fel de a vedea la un reprezentant cum este psihologul B.F. Skinner (*Freedom and the control of men*, "The American Scholar", vol. XXVI, nr. 1, 1955-56, p. 49): "omul este capabil, azi mai mult ca oricând, să se ridice prin forțe proprii". Cititorul va constata că aceeași idee apare și într-o teză a psihiatrului G. B. Chisholm, care va fi citată mai jos.
 9. Vezi eseuul meu despre *Rules, Perception and Intelligibility*, în *Studies in Philosophy, Politics and Economics*.
 10. Cf., de exemplu, Gunnar Myrdal, *Beyond the Welfare State*, Londra, 1969, p.17: "Importantele tabu-uri privind proprietatea și contractele, atât de importante pentru o societate liberală stabilă, au fost cu necesitate slăbite atunci când s-a permis să apară mari schimbări în valoarea reală a modedelor"; și ibid., p.19: "Tabu-urile sociale nu pot fi niciodată restabilite prin decizii bazate pe reflecție și discuții".
 11. Am tratat mai pe larg aceste probleme în conferința mea despre *Rechtsordnung und Handlungsordnung*, în E. Streissler (ed.), *Zur Einheit der Rechts- und Staatswissenschaften*, Karlsruhe, 1967; reeditat în lucrarea mea *Freiburger Studien*, Tübingen, 1969, ca și în cartea mea *Law, Legislation and Liberty*, vol. I, *Rules and Order*, Londra și Chicago, 1973.
 12. R.S. Peters, *The Concept of Motivation*, Londra, 1958, p. 5.
 13. Vezi, cu privire la acești 'Darwinisti dinaintea lui Darwin' din sfera științelor sociale, eseurile mele 'The results of human action but not of human design' și 'The legal philosophy of David Hume' din *Studies in Philosophy, Politics and Economics*.
 14. Cf. conferința mea *Rechtsordnung und Handlungsordnung*, citată mai sus în nota 12.
 15. Cf. în acest sens Popper *The Open Society and Its Enemies*, Princeton, N.J., 1963, vol.I, p.64: "Aproape toate interpretările greșite sale tezei că normele sunt făcute de om pot fi explicate printr-o primă concepție greșită, și anume convingerea că orice 'convenție' implică existența arbitrarului"; de asemenea, David Hume, *A Treatise on Human Nature*, în *Works*, ed. T.H. Green și T.H. Grose, Londra, 1890, vol. II, p. 258: "Chiar dacă regulile justiției sunt artificiale, ele nu sunt arbitrare. și nu este impropriu să le numim *Legi de Natură*; dacă prin natural înțelegem ce este comun tuturor speciilor, sau chiar dacă ne limităm la a înțelege prin aceasta ceea ce este inseparabil de specie."
 16. Cf. eseuul meu despre 'Teoria fenomenelor complexe' ('The theory of complex phenomena'), în *Studies in Philosophy, Politics and Economics*.
 17. Auguste Comte, *Système de la politique positive*, Paris, 1854, vol. I, p. 356: 'La supériorité de la morale démontrée sur la morale révélée!'
 18. Cu privire la rezultatele discuțiilor mai recente asupra utilitarianismului, vezi David Lyons,

- Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford, 1965; D. H. Hodgson, *Consequences of Utilitarianism*, Oxford, 1967; și accesibila colecție de eseuri din M. D. Bayles (ed.) *Contemporary Utilitarianism*, New York, 1968.
19. Vezi scrierile lui Rudolf Carnap, și mai ales A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, 1936.
 20. Recunoașterea defectelor acestor planuri este acum în mod general și îndreptățit atribuită discuției declanșată în anii '20 de scrierile lui Ludwig von Mises. Dar nu trebuie să trecem cu vederea cit de multe chestiuni importante au fost și mai înainte sesizate de unii economiști. Se poate cita, ca exemplu uitat, teza lui Erwin Nasse din articolul *Über die Verhütung der Produktionskrisen durch staatliche Fürsorge, Jahrbuch für Gesetzgebung etc.*, N. S., 1879, p. 164: "Eine planmäßige Leitung der Produktion ohne Freiheit der Bedarfs- und Berufswahl würde nicht geradezu undenkbar, aber mit der Zerstörung alles dessen, was das Leben lebenswert macht, verbunden sein. Eine planmäßige Leitung der gesamten wirtschaftlichen Tätigkeit mit Freiheit der Bedarfs- und Berufswahl zu vereinigen ist ein Problem, das nur mit der Quadratur des Kreises verglichen werden kann. Denn, so wie man jēden gestattet, die Richtung und Art seiner wirtschaftlichen Tätigkeit und Konsumtion frei zu bestimmen, verliert man die Leitung der Gesamtwirtschaft aus der Hand".
 21. George Brock Chisholm, 'The re-establishment of peacetime society', The William Alanson White Memorial Lectures, 2nd series, *Psychiatry*, vol. IX, nr. 3, Februarie 1946, pp. 9-11. Vezi și cele două cărți ale sale, *Prescription for Survival*, New York, 1957, și *Can People Learn to Learn?*, New York, 1958, precum și eseuul său 'The issues concerning man's biological future', în *The Great Issues of Conscience in Modern Medicine*, Hanover, N. H., 1960, unde argumentează (p. 61): "Nici măcar nu avem un departament guvernamental pe care să-l cunoșc și care să se ocupe cu 'supraviețuirea rasei umane'. Iar dacă e o chestiune în legătură cu care nu avem nici un departament guvernamental, evident că ea nu e prea importantă".
 22. Hans Kelsen, *What is Justice?*, Berkeley, California, 1957, p. 21; aproape literal aceeași teză apare în *General Theory of Law and State*, Cambridge, Mass., 1949, p. 13. Eliminarea conceptului de dreptate din legislație nu a fost, desigur, inovația lui Kelsen, ci este ceva comun întregului pozitivism juridic, fiind în special caracteristică teoreticienilor germani ai dreptului de la începutul secolului, despre care Alfred Martin spune cu îndreptățire în a sa *Mensch und Gesellschaft Heute*, Frankfurt am Main, 1965, p. 265: "În epoca wilhelminiană, binecunoscuți profesori de drept germani au făcut în cele din urmă, după cum relatează Conte Harry Kessler în amintirile sale, un fel de sport din a sublinia cu orice ocazie că justiția nu are nimic de-a face cu dreptatea. Rezultatul a fost aceea învățătura despre capacitatea juridică hotărătoare de a 'decide', 'decizionismul' lui Carl Schmitt, și al juriștilor oficiali ai dictaturii brune". O relatare bună a disoluției liberalismului german, prin pozitivismul juridic, se poate găsi în John H. Hallowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology with Particular Reference to German Politico-Legal Thought*, Berkeley, California, 1943.
 23. Termenul 'rațiune' este folosit aici în sensul explicat de John Locke, în *Essays on the Law of Nature*, ed. W. von Leyden, Oxford, 1954, p. 111: "Cu toate acestea, prin rațiune nu cred că se înțelege aici facultatea intelectuală ce alcătuiește șiruri de gânduri și deduce dovezi, ci anumite principii bine definite de acțiune din care izvorăsc toate virtuțile și tot ce este necesar modelării adevrate moralei".
 24. Vezi în acest sens argumentul lui H. A. L. Hart, *The Concept of Law*, Oxford, 1961, p. 188: "Preocupările noastre vizează aranjamentele sociale pentru continuarea existenței, nu cele proprii unui club de sinucigași. Vrem să știm dacă printre aceste aranjamente sociale există unele care evaluate, în mod edificator, drept legi naturale pe care le poate descoperi rațiunea, și ce raport au ele cu legile omenești și moralitate. Pentru a ridica această întrebare sau alta despre cum trebuie să trăiască omenii împreună, e necesar să presupunem că scopul lor este, în general, acela de a trăi. Din acest punct de vedere argumentul este simplu. Reflecția asupra unor generalizări foarte evidente - a unor truisme, într-adevăr - referitoare la natura umană și lumea în care trăiesc oamenii arată că atât vreme cât acestea există, anumite reguli trebuie să fie în vigoare în orice mod de organizare socială, dacă este ca aceasta să fie viabilă". Considerații simi-

lare, făcute de un antropolog, pot fi găsite în S. F. Nadel, *Anthropology and Modern Life*, Canberra, 1953, pp. 16-22.

25. În această privință, poziția mea a devenit foarte asemănătoare celei pe care a descris-o foarte bine Luigi Einaudi, în introducerea sa la o carte de C. Bresciani-Turroni, și pe care o cunosc doar în traducerea germană *Einführung in die Wirtschaftspolitik*, Bern, 1948, p. 13. El descrie acolo felul cum crezuse că economistul trebuie să accepte fără murmur scopurile urmărite de legislator și cum a devenit treptat tot mai neîncrezător în aceasta, precum și că s-ar putea ca într-o bună zi să ajungă la concluzia că economistul trebuie să combine sarcina sa de critic al mijloacelor folosite cu una similară de critic al scopurilor, aceasta putându-se dovedi o parte a științei la fel de legitimă ca și investigarea mijloacelor, sarcină la care se rezumă știința azi. El adaugă că studiul corespondenței dintre mijloace și scopuri, precum și cel al coerenței logice a scopurilor propuse poate fi mult mai dificil, și cu siguranță de valoare morală egală, față

de toate considerațiile privind acceptabilitatea și evaluarea scopurilor separate.

26. O bună ilustrare a ceea ce s-a spus în text este oferită, se pare, de prelegerile lui Gunnar Myrdal cu privire la *Obiectivitate în cercetarea din științele sociale (Objectivity in Social Research)*, din care *The Times Literary Supplement* de pe data de 19 februarie 1970 citează o definiție a 'obiectivității științifice' ca fiind cea care îl eliberează pe student de "(1) puternica moștenire a scrierilor mai timpurii din domeniul său de cercetare, care conține de obicei idei normative și teleologice moștenite de la generațiile trecute și bazate pe filozofiile morale de tip metafizic ale legii naturale și pe utilitarianismul din care s-au ramificat toate teoriile noastre economice și sociale; (2) influența întregului mediu cultural, social, economic și politic al societății în care trăiește, lucrează și își câștigă existența și poziția; și (3) influența ce provine de la propria sa personalitate, așa cum este ea modelată nu numai de tradiții și de mediu, ci și de istoria sa individuală, de alcătuirea și înclinațiile sale".

Jeremy Shearmur

The Use of Knowledge in Organizations: A Preliminary Exploration*

1. Introduction

One of Hayek's most important contributions to social theory concerned the range of arguments that he advanced about the use of knowledge in society. As is well-known, Hayek as a young man was sympathetic to a kind of Fabian socialism.¹ However, after his academic studies were completed, he worked alongside the Austrian economist, Ludwig von Mises. Hayek was profoundly influenced by Mises' critique of socialism and, in particular, by his arguments about the impossibility of economic calculation under socialism.² This seems to have had a crucial role in shifting Hayek's belief in the feasibility of socialism understood as involving the replacement of markets by central planning (although he expressed a sympathy for socialist (egalitarian) ideals until at least 1944³). Hayek has also reported that while he thought that Mises' criticism was correct, he was not altogether happy with the specifics of Mises' argument. This, and exchanges with defenders of

socialism, led Hayek to develop some ideas which are our particular concern here. For while Mises' argument was primarily about the problems of economic calculation under socialism, as such – i.e. that one could not determine the economic use of capital goods in the absence of market prices – Hayek became concerned with a slightly different issue. This was the theme that he subsequently explored and developed in a series of papers both about economic calculation and, more generally, about the use of knowledge in society.⁴

At the heart of Hayek's argument was a picture of knowledge as socially disaggregated. By this, I mean that it is socially scattered – in the sense of being present among the population of a society, rather than something that is, or that can be, marshalled centrally. Hayek was to reinforce this latter point, by stressing – with reference to Michael Polanyi⁵ – the fact that much of the knowledge in question might well be tacit in its character: matters of knowing how rather than knowing that, to use Gilbert Ryle's

* This paper draws in part upon ideas that were presented in a lecture at the Institute of Economic Affairs, London, in 1998, and in my honours seminar on 'Organizations and Knowledge' in the Department of Political Science, Faculty of Arts, at the ANU in 1999. I would like to thank participants in both for their discussion of some earlier versions of ideas upon which I have drawn in this brief paper. Copyright © Jeremy Shearmur, 1999

expression.⁶ What was significant, in Hayek's view, was brought out by way of a creative re-interpretation of Adam Smith's ideas about the *social* division of labour.

Smith had, famously, in *The Wealth of Nations*, offered an account of the way in which wealth was generated as a result of the division of labour within a pin-making workshop. But of key significance, in terms of social theory, was not so much what happened within the workshop – where people's various activities had, presumably, to be coordinated by a manager or works committee – as within society at large. For there, there was the same division of labour, and gains in productivity. But coordination took place not as a result of planning being undertaken by a manager, and directions being given by him or her to those undertaking economic activities within society. Rather, it occurred spontaneously. People's activities were coordinated provided that they were concerned to get the best return on their labour or assets, and paid attention to signals given to them through prices. It was this that led to them being able to cooperate – without even knowing that this was taking place. For they were led to produce things that others needed – which fitted in with those unknown people's complex plans – as a result of paying attention to signals being given to them by way of prices.⁷ It was the resulting picture that has been such a source of inspiration to social theorists ever since – notably, in Leonard Read's secular sermon, 'I, Pencil'.⁸ These prices offered incentives – and also conveyed information about other people's aggregate responses and evaluations – to each individual who was acting, in their various situations in society.

Hayek was able to build on – and to re-invigorate – the vision of the social division of labour in commercial society, in terms of the use of socially disaggregated knowledge. It was not just what people could do, but also what they knew, that could be made available to other members of society, by way of the use of market mechanisms. Indeed, the picture to which it led was striking. For such a society would seem not only to function such that people contributed towards one another's well being, but they could do so while acting in a manner that realized an important ideal of freedom. For in such a society, individuals could act on the basis of their own judgements and knowledge, under the protection of the rule of law.

These ideas of Hayek's are striking. We should not treat them as describing the only mechanism relating to knowledge that is at work in a complex, modern, commercial society. For example, all kinds of other activities are taking place, from the development of trust within iterated relationships and the communication of knowledge by way of gossip,⁹ to inter-penetration between, say, retail organizations and manufacturers in order to better ensure the development of products along the lines that customers require. But as important as these other matters are, it is the social division of labour, and the social division of knowledge as Hayek depicts it, which forms a framework for these other activities. Not only are these things characteristic of societies such as ours, but – as Hayek argued, and as has been more recently admitted by many socialists¹⁰ – there does not seem any obvious alternative in extended, commercial societies, to handling these things but by way of

market mechanisms. (Clearly, centrally provided information and other activities of government can affect the operation of such mechanisms; but Hayek's argument was that they could not systematically substitute for them.)

This very fact, however, poses the problem that is of concern to us in the present paper. It is this. What do we do with Hayek's problem about the use of tacit and disaggregated knowledge, *within* the context of organizations?¹¹ In this context, while there are more recent accounts, Ronald Coase's classic paper 'The Nature of the Firm' is still of use, in offering us the context for our problem. For he asks the highly pertinent question: why, given the kind of account that we have just considered, should firms and, more generally, organizations exist at all? And the answer that he offers is, essentially, that they enable us to cut down on transaction costs (notably what he called marketing costs). One might, however, widen this account slightly.¹² For over and above this response, one might add that having someone as an employee – as opposed to contracting with them to provide some other good or service – also does two other significant things. First, and as Coase himself stressed, it means that the person can – within reason – be expected to perform a whole range of services, the precise character of which one cannot specify at the time at which they are hired. Second – and as we will see, particularly important – if someone is an employee, their job-related knowledge, and their innovations, are typically owned by the company rather than by them. (Clearly, this poses some interesting problems about incentives, in the sense that unless the talented employee has the prospect of reward over and above

his salary – e.g. by way of being given shares in the company – he will have an incentive to conceal the potential of innovations which have some application over and above solving the problem that was set to him, while if the area is technical, it may be difficult and costly for the company to identify just what is taking place.)

The issue of ownership of knowledge is, clearly, of significance if one compares an employee with someone who contracts to perform some service. If the contract worker finds some new, quick and easy way to accomplish the task, they may not only do very well out of their contract (assuming that they were paid on the basis of everyone else's expectation that things would be done the old way), but they can make use of the innovation to which they were led when working on your problem, in solving the problems of others. While if it was your employee who came up with the idea, then – typically – your company would own it, and if your competitors wished to make use of it they could only do so with your agreement, and by paying a fee to you. As I will argue later in this paper, there are some further dimensions to this issue.

Accordingly, there are good reasons as to why there should be firms, and other kinds of organization. But once they exist, they pose a problem; namely: how do we make use of socially disaggregated knowledge – including tacit knowledge – within them?

2. Market Simulation

One way of approaching this problem is to take the view that Hayek's approach offered the way of dealing with these problems of

knowledge, and thus to look at ways in which it might be used within the firm. A particularly good brief guide to such approaches is offered in Tyler Cowen and David Parker's *Markets in the Firm*.¹³ The broad thrust of their argument is to place emphasis upon continuities between contractual relations outside and within the firm.¹⁴ They then, further, survey – and argue for – a plethora of ways in which market-like approaches, and both prices and price-like mechanisms, can be used within the firm. In this context, they remind us of the way in which Ronald Coase quoted, with approval, Robertson's description of firms in market economies as 'islands of conscious power in the ocean of unconscious co-operation like lumps of butter coagulating in a pail of buttermilk'.¹⁵ But they argue for the disadvantages of this, by way of parallels with the defects of a centrally planned economy. To this view – the management of the firm as a central planner – their approach is offered as an alternative. It seems to me both powerful and interesting. It would also look to be just the kind of approach that one should use in many circumstances. It is striking how, these days, one may also hear of the virtual firm – in the sense of a company that takes this approach to the point of contracting out virtually all of 'its' activities. But there would seem to me three problems about it; ones which echo older criticisms of the employment relationship.

The first is that it introduces into the company an approach that may lead to industrial relations problems. For if you look at what, say, particular divisions of an existing company have to do, as a prolegomenon to treating them as contract-like providers of that service, you intro-

duce a system of perverse incentives for the employees in question. For, clearly, the assessment that you are making is just the same as you might make, if you were to be assessing their activities as something that you were planning to contract out to other suppliers. Those people in the division of the company in question might well start to wonder whether, once this assessment has been made, their conditions of employment and opportunities for promotion will be as they once were within the larger company. Clearly, contracting out – and the introduction of similar conditions within a company – may offer real benefits to those responsible for the management of the original company and those running the unit in question. But for the ordinary employee, there may be real disadvantages. Not only may conditions be worse, but if there is rationalization as a result, what gets rationalized may well be their positions. Employees may feel that participation in evaluative exercises related to such moves may be close to asking them to produce the rope with which they will be hung. It may, accordingly, provoke resistance or even sabotage of the activities in question.

This brings me to my second point. The kinds of relationships in question – between employer and employee – involved in such a view of a company are decidedly instrumental in their character. One person is being used to achieve the other person's purposes. Such arrangements are important – for they can make for efficiency, and for the kind of social order that Smith and subsequently Hayek described. In addition, if one is dealing, in this setting, with people who are individual entrepreneurs, or the partners in a small enterprise, employment on such terms can be

exhilarating. There can be a real challenge to use one's own knowledge and ingenuity in order to do the job better – something that is not only exciting, but which can also be very rewarding, in terms not only of the financial return to one's ideas, but also because of the satisfaction of seeing them put into practice and adding to the growth and development of a company with which one is identified. Things, however, are rather different if one is simply an employee in such a setting. For in that context, not only may an improvement in productivity be at one's expense – either in terms of losing one's job, or in a downgrading of the interest and challenge of what one is doing. But there is a risk that this may occur as a product of one's own ideas and innovations, if it is you who comes up with them.

Third, there is a sense in which, if one enters a contractual relationship, it is supposed that one knows what one wants. That is to say, if one contracts with a party outside one's company to provide something, then it is assumed that you want what you ask for. You will typically have to pay for it if it is delivered to specification, and it is not part of the task of the person with whom one is contracting to offer you a critique of what it is that you are asking them to supply. Clearly, there are settings in which they might raise an eyebrow, or a more explicit question about what you have asked them to supply. But just because they are not party to your entrepreneurial activity – and thus do not know exactly what it is that you are wanting to do – there are limits to how far they can sensibly take such questioning, not least as, if it takes place and you reveal what it is that you are doing, you may be giving them valuable knowledge. (For example, of a

market that they might be able to enter themselves, in competition with you.) This in turn, however, means that they will not have any incentive to think about your problems, but only about how they can produce most effectively what you have asked them to produce. If an approach like that set out by Cowen and Parker leads to the development of profit centres within enterprises, they, too, would seem to have every reason not to spend time on other people's problems, but, rather, to get on with the producing – in the most economical manner – of whatever it is that they have been asked to produce. Not only, however, will this mean that – as I mentioned in the introduction to this paper – innovations will not be owned by the person doing the commissioning (except insofar as he is able to specify them in advance, as part of the contract). But it will also mean that they will lose out both on the know-how of the people undertaking the task for them, and on the critical input that these people might be able to make to the specification of the task that is being undertaken.

The ideas to which all this is leading are spelled out more explicitly in the following two points.

First, there is a sense in which, the smaller a firm (or the more a large firm adopts measures within it which simulate relations between small firms or individuals in the market place), the more its operation is limited to the knowledge of those few people running it, as to what they should be doing. To be sure, they will be able to draw – through Hayekian mechanisms – on vast amounts of knowledge, disaggregated within a market-based society, in respect of how their plans might be realized. But those plans

3. Tacit Knowledge: From Polanyi to Knowledge Management

It is at this point that I would like to recur to the key question posed at the end of the introduction: how might we respond to problems about the use of knowledge within organizations? In the previous section, we looked at an approach to this problem that responded by trying to use – or to simulate – prices and market mechanisms within the firm. But are there any alternative approaches? argument against central planning – that such knowledge could not be centralized and thus made use of by planners. Hayek's own view was that such knowledge could be socially utilized, by way of individuals taking decisions in market settings. Hayek as a basis upon which they acted, when who possessed such knowledge using it further than he had imagined, in making such knowledge available to others. For what has been done – for example, by the management consultants Ernst and Young – is to debrief those involved in specific tasks onto a searchable database, which can then be used by other members of the organization. That is to say, the kind of approach that they use, is to get people to spell out lessons that they had learned, and other pertinent information, from a tacit into an inter-subjectively accessible form. This does not, of course, mean that the *entire* content of tacit knowledge is explicated, or that one does not need tacit knowledge (of another kind) in order to be able to utilize what is made available. But it does, above all, mean that if such a

Knowledge management may, I believe, be looked at usefully as the product of two tendencies. On the one hand, many large companies had, during the 1980s, spent large amounts of money on information technology, but had felt that the returns from this investment in technology were disappointing. This led to a concern for ways in which more effective use could be made of these facilities within companies, and this, in turn, led to a focus upon knowledge and its effective management. On the other hand, some researchers – notably the Swede, Karl Erik Sveiby¹⁸ – who had

themselves are, one might say, dogmatized in the sense of being taken as not being susceptible of criticism. One has here, an analogue of the consumer whose tastes – at some level¹⁶ – are taken as given, rather than as something that are open to critical appraisal by others. Similarly, the know-how of such people is limited to what they know. They may well end up spending time and resources doing the equivalent of re-discovering the wheel. And the only way in which they can obtain other knowledge and feedback – e.g. by way of employing consultants – requires that they know (in some sense) what they do not know and also who might have the knowledge in question. Our first move here will be to look at an approach which has recently become fashionable within those concerned with management practises in, especially, the United States, and which is often referred to as 'knowledge management'. (It seems to me striking that some of the ideas upon which Cowen and Parker report as taking place within U.S. enterprises, notably in Koch industries, might be better theorized in terms of these ideas rather than the Parker allow that there may be various mixtures between them, too). This leads – oddly – to a view which, while being admirably sensitive to the advantages of market mechanisms, tends to treat the only alternative as if it was a central planner. (Indeed, the individual becomes such, in respect to their own preferences and tastes.) But, as I wish to argue in what follows, this is a view which, while important – and the one that we would be well-advised to use in many circumstances – is also mistaken if it is considered as the only alternative to markets.

become interested in problems about the handling of knowledge in organizations, each to learn how to solve a particular problem, over and over again. It is also striking that the resulting knowledge is not used by central planners but, rather, in a disaggregated setting by other agents. For such systems to work, it is important that people are given incentives for sharing information. And, as I have mentioned, a vast amount of the development of such ideas is currently taking place, both within commercial organizations, and by those interested in studying them. There are also now commercial organizations, such as Orbital Software,²² who offer the facility for 'mining' existing electronic information – e.g. e-mail correspondence between 'help' desks and those who ask them questions – to turn this into a data-base. This can then have questions posed to it, in ordinary language. In the event of such a query not being answered by the material in the database, the software then provide links to actual people within the organization, who are likely to be able to provide further information on the topic in question, for you to contact. That is to say, questions which are not answered can be routed to these people – and the question and their response then added to the database, in turn. Rather than look at these matters in more detail, or, more generally, at the growing field of knowledge management, I would like to draw some more general lessons from them; ones that relate to themes discussed in section two of this paper.

For once one looks at an organization in terms of a system within which tacit – and other – knowledge is shared in such a manner, some issues start to look rather different. In particular, it at once becomes clear that there may be disad-

vantages to a 'contracting out' approach, and to the model of a virtual company. For the database of knowledge that is created by way of the articulation of tacit knowledge is both a product of – and a tool of – the entire organization. In this context, it matters very much who is – and who is not – a member of the company. For if someone is a member, then their knowledge can be called on in the creation of such a database. But they – and typically only they – will also be the people who can use such a database. Further, it leads to a somewhat different attitude towards those within a company. For rather than seeing them as – primarily – those who execute policies that are determined by others, they may be seen, by contrast, as people with knowledge, and of knowledge that could be of use to others. Clearly, in one sense employees were always understood to have knowledge – e.g. expertise in the tasks that they were employed to undertake – and this would obviously include tacit knowledge. But this might have been thought of as knowledge relevant simply to the tasks which they were undertaking or possibly – if they were involved in training – to those who might learn from them, so as to be able to undertake these particular tasks themselves. Knowledge management – of the kind to which I have referred – leads to a somewhat different view of these things. For, as I have explained, the individual is seen as having – and indeed, as typically continually learning – information that can be of use to others working in other areas of the organization, with whom he is not in face-to-face contact. But this, in turn, means that those individuals become valued in a rather different way from that in which they were before: they become treated more like ends in

themselves, than as simply means to an end. At the same time, they are treated as ends in themselves only insofar as they contribute to an instrumental purpose relating to the sharing of knowledge. Accordingly, if one sees 'ends in themselves' as introducing a Kantian theme to my argument, one must bear in mind that it does have such an underlying instrumental rationale.²³ This is significant, as it may well mean that there are employees whose only usefulness is narrowly instrumental (e.g. those who are, say, putting together components with great manual dexterity, but who may well have little tacit knowledge that would be of use to other people in the organization).

There are, however, ways in which the ideas developed in this section might be widened in their scope. In my view, while advances in knowledge management in a commercial setting are fascinating, I think that the approaches currently used might gain from a deepening of the range of theoretical ideas upon which they draw. In what follows, I will suggest that the Polanyi-inspired ideas upon which I have touched so far, might gain from the addition of some ideas drawn from Karl Popper.

4. From Knowledge Management to Popper – and Back

Karl Popper's work – in the philosophy of science and social philosophy²⁴ – is both rich and very wide-ranging. But there are some obvious features of his work which seem to me pertinent to the issues discussed in this paper. In particular, Popper has stressed the significance of the fallibility of our

knowledge – of the way in which our ideas may always stand in need of improvement through criticism – and also the importance of letting our ideas die in our stead. This latter notion relates to *his* ideas about tacit knowledge. For Popper has stressed the role of tacit knowledge and of expectations – often unconscious, and sometimes biologically based. We never, he stresses, come to a situation without prior expectations, in terms of which we interpret the world. But these ideas may be *wrong*. This – by way of contrast with Hayek's approach – introduces something distinctive; namely, a view of knowledge as involving description (which may be true or false) and argumentation (in which such claims are contested and tried out), rather than just information.

Let us start with some consequences of these simple points. First of all, with Popper's perspective in mind, we may see at once that there is more to the (partial) articulation of tacit knowledge than just making it available to others. For the articulation of what we are doing may allow us – and others – to criticize it. For example, the development of a database of the kind described in the previous section may be seen as involving a process in which information about how people are actually doing things is objectified. As Popper has stressed, if knowledge is tacit, then it is not available as an object which we can criticize, and as something which we may work on, to improve. To the extent to which an account is made available of how people go about their various activities, not only may others learn about them – and thus not have to re-invent them, themselves, but they may also see ways in which they may be improved upon. Not only may they make these discoveries, but the fact

that they discover that there are problems about them, and their suggestions about how these may be overcome, can be communicated to others, too. In this respect, the database can become the basis for active learning within the organization, rather than simply for the (useful) accumulation of information about people's practises. Further, insofar as information about how people are actually doing things gets spelled out, this in turn may become of interest to management – who may, for example, spot problems of a more general kind about what is going on, and then enter negotiation with employees about how these can be remedied, in their turn. At every stage, however, the knowledge management practise of rewarding people for making contributions would need to be continued – including rewarding them for raising useful problems. In such a setting, it would be particularly important to bear in mind Popper's view that the discovery that one had made a mistake should not be seen as a disaster, or a personal failing, but, rather, as furnishing the opportunity for improvement.

There is, however, a second way in which these ideas of Popper's might be applied within organizations. Consider, in this context, an organization's 'mission statement'. (Compare also the discussion of this theme in Cowen and Parker, chapter 4.) Currently, many enterprises formulate mission statements, which are supposed to set targets towards which they work, and to give them guidance as to priorities. Most of these – in my experience – are a waste of time, or worse; worse in the sense that they often include statements which are adopted with insufficient critical scrutiny, but which may later be used as a way in

which people's subsequent activities are controlled. The problem about such things seems to be, typically, twofold. First, they consist of a range of generalities, the content of which it is difficult to understand when they are first advanced (and which may thus be assented to, too readily). Second, they are imposed from the top down, without an understanding of how organizations actually work – i.e. of what people's practises actually are, of the know-how and tacit knowledge that they make use of, and so on.

I believe, however, that there is a way in which such exercises could become useful. It would be if they were changed into the setting out, by those in senior positions, of what might be seen as their theory of how the organization worked. This would include both their conception of its proper goals, and also their view of what each part of the organization did, in promoting them. Two things would then be necessary.

First, it would be necessary to translate these ideas into terms that related to what was actually going on in the various different parts of the organization.²⁵ Not only may the goals of an organization be formulated in terms which do not relate directly to what people in different parts of the organization actually do (this is obvious enough in terms of a commercial organization, where the key financial goals may be formulated in terms which most employees do not understand, and which do not relate to their non-financial activities at all). But there is an important sense in which people who undertake particular tasks have to formulate rules of thumb and ways of doing things that fit those tasks. But as Lipsky then said, about such people – whom he discussed in the

context of government service and doubtless for this reason termed 'street-level bureaucrats':²⁶ *the decisions of street-level bureaucrats, the routines they establish, and the devices they invent to cope with uncertainties and work pressures, effectively become the public policies they carry out*

That is to say, insofar as this is the character of the way in which people are working, there may be no way in which some statement of goals or of policies, laid down from the top of the organization, can serve directly as a guide to conduct. Rather, the only sensible way in which to operate would be to explicate the goals set out in the mission statement so that they would pertain to the concerns of this part of the organization – which might involve an elaborate process of translation – and then to consider how existing practises might be modified so as to bring them closer to what the goals require.

This, however, is only half of the story about the mission statement. For we need also to consider the fallibility of all knowledge – including that of those running an organization. Much in their assumptions about how their organization is running – or could run – is likely to be incorrect. For, clearly, they do not have the kind of expertise to know what is *actually* going on, or to know the kinds of responses that the pressure to undertake particular tasks will actually lead people to make. (Indeed, it is striking that consultants are sometimes paid huge sums of money to go into an organization in order to try to discover some of these things which are tacitly known to employees, but not to those running the organization.) But – and this is even more important – there is no special reason to suppose that those

running an organization are correct about the goals that it should be fulfilling. Clearly in *some* sense there is not much room for error – as in the sense, say, that the aim of a commercial organization is to make a profit. But when one moves to their ideas about how this might best be done, one moves to things which are obviously of the character of theories, the status of which is *conjectural*. And here, again, it is better to learn that we are wrong, and to let incorrect theories die in our stead than to die with them. As a result, we have a further role for the employees of a company: not just to work out ways of implementing a mission statement (or better, of seeing how actual practise might be changed to bring it nearer to the mission statement), but also to offer critical feedback upon it. This will be the more fruitful, the greater the detail in which the assumptions of those running the organization are set out. This, further, suggests a way in which the input of employees might be valuable. Not only may they contribute their locally-based expertise relating to how their existing jobs are being done and might be done (and thus, how the goal or mission of the organization might better be implemented), but they may also be able to offer feedback upon the more general aims of the organization, when these are understood as tentative theories. It is not here being assumed that everyone will be as able or as knowledgeable as those running the company, or that they will always have much to contribute. But as Edmund Burke wrote:²⁷ "I have never yet seen any plan which has not been mended by the observations of those much inferior in understanding to the persons who took the lead in the business."

So far, we have been concerned

with 'Popperian' twists to the ideas involved in existing approaches within knowledge management. And we have, so far, taken up only one simple notion within Popper's work: the importance of criticism. There is, I believe, much else upon which we might usefully draw, but on the present occasion I will refer to only one additional theme. It relates to what Popper called 'methodological rules', and to the possibility that they might be given a sociological interpretation.²⁸

Popper stressed the idea that, if our knowledge is to grow, it is important that we not only expose our ideas to criticism, but also be ready to modify them, in the event of their being incorrect. This, he argued, we discover when we find an inconsistency in our ideas, or when we come to accept – as the result of undertaking testing – that they face empirical problems: that they do not correctly depict what the world is like. However, he readily acknowledged – with reference to ideas that had been advanced by 'conventionalist' philosophers of science such as Pierre Duhem and Henri Poincaré – that it is always possible for us to maintain (some of) our ideas in the face of adverse experience, if we are willing to divert responsibility for the failures to other elements of the system of ideas with which we are working. Popper's view was that this could be legitimate, provided that we do not diminish the content of what we are asserting. But he held that it is important that we acknowledge what we are doing, and do not make such changes in a surreptitious manner. To do this – for example, by way of retreating from what one had initially said while not clearly admitting what one was doing – he called a 'conventionalist stratagem'. And if ones

concern was – as in Popper's case – with the discovery of truth rather than simply saving face or making as few changes to one's ideas as possible, then this was something that it was important to avoid.

All this, however, is clearly something that may not just take place in situations in which people are self-consciously adopting procedures concerning how they handle knowledge claims. For all kinds of rules and organizational procedures may serve to structure the way in which ideas are held. For example, there may be almost a tacit rule that the person running things is never to be criticized, or even actually told that something that he or she believes to be correct, is false. It may be the case that what is opened to criticism – and what is not – are affected by all kinds of other issues that are not on the face of things concerned with issues of openness to criticism, at all. For example, procedures concerning who is and who is not consulted with regard to decision-taking may be highly significant, in terms of what kind of criticism is raised,²⁹ while procedures instituted for all kinds of other legitimate purposes may have ramifications with regard to how our knowledge is handled.

What this suggests is that, insofar as one is concerned that learning of this kind should take place, it may be important to scrutinize one's procedures, to see the extent to which they serve to block criticism, or to block the advancing of suggestions about how one's ideas and ways of doing things might be improved. Insofar as changes along such lines are implemented, they will bring with them further ways in which members of an organization will be valued for their ideas, rather than simply used, instrumentally.

At the same time, four caveats are in order.

First, the purpose of this activity is the improvement of procedures and learning, and changes should only be made on this score, insofar as they are judged worthwhile. If, say, a company is in business making pickled capsicum, it may gain from improving its knowledge and its procedures for learning. But such concerns can, clearly, also cut into its ability to make pickle. And if it is from pickle that it must make a living, then this could be fatal! Thus, one might expect there to be significant differences in the returns to such ideas – and thus to their usefulness – within organizations of different kinds.

Second, it will be an empirical matter to what extent such activities will be valuable; one which, on the face of it, will depend on the character of the organization's activities and the abilities of the people in question. If, say, it is operating in an area in which it is important to be sensitive to changing requirements from customers, in which many employees are performing non-standard tasks in different kinds of situation, and can, as a matter of fact, be expected to make a significant input, then it may be extremely important to concentrate on knowledge-related issues. By way of contrast, if the organization is producing a commodity of a standard kind, and most of its employees are contributing only their manual skills in repetitive tasks, and are not readily able to suggest ways in which procedures can be improved, there may be low returns to a concentration upon knowledge-related issues.

Third, there will be trade-offs between the use of knowledge within organizations, and a system in which

people are free to do as they wish – e.g. by way of setting up as the providers of goods and services, on their own. In some cases – as with management consultancy – the ability to use diverse knowledge built up by a database drawn from the experience of previous consultants may be invaluable. Such knowledge may be used in a disaggregated manner, by those who find it useful, without this leading to major changes within the organization. In other cases, for example when what is involved in some suggestion is the entire way in which an organization should be run, it may be very difficult – and costly – to make changes, so change should be infrequent unless there is the good expectation that it will lead to considerable gains. It is one thing for people to be able to make suggestions freely. It is quite another for a decision to be taken to implement significant changes, or to experiment with innovative ways in which tasks should be undertaken. In some cases, it may be easier for such innovation to take place by way of their being tried out in a new – and separate – organization, rather than a change being made within an older organization.

One reason for this relates to my fourth concern. It is that, in addition to knowledge, it is also important to consider the role in organizations of conventions and of people's socialization into them. In all kinds of cases, from a language to organizational procedures, there may be huge gains to interaction taking place between those with whom one shares a set of conventions. In some cases – such as the rule of the road – it may not matter (much) what the rule is, so long as everyone uses the same one. In others, it is possible that there may be gains should

everyone shift to a new set of conventions, but the costs of making such a shift would outweigh any gains. (Think, say, of the costs of changing from English to Esperanto as the standard language of commerce, assuming for the sake of argument that Esperanto is a 'better' language.) The same, it seems to me, is also true of learning: we may gain from it, but we need also to consider the costs of learning. And especially in those areas where what matters is that there is *some* shared convention rather than none, we may find that what is to be gained from learning is outweighed by the disruption to such coordinative conventions that the attempt to learn may involve. For in such cases, the very business of becoming aware of what our conventions are may serve to undermine their 'taken for granted' character. And this, in itself, may undermine the smoothness with which the organization functions.

5. Conclusion

This paper started by reviewing Hayek's path-breaking work on the social division of knowledge, and on the use of disaggregated and tacit knowledge. I then posed the question: what happens, when one considers the issue of the use of such knowledge *within* organizations. I have argued that, when this question is posed, several different *kinds* of responses may be elicited. In addition to explaining, briefly, the now well-developed approach of tackling this problem by way of using or simulating markets within firms, I have looked at some rather different ideas. These ranged from ideas in knowledge management that in part drew for their inspiration on some of Polanyi's work, to some ways in

which ideas from Karl Popper's work could be applied in this area.

The ideas that I have developed here, I would see as complementing rather than replacing the use or the simulation of markets, in the sense that, as I have tried to suggest, they would seem to me to be useful in somewhat different situations. In my view, work in this area is best seen as proceeding to the development of a portfolio of different tools, a knowledge of which – and of the conditions in which they might best be used – could be of real significance in improving the ways in which organizations function. The ideas discussed here would also suggest reasons why one might in some cases expect firms not to become 'virtual'. For insofar as shared knowledge, or learning by way of criticism, plays a significant role, there are clearly advantages to having an organization, rather than a network of independent agents, linked by one-off contracts. At the same time, insofar as organizations wish to make use of their employees' ideas in this way, not only do they need to offer appropriate incentives to them to make contributions, but they may also need to offer them equity in the organization insofar as significant ideas are adopted by the organization, rather than just a wage for undertaking a specified job.

I believe also, however, that there is a political significance to these ideas, too. Hayek's own work was of great importance, in articulating a picture of how social cooperation could take place, in ways compatible with individual freedom. The rule of law, in his account, set out the basic rules of the institutions needed for the successful operation of a commercial society and at the same time a theory about the conditions making for

human freedom.³⁰ The ideas which I have discussed here have, as I have indicated, suggested ways in which employees may be treated in a non-instrumental fashion. If people's ideas are to be valued, these people need to have a degree of space – and autonomy – in which to develop them. While if one is serious about getting them to voice criticism and suggestions, they again need to be accorded a degree of autonomy, and also protection from those with power who might disagree with what they have to say.

However, even if such ideas should be correct, this hardly suggests a way in which a Kantian kingdom of ends is to be created through the invisible hand of commerce and the quest for organizational efficiency. First, the significance of these ideas will depend on what contribution people are, as a matter of fact, able to make. And, as I indicated at the end of the previous section, this will depend on such things as their capacities, the character of the business, and the balance between the significance of innovation and the importance of not disturbing coordinative conventions. Second, there may – as I also indicated – be limitations to the way in which suggestions can be fitted within an existing organization. There may be real problems if one has to work to consensus – or at least to consensus among the key decision-takers – in a large organization. An idea may be a good one – but it may not be something that can easily be implemented within the particular organization within which it is suggested. Indeed, it may be easier for the would-be innovator to go into business for himself – and even to supply his old company with the products that flow from his new suggestion – than it would be to find some

way in which his new ideas about how things should be operated could be fitted within the old organization, or the organization changed so as to fit his idea.

Accordingly, the ideas discussed in this paper may have two political consequences. On the one hand, they suggest that knowledge-based organizations may offer to people who value autonomy, certain possibilities for employment on terms which they would relish, of a kind that may not have been

easily available to many people, before. On the other, they suggest the overwhelming importance of Hayek's ideas about markets, not just as offering a system of prices needed by all such organizations if they are to be able to coordinate their activities with those of others, but also as offering a framework within which innovation of a kind that can't easily take place within existing organizations, may be undertaken.

NOTES

1. See, for discussion, my *Hayek and After*, London: Routledge, 1996, chapter 2.
2. See for discussion my *Hayek and After*, chapter 2. On the significance of Mises' argument more generally, see David Ramsay Steele, *From Marx to Mises*, La Salle: Open Court, 1992.
3. See for discussion my *Hayek and After* chapter 2, notably the references to Hayek's 'On Being an Economist' (1944).
4. In this connection, the key papers are to be found in his *Individualism and Economic Order*, London: Routledge, 1949.
5. See, notably, the material subsequently collected into Polanyi's *The Logic of Liberty*, London: Routledge, 1951.
6. See Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, London: Hutchinson, 1949.
7. It is clearly a matter of real intellectual interest as to just when such coordination will take place effectively, and under just what conditions; but this is not a topic which we can pursue here.
8. Read's argument is simply one in a chain of presentations of this idea of products in a market-based society as the products of unintended cooperation between people who do not know one another, and are not deliberately intending to set out to cooperate, which goes back at least to John Locke's *Second Treatise of Government*. The most accessible source for Read's essay is now: <http://www.fee.org/about/ipencil.html>.
9. See, for example, Dan Klein (ed.) *Reputation*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996, for evidence and argument about the role of such ideas as an alternative to the view that government is necessarily needed to keep people behaving well towards one another.
10. Compare, say, the contributions by Plant and Miller in *Market Socialism* edited by Julian Le Grand and Saul Estrin, Oxford: Clarendon Press, 1989.
11. See also, for a provocative statement of this problem, R. Cornuelle, 'The Power and Poverty of Libertarian Thought', *Critical Review*, 6, no. 1, Winter 1992, pp. 1-10.
12. See, for a useful overview, the papers in Louis Putterman and Randall S. Kroszner (eds) *The economic nature of the firm*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
13. Tyler Cowen and David Parker, *Markets in the Firm*, London: Institute of Economic Affairs, 1997. Their approach in this – most interesting – work is wider than my characterization of it here might indicate.
14. Compare also S. Cheung, 'The Contractual Nature of the Firm', *Journal of Law and Economics*, April 1983, pp. 1-21, for a stronger statement of this view.
15. See Ronald Coase, 'The Nature of the Firm', in Coase, *The Firm, The Market and the Law*, Chicago: University of Chicago Press, 1988, p. 35.
16. I have written in this way to make allowance for the notion of 'Z-goods' – i.e. that there might be (given) preferences underlying what we currently take to be our preferences, in terms of which our current preferences might

- be criticized. See, on this, Gary Becker, *A Treatise on the Family*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
17. Compare, on this, Coase's own discussion, in his 'The Nature of the Firm', of themes from Knight's *Risk, Uncertainty and Profit*, second edition, New York: Harper & Row, 1921.
 18. Cf. <http://www.sveiby.com.au/KnowledgeManagement.html>.
 19. Compare his *Logic of Liberty* and his *Personal Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, 1958. Sveiby wrote a thesis on Polanyi's work, and currently offers a guide to his ideas, via his website (see note 18).
 20. See, for example, Carla O'Dell and C. Jackson Grayson, Jr, *If only we knew what we know*, New York: Free Press, 1998.
 21. Compare, for example, <http://www.brint.com/>; <http://www.knowledgebusiness.com/>; <http://www.businessinnovation.ey.com/centerf.html>.
 22. See <http://www.orbitalsw.com/>.
 23. For this theme, more generally, see the discussion of rights – and more particularly dialogue rights – in my *Hayek and After* and *The Political Thought of Karl Popper*, London & New York: Routledge, 1996.
 24. See, notably, Popper's *Logic of Scientific Discovery*, London: Hutchinson, 1959 etc; *Conjectures and Refutations*, London: Routledge, 1963 etc; and *Objective Knowledge*, Oxford: Clarendon Press, 1972 etc and his *The Open Society and Its Enemies*, London: Routledge, 1945 etc. For my own interpretation of aspects of Popper's work, see my *Political Thought of Karl Popper*.
 25. Cf. Eliyahu M. Goldratt and Jeff Cox *The Goal: A Process of Ongoing Improvement*, second revised edition, Aldershot, Hampshire, England: Gower, 1993.
 26. Melvin Lipsky, *Street-Level Bureaucracy*, New York: Russell Sage, 1980.
 27. This statement from Burke is quoted as the 'motto' to later editions of Karl Popper's *Open Society and Its Enemies*. He does not say from where it is drawn, and I have not to date been able to locate the source of the quotation.
 28. For earlier explorations of this theme, see my 'Religious Sect as a Cognitive System', *Annual Review of the Social Sciences of Religion*, 4, 1980; and my 'Epistemology Socialized?', *Et cetera*, Fall 1985.
 29. It "is striking that many 'traditional' approaches to the understanding of power can be re-interpreted in such terms. Compare, for a still-useful survey, Steven Lukes, *Power: A Radical View*, London: Macmillan, 1974.
 30. It also offered – in some of Hayek's 'middle' work – an account of his view of the necessary conditions for governmental intervention's being compatible with human freedom. See, on this, my 'Hayek, Keynes and the State', *History of Economics Review* 26, Winter-Summer 1997, pp. 68-82, which draws in part upon unpublished material from the Hayek archive at the Hoover Institution, Stanford University.

Radu M. Solcan

Democracy and reform

Notes on Hayek

In his recent book on global capitalism, John Gray writes that democracy and free market are competitors, because normally, democratic governments temper the market forces.¹ According to Gray, the free market is the invention of strong, centralized governments². He, a former admirer of Hayek and the free market, dismisses rather abruptly Hayek as an ideologue.³ Gray rejects the idea that Hayek's *The Constitution of Liberty* influenced significantly the shift in understanding the functions of the state under Margaret Thatcher's government⁴ and sustains that global market competition will be a world of wild hobbesian anarchy, rather than a peaceful competition as envisaged by Adam Smith or Friedrich Hayek.⁵

What strikes me in all these arguments is the well-known idea that advocates of the free market have a problem with democracy. Some of them, for sure, argue in favor of a constrained democracy. This is the case of Hayek. But the second thought that comes to my mind is that Gray has indeed *a problem* concerning markets and democracy. I suspect however that he is treating democracy uncritically. He has jumped from his former admiration for the free market to a new fetish, namely democracy.

There have to be reasons on each side and jumping from one side to the other does not help analysis. I believe that Hayek's views on democracy deserve a closer reading. It is what I will try in the next pages. However, I shall not limit my investigation to *The Constitution of Liberty*,⁶ mentioned by Gray, but I will also analyze parts from the third volume of *Law, Legislation and Liberty*.⁷

In the end, I will come back to markets and democracy and I will try to guess what makes (from an academic point of view) people like Gray jump from one side to the other.⁸

The view from "The Constitution of Liberty"

Symptomatically, the chapter devoted to democracy (chapter seven) of *The Constitution of Liberty* has the title "Majority rule." Hayek thinks that we can trace a distinction between traditional liberalism and democratic movement. They both share the Athenian ideal of *isonomia* (democracy as equality before the law), but disagree on the scope of law making. Liberalism in its classical form is mainly concerned with the limits

of power. Democrats accept only majority opinion as a limit of power.⁹

Hayek thinks that a careful use of the word "democracy" should take into account the contrast of vision between traditional liberals and democrats. This contrast is significant even today, as we may see if we examine Gray's criticism of global capitalism. Gray analyzes, for example, the case of New Zealand and points out that free market reforms led to the disappearance of democratic options.¹⁰ To be more specific, these options concern taxation. Traditional liberals and democrats have always disagreed on such matters.

The fact that Hayek says that democracy as a method of government is not a topic of traditional or classical liberalism has, undoubtedly, encouraged the view that traditional liberals do indeed care less for democracy. What they would favor is a free market. And, in this case, the market contrasts with democracy.

Clearly, traditional liberals reject the concept of sovereignty as unlimited and unlimitable majority rule.¹¹ But they do admit a series of arguments in favor of democracy. Hayek makes a list of three such arguments. The first is based upon the idea that democracy is a method of peaceful change.¹² The reins of power change peacefully from one hand to another; the rules of the game are also changed peacefully. The second argument takes its force from the idea of democracy as a safeguard of individual liberty.¹³ The third argument rests on democracy as a method of educating the majority. It is the argument that seems most attractive to Hayek.¹⁴

Now we can say, I think, that there is no rejection of democracy in Hayek. I will try to show later that the

difficulty of finding arguments in favor of democracy is connected with a certain view of the role of knowledge in society. Anyway, the view that democracy and free market are opposed has to be analyzed carefully.

Where lies however the difference between friends of liberty and democrats? Hayek's answer, it seems to me, is that the antagonism is at the level of presuppositions. If we accept a wide role for majority opinion, then we presuppose that a society is better "according as it conforms more to the standards of majority"¹⁵. This is obviously absurd when it comes to scientific or technological matters. Now, what traditional liberals think is that innovation is decisive and, clearly, it has no source in the minds of a majority.¹⁶

Innovation has to be accepted by a majority, but the members of the majority judge rather the effects, not the internal machinery, of an innovation. This works well in the case of new technologies and, in general, works well on the free market. It doesn't work that well in the case of the decisions of political majorities. This raises a problem for political philosophy. Hayek's answer to the challenge is that *common principles* should guide the actions of the majority.¹⁷

Thus we are led once more to the question of the limits of democracy. Hayek insists on using *principles*.¹⁸ He rejects pragmatic political action. Politicians must be led by some vision. Piecemeal change makes sense only when it is guided by such *vision*.¹⁹

The theorist who is the source of that vision must confront, not conform to, majority opinion.²⁰

In sum, working democracy needs limits and vision.

Do we need vision?

Ralf Dahrendorf, in an influential book, tried to contrast Popper with Hayek. He argues that "Hayek has the fatal tendency to hold up another system against that of socialism",²¹ while Popper is a defender of the march into the unknown. Dahrendorf quotes from *The Fatal Conceit*.²² I believe however that the pages from Hayek mentioned by us also contain the kind of statement that might be perceived as a support for Dahrendorf's assertion. According to Dahrendorf, for Hayek *market order* is a "system".

The problem is that it would make no sense to "construct" the market order. The whole concept of market order or capitalism is build upon the rejection of *planning*. There is obviously no detailed plan or blueprint for a new kind of society. It would be incoherent. Dahrendorf is aware of this objection and admits that for Hayek, as for other traditional liberals, the market order is *natural*, but he insists that Hayek "knows all the answers"²³.

We might say a lot about those answers Hayek is supposed to know. The deep difference between Hayek and Dahrendorf, I believe, lies however in the presuppositions. For Dahrendorf, "democracy" is about the "basic compact of liberty".²⁴ He makes no distinction between a concern for liberty and a concern for democracy. And what he really cares for is democracy.

Ten years after 1989, I feel that one can say that *liberty* was the cry of the revolution, and *democracy* the cry of the counter-revolution. It was an illuminating experience and one can apply Hayek's analysis of the role of special interests in a democracy and discover how the interest

groups "tempered" the free market.

According to Dahrendorf, what one needs for sure are *elections*.²⁵ Ten years after, we see that the problem is not so much the return of former communists to power with the help of the voters. The game of democracy itself tends to bring power under the control of interest groups. These groups have little or no interest in any ideology, but they generate a new kind of arbitrary power. Hayek has analyzed such phenomena before 1989 and suggested a reform of democracy itself.

Before any advance towards the idea of reform, let us summarize the main argument in the question of the role of vision in politics.

For Hayek, the main problem of politics is to limit power. There can be no talk about a plan for the creation of order in society. But, the sheer lack of quality of the democratic decision process leads to an unlimited power. The vision that we need is a *vision about the limits of power*. This is the vision that politicians need in order to make sense of their actions.

Why reform?

Why should democracy be reformed? Hayek's argument in *Law, Legislation and Liberty* goes like this: democracy is valuable as a safeguard of individual liberty; but democracy is also a form of power; modern democracy tends towards unlimited power (and thus harms individual freedom); so, it should be limited as any other form of power. One should stress that, according to Hayek, modern democracy is not limited by *nomos*,²⁶ by a superior law that is not man-made legislation.

But why is unlimited power harming individual freedom and why, after all, is so bad? This seems to be the crux of the above argument. Is this simply an ideological cliché, as suggested by Gray?

According to Hayek, majorities can be arbitrary and indeed they are when the only basis for decisions in a democracy is the will of the majority. Majorities are coalitions of special interests.²⁷ Again we are, probably, puzzled by the reasons of this assertion. Why special interests? It is not enough to point towards what obviously goes on. The picture of *A* being protected "against the competition of cheap imports and *B* against being undercut by a less highly trained operator, *C* against a reduction in his wages, and *D* against the loss of his job"²⁸ is very suggestive. It is not however an explanation. Maybe this is somehow an exception. It might happen that this is not the necessary outcome of majority democracy.

On one side, it is obvious that an interest group supports another group not for the sake of the general interest. It simply expects the same kind of support when its own interest is affected by democratic voting.²⁹ It is also obvious that parties are, in these conditions, nothing but coalitions of organized interests.³⁰

Hayek makes a distinction between *general rules* and *particular measures*.³¹ It is crucial to add this distinction to the premises of the explanation of arbitrary majority power. Now, the argument can be reconstructed like this: we do have knowledge of *some* particular circumstances; when it comes to decisions, we influence the democratic decision on a particular issue that is interesting us; the outcome however of the many particular decisions is unsatisfactory for

everyone. The aggregate result is based upon interactions that no one can foresee or influence. There is a demand for an overall plan, which should somehow correct the inadequacy of this aggregate result. But this *plan* is impossible; nobody has the knowledge that would be necessary for the design of such a plan.³²

Thus we can make sense of the idea that power based on majority voting is arbitrary. Particular decisions do not aggregate well. The plan that would correct the result is impossible. Either what goes under the name of *planning* is arbitrary action or the corrections are again the result of the interplay of special interests.

There are at least two *presuppositions* of the above argument that deserve reflection. The first presupposition surfaces when Hayek talks about *bargaining democracy*.³³ If we would take seriously the view that Hayek is an ideologue, then we are surprised. What is so wrong that it is «bargaining»? Isn't Hayek under the spell of the market? This is precisely what we do on the market: we bargain, we negotiate! The name of the action does not matter so much. Now, according to Hayek, there is something wrong in this «bargaining». Where it comes from?

Hayek explains how *law* became *legislation*, i.e. commands or directions that are specific to arbitrary government.³⁴ Apparently, there is no explanation. However, if we think a bit, there is at least a partial explanation.

What are the parties negotiating? If I go to a normal market, then I negotiate like this: I give you my money or my products and you give me your money or products. The negotiation among interest groups is not like this by all means: it is

not about an exchange of this type. They do indeed exchange something, but what they exchange are favors. What kind of favors are they exchanging? Hayek has an extremely clear formula: they dispense "gratuities at the expense of somebody else *who cannot be readily identified*"³⁵. The market for favors has at least a curious basis: interest groups are not like usual thieves. They do not take from well-identified pockets. They are also covered from a legal point of view. But they still have the problem of the thieves: how much and how frequently can you steal from the same people on the same territory? Aren't the inhabitants going to lack both goods and the incentive to continue to produce them if you take too much? So, you must not go too far with your activity.

We have reached the deep problems of the exchange of favors. One cannot go extremely far with gratuities. There is no free lunch. Someone must pay and if one pushes too far the level of the gratuities there are no favors to be exchanged anyway.

If one looks at some arguments for the modern democracy, one can easily see that a standard argument goes like this: there are many interest groups, the centers of power are multiple and do not tend to be coherent in their actions. The result is a *polyarchy*. From this point of view, there is no danger indeed of a concerted attack against the freedom of speech or no chance to see some form of official ideology. No one has enough power for this. But what Hayek points out is the character of the negotiating process among these groups – they vote for gratuities. Naturally, this process has to stop anyway. The fact that interest groups are dispersed makes however deliberate decisions to stop their action implausible.

What Hayek has in mind is an abstract rule that outlaws the bargain among special interests. But here we go to the second presupposition. How would such an abstract, general rule be possible? According to Hayek it is not a rule made by men or women. The reason seems to be the lack of *responsibility* of a democratic majority. This seems to me to be the second presupposition.

Division of powers

When the post-communist constitution was designed in Romania its authors claimed that the idea of the separation of powers is out-fashioned. Allegedly, "science" has overcome it. But, to my best knowledge, science pays attention to arguments. Hayek might seem old-fashioned, but he has, at least, a sound distinction between general rules and particular measures. As we have seen, the interplay of particular measures can lead to unexpected results and ruin any kind of reasonable general rule. So, the first hypothesis that comes to our minds is that we should distinguish between different *tasks* of the political institutions.

Hayek observes that legislatures have been entrusted with two contrasting tasks: rule making and the allotment of particular means to particular ends (government, in a restricted sense of the word or public administration).³⁶

The effect of the administrative tasks of the legislative assembly is that it concentrates upon *particular measures*. Voters want concrete measures, because they act as members of interest groups. It is the only way they could act, because our knowledge is limited. But their electoral behavior exerts an over-

Limited power means limited democracy

whelming influence upon politicians. If they want to be reelected, they have to obtain specific results in the elected assembly.

Now, the result was described above. The result is arbitrary power. Who happens to have more power gets more, but there is no general rule. It is the reign of special interests.

Hayek finds the idea of a model

constitution useful.⁴⁰ Its basic clause is that men can be coerced only "in accordance with the recognized rules of just conduct designed to define and protect the individual domain of each."⁴¹

The basic idea is to constrain the

making of rules. No assembly can modify the rules in such a way as to transform into nonsense the basic clause of the constitution. The intention is to have a stronger specification of the individual rights than a list of rights. The intuition is that the constitution should protect "individual liberty in the sense of the absence of arbitrary coercion."⁴²

I believe that what most people know about the reform of democracy proposed by Hayek is that the members of the legislative assembly should be at least 45 years old.⁴³ They would serve for 15 years.

I have no particular claim to make about such specific proposals. In fact, I do not find them to be sufficiently abstract. The only idea, it seems to me, that deserves our attention is the separation of the legislative and the administrative assemblies. A constitutional court arbitrates conflicts between the two assemblies.⁴⁴

The third tier of the structure, as we have already seen, is a constitution-making and constitution-amending body.⁴⁵ The real novelty seems to be not the three-tiered structure, but the absence of the concept of sovereignty. No body is sovereign in this arrangement. The reason is quite obvious. "Sovereign" power means unlimited power. The reform of democracy is meant to transform it into

The classical remedy for the tyranny of government was a division between a legislative body and a government appointed and controlled by the legislators. According to Hayek, it is precisely this situation that led to the assembly that performs both legislative and administrative tasks.⁴⁷ And, in the end, the legislative assembly has only an administrative role, as we have seen.

This is the reason why Hayek reaches the conclusion that the remedy is a new division of powers. He envisages a three-tiered division: an assembly that takes care of the constitutional framework, an assembly that is concerned with the rules of general conduct and a third one that takes care of administration.⁴⁸

Hayek also thinks that the name "democracy" was too much abused and should be replaced by "demarchy."⁴⁹

If we go back to the story about the framers of the new Romanian constitution, we might conclude that indeed the traditional division of powers has collapsed. This was the basis for the denial of the usefulness of the separation of powers. The conclusion is wrong however. It cannot rest on such a basis. If we examine more carefully the problem, we see that what we really need is a new division of powers. But, of course, in the case of Romania, the opportunity was lost. The effects are quite conspicuous in Romanian politics.

limited democracy. Everybody and every institution are constrained by rules.

Democracy and the role of knowledge

Hayek uses the term "doctrinaire democrat."⁴⁶ I would prefer here to talk about a naive democrat. The naive democrat is not a real person, but a theoretical construct. This hypothetical person thinks that it is possible to solve any political or social issue with the method of majority voting.

The position of the naive democrat is bound to be inconsistent. It leads to planning and planning is theoretically impossible. No democratic minute regulation of the whole economy and society is possible. Hayek's proof of this assertion involved an approach based on the "knowledge problem" which faces the planner.⁴⁷ Knowledge is dispersed in society. No board is able to centralize it, not even if it works democratically. Any individual or organization has to cooperate with others using the incentives inherent in a market process in order to obtain from the others the goods and services that their knowledge can provide. If one would resort to orders, he or she would not know what to order.

Kinds of knowledge in society⁴⁸

Karen Vaughn starts with the impossibility of planning and the destruction of the rule of law by the attempt to plan (i.e. to do what is impossible). She stresses the significance of *The Constitution of Liberty*. The book

is a reflection on the set of political rules of a free society. She shows that, if planning is impossible, then the rules of a free society cannot be the result of deliberate design. How are they going to emerge? Vaughn evaluates Hayek's evolutionary answer to this challenge (i.e. the theory that is mainly developed in *Law, Legislation and Liberty*).

Not all the selection processes have positive outcomes. Politics is rather an example of negative selection. Karen Vaughn writes that Hayek's theory that interest groups ruin democracy is popular among economists. It is not however the only aspect of the explanation of political interactions in a democracy.

Vaughn uses the role knowledge in order to explain different kinds of choice. From the point of view that is interesting us here, the most significant idea is that on the political market the customer (i.e. the voter) is confronted with choices for which she has no adequate knowledge and no incentive to discover such knowledge. In sum, she is responsible and makes reasonable choices on the usual markets, but fails to grasp the deep meaning of political choices.

In a way, Vaughn returns to the idea of the role of vision, as formulated in *The Constitution of Liberty*. She does not believe that we can explain complex societies using only the idea of the evolution of rules.

I think however that the vision versus evolution dilemma is not the only source of our theoretical problems. I believe that we may follow a technique of the philosophy of mind and distinguish between two kinds of knowledge that we use in society.

In the philosophy of mind, Frank Jackson proposed a famous thought

experiment showing that we cannot reduce all knowledge to mere information about physical objects and processes.⁵⁰ I will adopt the pattern of that experiment. My intention is however different. I want to see how we could assess the knowledge that we use in society.

Let us try a series of imaginary experiments. Let us forget for a moment that planning is impossible and that rules might be the outcome of a long evolutionary process. Let us just imagine that a very clever being is the manager of a whole society. X is a member of that society. We may suppose that the manager is helped by robots and is able to deliver all kinds of goods and services, beside the rules of good conduct. There is no need for X to care about who makes the rules and so on. One day however the manager takes the decision to retire and let the members of the society decide for themselves how to live. X discovers what means to support one party and to care for the rules of the social game.

The second experiment is like the first one, but the manager has no robot helpers. Probably, you would call him a dictator. It is an accomplished dictator. He tells everyone what to do. Again, one day he retires and people discover what means to make your own rules.

Further, we advance towards a thought experiment in which, at the start, there is no manager of society. Everything goes however like in the stories in which there is such a manager. X has the knowledge that helps her to produce, sell and buy the right way. I will call this *functional knowledge*. One day the members of the society start again to care for this rather than for that rule. It is something else than functional knowledge that they are using; they resort to what I will call

experience knowledge. They know what it is like to follow one rule or another and make their mind according to this kind of knowledge.

A society that uses only functional knowledge might well be a society of robots (like the robots of the manager in the first experiment). The robots just use *rational choice* and take the best decisions on the market. They use prices as signals and consult their own preference agenda in order to coordinate their actions.⁵¹

Beyond name calling

Each side on the market-democracy dispute has, I think, a different story, inspired by the attention paid to different kinds of knowledge individuals use in society.

For the democrat what matters most is *dignity*, the feeling that you are taking part in decisions. Voting is a way of recognizing this status of human beings. It is the *experience knowledge* that we gain and use in a democracy that matters.

The other side stresses *functional knowledge*. From this point of view, what really matters are the *functions* of the system. I want, for example, milk. Like me, there are many other people in the neighbourhood. The price we pay for milk is the signal for the producers. They deliver the milk. In this story there is no need for a vote on how much milk should be produced or consumed. The whole system can perform its function without it.

From the point of view of functional knowledge the political market should also play a functional role. The main products of this market are good rules for the above process (for example, property rules). There is no need however

to care for such property rules. They merely play a functional role.

Unfortunately, market processes interact. The outcome is unpredictable. The political market process interacts with other market processes. As Hayek and others have shown, the result might be quite *disfunctional*: special interests are destroying the price system; this leads to decay in the functioning of economic processes. The solution suggested by Hayek is to discover ways of containing the political process.

From the other side, this containment proposal looks as an error. Options are disappearing. The value of caring for a community or a cause is, presumably, diminished.

The human condition as tension

Isn't all this a matter of different theoretical presuppositions? This question suggests that the difference between the two sides lies in their philosophical views. I will try to reject this idea. The difference is not generated by the ways we see the human world. It is the human condition itself that has in it a tension.

I propose to examine *rational ignorance* as a test for the role of experience knowledge. The puzzle of rational ignorance is fascinating. In order to acquire knowledge, one has to pay for the costs involved. When one has to decide for whom to vote, the cost of the knowledge that one needs in order to take good decisions is far beyond the benefits. Voters have an interest in remaining ignorant. Even going to voting is puzzling, since the chance of influencing the final result is very small.

I believe democrats suggest that people should educate themselves and so on. In doing this they miss however the point of the puzzle. The whole democratic process is like a show. If it were about the right kind of decision from a functional point of view, then the non-political market would be in a far better position. It would deliver the right kind of product.

I think that authors on the other side have better insights. David Friedman suggests that the political market is similar to the sport market, namely it is a "market for partisanship"⁵². If I care for a team, explains David Friedman, I do not have to know which team deserves my support. Political parties, like sport teams, sell partisanship.

I believe that partisanship is just a particular instance of experience knowledge. It is what we feel like when we participate in the process of decision making. And the difference between participation and exclusion matters not just from a functional perspective, but from the point of view of the experience too.

Now we can see that democracy is weak from a functional point of view. Interaction with other processes generates disfunctional outcomes. Its strong side is the experience of participation. On the other side, the free non-political market is efficient. But the experience knowledge generated by the non-political markets is not attractive.

As the example of voting shows the role of experience knowledge is real. A society based only on the role of functional knowledge would be a society of robots. But a society based entirely on experience knowledge is a disaster. The tension of the human condition has tragic connotations. It is not the condition of a harmonious being. And it makes the very

idea of an ideal society a non-sense.

The tension of the human condition is not generated by the diversity of interests, values and conceptions. It is rather the other way round. The tension generates continuous diversity.

On this background we can have a better understanding of Hayek's quest. He started with economics, but later acknowledged the significance of political institutions. Then he realized the need for what one might call a *wise* vision. Finally, he sought for rules generated by cultural

evolution as a sound basis for the wise vision.

It was a broad quest, not a series of jumps from one side to the other. I would not say that he had sensitivity for deep tensions in the human condition. But his understanding of society was far more complex than disparaging criticisms tend to suggest. Ideas that may seem curious, like *demarchy* and the reform of the political institutions, are the products of Hayek's approach of the moving ground of the human condition.

NOTES

1. Cf. John Gray, *False Dawn*, New York: The New Press, 1998, p. 213.
2. Cf. *ibid.*, p. 211 (where Gray formulates the main argument of the book).
3. See *ibid.*, p. 8.
4. *Ibid.*, p. 28.
5. Cf. *ibid.*, p. 207.
6. Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, London and Henley: Routledge and Kegan Paul, 1960. In the following notes I use "CL" followed by colon and page numbers.
7. Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, London: Routledge, 1982. Volume 3 first appeared in 1979. In the following notes I use "LLL3", followed by colon and page numbers.
8. For a critical comment on Gray's jumps see Daniel B. Klein, "The Ways of John Gray: A Libertarian Commentary", URL = <http://lsb.scu.edu/~dklein/papers/gray.html> (accessed 14 December 1999). In 1984, Gray praised Hayek for purifying classical liberalism of abstract individualism and uncritical rationalism. In 1995, Gray speaks of Hayek as a neo-liberal ideologue. Klein thinks that there was no *simple* Hayek. According to Klein, Hayek's notion of *liberty* was too twisted, even unintelligible. He also discusses four limitations of liberty and the connection with desirable reforms in society. He appreciates that Gray, despite his newer statist mood, is still influenced by Hayek. In sum, Gray's migrations were from (alleged)

- socialist positions (in the 1970s) through libertarianism (in the 1980s) to communitarianism (in the 1990s).
9. CL: 103.
10. Gray, *Op. cit.*, p. 43.
11. CL: 106.
12. CL: 107.
13. CL: 107-108.
14. CL: 108-109.
15. CL: 110.
16. CL: 111.
17. CL: 111.
18. If we look in the text of *The Constitution of Liberty*, we see that these principles are philosophical principles. Hayek quotes John Stuart Mill, who insists on the deep influence of philosophical ideas upon the actions of mankind (CL: 112-113).
19. CL: 114.
20. CL: 115.
21. Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe*, New York: Random House, 1990, p. 29.
22. Dahrendorf, *Op.cit.*, p. 33.
23. Dahrendorf, *Op.cit.*, p. 34.
24. Dahrendorf, *Op.cit.*, p. 35.
25. Dahrendorf, *Op.cit.*, p. 34, where he makes a distinction between constitutional matters and normal politics. The electoral process is a constitutional request. The denationalization of the steel industry is normal politics.
26. LLL3: 2.
27. LLL3: 9-10.
28. LLL3: 9.

29. LLL3: 10.
30. See the remarks in LLL3: 13. Parties have no real ideals, in these conditions.
31. LLL3: 17.
32. See LLL3: 17-19 for this kind of argument. It has to be brought into the context of Hayek's critique of planning.
33. LLL3: 99.
34. See LLL3: 99 ff. He starts from "playball of group interests" and goes through the opposition of *laws* and *directions* towards the conclusion that *law* became *legislation*.
35. LLL3: 103.
36. LLL3: 22 ff.
37. LLL3: 33 ff.
38. LLL3: 38.
39. LLL3: 40.
40. LLL3: 107 where he talks about the value of a model constitution as an ideal.
41. LLL3: 109.
42. LLL3: 111.
43. LLL3: 113.
44. LLL3: 120-122.
45. LLL3: 123 for the model constitution. See p. 38 for the idea of the three-tiered structure.
46. For the *doctrinaire democrat* "the fact that the majority wants something is sufficient ground for regarding it as good" (CL: 104).
47. See Don Lavoie, *National Economic Planning: What Is Left?*, Cambridge, Mass.: Ballinger, 1985 for an overview of this kind of rejection of planning.
48. Our subtitle combines two main topics in Hayek's thinking – *the role of knowledge in*

- society and the kinds of order in society.*
49. Karen Vaughn, "The Constitution of Liberty from an Evolutionary Perspective" in *Hayek's "Serfdom" Revisited*, London: The Institute of Economic Affairs, 1984.
50. Frank Jackson, "Epiphenomenal Qualia" in *Philosophical Quarterly*, 32 (1982), pp. 127-136. Physical sciences offer us *physical information*. Jackson wants to reject the view that all the knowledge that we have can be, in principle, reduced to *physical information*. Let us suppose that Mary is the most accomplished scientist and has all the relevant physical information about objects, including their colors. She is living however in a hypothetical room within which Mary can see with her own eyes only black and white images. One day she goes outside the room and sees tomatoes. Did she learn something new? Yes, thinks Jackson. She knows now what it is like to see red color. It is something she did not know before, despite the fact that she had every piece of physical information about tomatoes.
51. David Friedman points out that rationality can be the result of other things than human thinking; he calls this "rationality without mind" (cf. David Friedman, *Price Theory*, Cincinnati: South-Western Publishing Company, pp. 15-17).
52. David Friedman, *Hidden Order: The Economics of Everyday Life*, New York: HarperCollins, 1996, pp. 290-291.

Hayek, Școala Austriacă și teoria ciclului

The present article provides a revisionist thesis concerning the general character of Hayekian economics, arguing that Hayek was neither a Misesian nor an Austrian, but rather a member of the Lausanne School. A general exposition of Austrian and Walrasian economics is instrumental in understanding why we classify Hayek among general equilibrium theorists. Despite his valuable contributions to business cycle theory, Hayek's treatment of the subject is seriously plagued by his strict adherence to the concept of equilibrium as the main tool of economic analysis. This reassessment of Hayek is badly needed because he is widely considered to be the leading Austrian economist and liberal thinker of the XXth century. He is a great liberal thinker, but far from being the greatest. His economics, deficient on so many points, has to be partly reconstructed and partly simply abandoned.

1. Hayek și secolul XX

Împlinirea a 100 de ani de la nașterea unui om care a marcat profund secolul pe care îl încheiem este un prilej de sărbătoare.

Cu siguranță că viața și opera lui Friedrich von Hayek merită tot respectul: "Hayek swam against the stream", zice Schumpeter în celebra sa "History of economic analysis". "Curentul" în secolul al XX-lea nu a fost așa de ușor de înfruntat; la modă nu a fost încrederea în om, ci disprețuirea lui; nu libertatea, ci robia, planificarea, anihilarea fizică a adversarului, marginalizarea lui prin ignorare acolo unde eliminarea fizică nu era posibilă. Credința că libertatea non-violentă a persoanei generează ordine și bunăstare, nu haos și sărăcie, a fost (și probabil mai este) echivalată cu păcatul inte-

lectual capital. Cel ce împărtășește și întemeiază intelectual o asemenea credință era excomunicat. "Unii dintre noi sunt zei" și lor trebuie să le depunem la picioare viața, averea și libertatea noastră dacă vrem să ne fie bine. Aceasta este ideea pe care a combătut-o Hayek timp de șapte decenii. Și în aceasta stă măreția lui.

Scriptura spune despre Noe că "era om drept și neprihănit între oamenii timpului său" (Facerea 6,9). La fel stau lucrurile și cu Hayek: a fost un gigant în lupta împotriva întunericului și erorii intelectuale în acest secol, în *contextul timpului*. Numai că aprecierea contribuției hayekiene trebuie făcută acum cu un standard mai înalt. Trebuie să reevaluăm mai atent corectitudinea ideilor lansate de Hayek și efectele pe care ele le-au avut și le au asupra generațiilor de intelectuali contemporani. Un tratament complet al acestei teme ar cere o carte de mari

dimensiuni. În cele ce urmează nu ne vom apleca decât asupra a două probleme: relația lui Hayek cu Școala austriacă și faimoasa teorie hayekiană (de fapt austriacă sau Mises-Hayek) a ciclului, pentru care a și primit premiul Nobel.

În marile dispute ale secolului (posibilitatea calculului economic și natura și cauzele crizelor economice) poziția generală a lui Hayek a fost similară celeia pe care s-au plasat și ceilalți membri ai Școlii austriece (Mises, Machlup, Haberler, Strigl, Robbins etc.): susținerea imposibilității alocării raționale a resurselor într-o comunitate socialistă izolată și identificarea cauzei crizelor în intervenția guvernamentală. Problema care ne interesează, însă, este următoarea: este oare satisfăcător modul hayekian de a argumenta contra posibilității alocării raționale a resurselor în socialism și de a descrie relația intervenție-ciclu?

De ce ar fi importantă această problemă? Pentru că argumentele în favoarea libertății și pieței libere trebuie să fie și corecte. Or, cum Hayek este unul din cei mai cunoscuți susținători intelectuali ai pieței libere, cărțile și argumentele sale sunt luate de mulți drept "argumentele prin excelență" în favoarea acestui mod de organizare a societății. De aceea se impune o examinare critică a raționamentelor hayekiene: pentru ca libertatea să nu se sprijine pe argumente eronate și pentru a evita ca mijlocul bun să fie respins împreună cu raționamentul eronat.

2. "Economia" Școlii austriece

Nimeni nu a contestat pînă recent faptul că Hayek ar fi un membru marcant al Școlii austriece de economie. Numele său și cel al lui Mises (de

obicei în această ordine) erau fluturate ca simboluri glorioase ale Școlii. De cîțiva ani însă, o serie de cercetători au relevat o seamă de diferențe fundamentale între analiza hayekiană și cea misesiană.¹

Problema trebuie pusă chiar mai tranșant: modul hayekian de a face economie este cel specific austrieților sau nu? Altfel spus, este sau nu Hayek un membru al școlii austriece? Întrebarea poate părea deplasată iar răspunsul evident, numai că lucrurile nu stau chiar așa. Pentru a ne putea pronunța asupra acestei chestiuni se impune o cercetare a fundamentelor analizei economice austriece.

Revoluția marginalistă din știința economică a avut trei întemeietori: Carl Menger, William Stanley Jevons și Léon Walras. Jevons nu a avut aproape nici o influență, mai ales în Anglia, din cauza succesului extraordinar de care s-au bucurat aici ideile lui Alfred Marshall. Menger, în schimb, și Walras au devenit fondatorii a două școli foarte influente de gîndire economică: Școala austriacă și Școala de la Lausanne.

Existența acestor școli se explică prin faptul că acești economiști aveau viziuni diferite asupra cadrului cel mai adecvat de explicare a fenomenelor economice. Să examinăm mai întîi viziunea austriacă.

Analiza austriacă are mai multe trăsături specifice, pe care le întîlnim în scrierile lui Menger și ale discipolilor săi (Böhm-Bawerk, Mises, Rothbard) pînă astăzi. În primul rînd, scopul austrieților este să explice fenomenele economice din lumea reală: prețurile, salariile, profiturile etc., așa cum apar ele pe piață. În al doilea rînd, austrieții văd rădăcina ultimă a tuturor fenomenelor de piață în acțiunile persoanelor, ghidate de scările lor de preferințe. Analiza austriacă este deci

cauză și *personalistă*. Teoria economică nu e centrată pe studiul bunurilor ci pe studierea acțiunii umane, a efortului personal de a-și îmbunătăți situația. În al treilea rând, acțiunea umană este inserată în timp. Semnificativă timpului pentru persoane în acțiune este analiza detaliată de austrieci (în special rolul jucat de timp în procesele de producție). În al patrulea rând, austrieci, plecnid de la lumea reală, văd acțiunea umană ca desfășurându-se în universul nu pune la dispoziție decât foarte puține bunuri ce pot fi utilizate în mod direct pentru satisfacerea unei nevoi, starea naturală a omului este una de extremă sărăcie. Universul pune la îndemână omului și alte resurse, numai că acestea nu pot contribui decât indirect la bunăstare, populată cu persoane cu preferințe diferite, ce au la dispoziție stocuri de bunuri consum și de resurse productive diferite. Totodată, aceasta lume este una a rarității, a nevoilor lor este să se angajeze în combinații mai multe din bunurile finale cele mai dorite. Astfel se naște producția, a cărei rol de consum direct utilizabile sau bunurile de consum direct utilizabile se pot obține bunuri de consum sau finale). Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Omamenii se pot angaja fie în producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

ceva decât acea rețea complexă de schimburi (de bunuri de consum sau de producție) în care se angajează membrii unei comunități. Libera concurență înseamnă posibilitatea nesfârșită acordată fiecăruia de a intra în schimburi voluntare, non-voluntare sau în orice proces productiv. Bartenul (schimbul direct de bunuri) schimburilor din cauza indivizibilității bunurilor și a necesității dublei implicării a componentă antieconomice, generată de incertitudinea atipică în starea naturală a acțiunii indicăm necesitatea direcționării în prezent a resurselor avute la dispoziție pentru a obține în viitor produse considerate de celălalt și în cele cruciale pentru o acțiune umană rațională. Vom justifica această afirmație prin cele spuse mai jos.

Am văzut că producția specializată este preferată pentru că este un mijloc mai bun de sportiv a bunăstării persoanei decât dintr-o comunitate decât producția nespecializată. Aici apare o problemă mare: multe dintre resursele pe care fiecare are la dispoziție pot contribui la producerea mai multor bunuri, pot fi integrate în diferite procese productive. Cum fiecare persoană dorește să-și îmbunătățească situația cât mai mult posibil, ea caută să obțină în schimburi produsele pe care le are la dispoziție și mai mare din bunurile celorlalți. Acest lucru e posibil numai dacă ea produce, cu resursele pe care le are în proprietate, bunurile pe care celălalt le consideră ca fiind cele mai utile să le producă pentru a obține cele necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Am văzut că producția specializată este preferată pentru că este un mijloc mai bun de sportiv a bunăstării persoanei decât dintr-o comunitate decât producția nespecializată. Aici apare o problemă mare: multe dintre resursele pe care fiecare are la dispoziție pot contribui la producerea mai multor bunuri, pot fi integrate în diferite procese productive. Cum fiecare persoană dorește să-și îmbunătățească situația cât mai mult posibil, ea caută să obțină în schimburi produsele pe care le are la dispoziție și mai mare din bunurile celorlalți. Acest lucru e posibil numai dacă ea produce, cu resursele pe care le are în proprietate, bunurile pe care celălalt le consideră ca fiind cele mai utile să le producă pentru a obține cele necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Este evident că toate aceste persoane caută producția nespecializată (combinate resurselor pe care fiecare le are la dispoziție pentru a obține bunurile considerate a fi necesare și de bună satisfacere pentru a obține un anumit bun oare la bunăstare lor, schimbul se naște din această sferă preferințelor sau nevoilor fiind mult mai extinsă decât sfera mijloacelor (bunurilor de consum direct utilizabile sau bunurilor de producție din a căror combinare se pot obține bunuri de consum sau finale).

Această structură a prețurilor bunurilor de consum finale nu apare decât în viitor, odată cu venirea pe piață a acestor bunuri după îndelungatele procese de producție care le-au generat. În consecință, aceste prețuri viitoare, așa cum sunt ele anticipate de întreprinzători, sunt acelea care orientează alocarea stocului de resurse productive rare (muncă, resurse naturale, capital) între diferitele ramuri și firme, dînd naștere la ceea ce se numește structura producției. Prețurile resurselor productive reflectă anticipările întreprinzătorilor privind starea viitoare a pieței (prețurile viitoare). În structura producției avem, prin urmare, o înlănțuire de prețuri, prețul fiecărui stadiu tinzînd să reflecte prețul produsului în stadiul următor (consumul fiind stadiul fundamental, ultim, din care derivă toate).

Dar în ce constă importanța acestor prețuri, de ce a fost nevoie ca omeniarea să dezvolte o economie monetară? Pentru că această economie monetară este singura care face posibilă acțiunea umană rațională, permițînd calculul economic. În ultimă instanță, și economia monetară este produsul efortului omenesc de sporire a bunăstării. Specializarea permite bunăstarea, dar ea este posibilă numai într-o economie monetară.

Prețurile resurselor reflectă acum, în condițiile existenței monedei, aprecierea pe care ceilalți întreprinzători o au asupra contribuției fiecărui factor rar cu întrebuintări alternative la realizarea proiectelor pe care ei le cunosc, în funcție de anticipările prețurilor viitoare pe care acele produse le pot obține pe piață.

Orice întreprinzător este acum în măsură să liciteze și să aloce resursele către proiectele cele mai valoroase pentru că poate compara rezultatele nete ale diferitelor proiecte în care se poate angaja.

El poate vedea acum dacă un anumit proiect retrage resurse rare de la utilizări mai importante din punctul de vedere al consumatorilor (reflectat de anticiparea antreprenorială a prețurilor viitoare ale acestor produse) direcționîndu-le către utilizări mai puțin importante (cînd costurile - suma profiturilor resurselor necesare) sunt mai mari decît prețul anticipat al produsului la stadiul următor sau cînd această diferență, deși pozitivă, este mai mică decît diferența pozitivă ce poate fi obținută în alte proiecte) sau invers (cînd obține profit). Profiturile anticipate sunt, deci, cele care guvernează întreaga structură a producției. Resursele rare sunt alocate numai spre producerea bunurilor considerate acum (anticipat) cele mai profitabile, deci cele mai valoroase din punctul de vedere al consumatorilor.

Această selecție antreprenorială ex-ante a proiectelor fezabile va fi supusă testului pieței (judecății consumatorilor) atunci cînd bunurile finale vor fi produse și vor ajunge pe piață. Atunci calculele ex-ante vor fi confirmate sau infirmate. Unii întreprinzători vor obține profituri, alții vor suporta pierderi. Rolul primilor în producție va crește, al celor din urmă se va diminua. Piața efectuează acum o selecție a întreprinzătorilor în funcție de capacitatea lor demonstrată de a anticipa cererea finală. Eroarea este penalizată, succesul este răsplătit. Profitul și pierderile sunt cele mai puternice instrumente aflate în mâinile consumatorilor prin care aceștia cheamă la ordine producția.

Două observații se mai impun pentru a completa acest tablou.

Prima ar fi aceea că personajul principal al sistemului economic este consumatorul. În al doilea rînd, un întreprinzător care vrea să cîștige trebuie să estimeze corect capacitatea resurselor de

a contribui la bunăstarea consumatorilor. Locul său în producție este total dependent de calitatea deciziei pe care o ia atunci cînd decide să se angajeze într-un proces de producție și să renunțe la altele. Această decizie determină eșecul sau succesul său. Trebuie accentuat că, după încheierea procesului de producție, nu mai există nici o posibilitate de reajustare sau de corectare a alocării efectuate. Această idee de echilibrare, cum este ea denumită în teoria economică, presupune imutabilitatea preferințelor consumatorilor și ajustarea pasivă a structurii producției la aceeași cerere. Lucrurile nu stau însă deloc așa. După încheierea procesului de producție și modificarea poziției relative a întreprinzătorilor în funcție de capacitatea de anticipare demonstrată, procesul antreprenorial, în mod firesc, își reia cursul. Trebuie iarăși anticipate prețurile viitoare și alocate resursele în conformitate cu profiturile anticipate. Și aceasta are loc deoarece nu se poate stabili nici o lege cantitativă între cererea anterioară și cererea viitoare, preferințele consumatorilor putîndu-se modifica oricum. De aceea este necesar testul pieței, de aceea este necesară selecția întreprinzătorilor.

Concluzia analizei austriece este că moneda, prețurile și piața liberă sunt fundamentale civilizației. Sarcina teoriei economice nu constă numai în a explica fenomenele economice din lumea reală (în principal prețurile); ea trebuie să explice și de ce au dezvoltat oamenii o economie monetară. Iar răspunsul este că economia monetară singură furnizează instrumentul cu ajutorul căruia oamenii pot acționa rațional într-o economie complexă, specializată.

Acesta este modul în care austriecii înțelegeau să facă economie. Acestea erau lucrurile pe care ei le aveau de spus

lunii: că economia se ocupă cu lumea reală, că persoanele sunt cauzele tuturor fenomenelor economice, că acțiunea e inserată în timp, că viitorul e incert și nu că "revoluția marginalistă" pune accentul pe unitatea marginală.

3. Walras și echilibrul general

Școala de la Lausanne a respins modul austriac de a face economie, tot așa cum a procedat și Școala de la Cambridge (marshallienii).

Economistii walrasieni erau interesați de *analiza echilibrului*. Această stare de echilibru descria o situație de adaptare completă a producției la cerere. Resursele erau alocate automat (nu se știe cum și de către cine) pentru producerea bunurilor considerate de consumatori a fi cele mai importante. În această lume, resursele, tehnologia și preferințele erau "date" și neschimbate. Partea cea mai importantă a analizei economice consta în descrierea matematică a acestei stări imaginare. Matematica dădea economiei "caracter științific".

Nu se poate închipui o deosebire mai mare între două școli de gîndire economică decît aceea existentă între austrieci și walrasieni. Austriecii își centrau efortul explicativ pe lumea reală, pe prețurile de piață; walrasienii se ocupau de lumea imaginată a echilibrului. Austriecii plecau de la persoană, văzută ca rădăcină a tot ce se întîmplă pe piață; walrasienii considerau că importante sunt cantitățile de bunuri. Analiza austriacă era cauzală; cea walrasiană, necauzală (funcțională). Procesele economice erau văzute de austrieci ca inserate în timp; walrasienii le vedeau ca atemporale (siste-

mele de ecuații implicau simultaneitatea; nu exista timp în acele ecuații și nici capital). Austrieții puneau accentul pe încetitudine și pe întreprinzător; analizele waltrastienilor presupuneau "prezizune perfectă" sau "informație perfectă" iar întreprinzătorul nu își găsea nici un loc.

Problema waltrastienilor nu stătea în faptul că nu erau austrieți, ci în aceea că negau acțiunea umană, studiul lumii reale, inserarea efortului uman în timp, încetitudinea, caracterul limitat al cunoașterii oportunităților de alocare a resurselor pe piață etc. Or, lumea reală este o lume a timpului, a incertitudinii, a "informațiilor incomplete", a întreprinzătorilor. Este o lume vie, populată cu persoane vii, nu o lume de roboți cu "informații perfecte" și preferințe constante.⁴⁵

Oricit ar părea de incredibil (ținându-ne la cele de mai sus), economiștii nu adoptau până la urmă cu entuziasm modelul echilibrului general waltrastian, care bînuie acum prin toate manualele de economie și revistele de specialitate, și au germană, 1928; traducerea engleză, *Money, Theory and the Trade Cycle* (ediția Austrii subiect îi sunt dedicate: *Monetary Theory and the Trade Cycle* (ediția respins economia austriacă. E drept că lumea reală și analizele austrieților nu se pretează la modelați matematice așa cum e cazul cu lumea imaginată a echilibrului waltrastian. Dar aceasta înseamnă că matematica nu e un instrument potrivit pentru studierea fenomenelor economice. Ea trebuie abandonată în favoarea logicii discursive. Înțelegerea lumii reale nu cîștigă nimic dacă vom construi o lume imaginată în care matematica poate fi utilizată. Nu degeaba se plîng studenții de "idealismul" teoriei economice. "Teoria" e echivalată acum cu visarea și trebuia să mai caute.

Deși format ca economist în Viena, Hayek, probabil sub influența lui Wieser și a lui Schumpeter, a adoptat drept

cadru de analiză modelul waltrastian. *Privit, deci, prin prisma cadrului teoretic general, el este un membru al Școlii de la Lausanne și nu un membru al Școlii austriece.* Hayek rămîne austriac numai în anumite segmente ale analizei (moneda și ciclul economic), acolo unde a fost influențat de Mises. Și trebuie văzut în ce măsură perspectiva sa waltrastiană îi afectează înțelegerea acestor fenomene.

4. Teoria monetară (Mises-Hayek) a ciclului economic

Și studiem această tensiune waltrastiano-austriacă din opera lui Hayek pe un caz concret: ciclul economic.

Majoritatea opereî economice hayekiene este centrată pe teoria crizelor. Acestui subiect îi sunt dedicate: *Money, Theory and the Trade Cycle* (ediția germană, 1928; traducerea engleză, *Prices and Production* (1931) (pentru care a primit și premiul Nobel); *Profits, Interest and Investment* (1939); *The Pure Theory of Capital* (1940). Spre strînsul vieții a revenit cu o serie de eseuri pe aceeași temă, strîns în partea de *Economics* a două culegeri de articole: *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (1967) și *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas* (1978).

Vom prezenta mai întii teoria și apoi vom examina contribuțiile hayekiene.

sunt prezente în lumea reală și poartă denumirea de "crize economice".

Erorile majore de alocare pot să apară din două motive: a) din absența posibilității de a calcula economic sau b) din perversitatea instrumentelor necesare a teoriei.

Care sunt efectele sporirii masei monetare în sens larg dacă suplimentul de monedă intră în sistemul economic prin piața creditului, cu alte cuvinte, dacă se produce o expansiune a creditului – aceasta este înhebară de la care pleacă teoria austriacă a ciclului.

Expansiunea creditului aduce pe piața creditului mai multe sume decît economiile voluntare ale populației. Pentru ca aceste sume să fie preluate de întreprinzător, rata dobînzii pe piața bancară trebuie să fie mai mică decît ar fi fost în absența expansiunii.

Rata dobînzii este, însă, unul din elementele care intră în calculul întreprinzătorilor. O rată a dobînzii mai mică reprezintă semnalul că mai multe resurse productive rare sunt acum la dispoziția Cîr de eficiență e alocarea în aceste condi- poate atîna nici o semnificație economică.

Cîr de eficiență e alocarea în aceste condi- ții am văzut din 1917 pînă astăzi intr-o serie de țări (și acestea încă puteau utiliza preferințele din lumea capitalistă. Ne putem închipui ce s-ar putea întâmpla într-o comunitate socialistă complet izolată?)

Sarcina propriu-zisă a teoriei ciclului stă însă în a explica erorile majore stîmă mai multe bunuri de capital pentru a produce mai multe din bunurile finale cele mai dorite (care pot fi bunuri deja existente sau alocate rațional resursele) și recurența perioadelor în care se descoperă aceste probleme care trebuie explicate (și la nivelul unei țări și la nivel internațional).⁴⁶ Teoria monetară a ciclului cu- prinde în fapt două părți: o parte pozitivă, în care se arată cum se produc acele erori de alocare în anumite condiții și o parte

de alocare în anumite condiții și o parte

mai puțin productive. Prin reducerea consumului (*economisire*) se creează posibilitatea ca aceste resurse să fie angrenate în procese care utilizează mai mult capital (care trebuie mai întâi produs), și ca proprietarii (în special forța de muncă) să se poată întreține pe perioada de până la apariția ofertei mai abundente de bunuri finale. Renunțarea la consumul prezent face deci posibilă întreținerea forței de muncă și extinderea producției prin crearea de noi bunuri de capital.

Se observă că producția poate fi sporită prin angajarea în procese mai capitalactice (deci mai lungi). Este însă evident din procesul descris anterior care este factorul fundamental care limitează dimensiunea producției. Cineva renunță la un consum prezent și se transformă în capitalist, oferind proprietarilor de resurse aceste bunuri prezente pentru a primi o parte din producția viitoare mai abundentă. Or, consumul prezent este mai valoros decât consumul viitor sau, altfel spus, oricine are o preferință temporală pentru prezent. Cu cât această preferință este mai accentuată, cu atât consumul prezent va fi mai mare, economisirea mai mică iar structura capitalistică a producției mai firavă. Cu cât preferința de timp va fi mai mică, producția va avea la dispoziție mai multe resurse cu care să se angajeze în procese mai lungi și mai capitalactice, deci mai productive.

Expansiunea creditului creează doar iluzia restrîngerii consumului și a posibilității construirii unei structuri mai capitalactice a producției. Rata mai mică a dobînzii face să apară profituri anticipate acolo unde rata normală ar fi arătat pierderi sau opțiuni mai puțin avantajoase. Întreprinzătorii se angajează în aceste ramuri și linii de producție, dar resursele

suplimentare necesare lipsesc. Ei vor retrage factori de la alte utilizări; însă, pe măsură ce sumele suplimentare ajung în mâinile proprietarilor factorilor, aceștia își vor reafirma preferința de timp mai mare prin modul cum își vor distribui cheltuielile între producție și consum. În acel moment, firmele din stadiile cele mai apropiate de consum fie vor anticipa această cerere sporită, fie vor vedea că profiturile lor cresc. În primul caz ele vor veni pe piața bancară cu o cerere suplimentară de credite; în cel de-al doilea vor fi capabile să liciteze mai mulți factori decât anterior, reextinzîndu-și activitățile la nivelul de dinainte de expansiune. În primul caz, rata bancară a dobînzii va crește, făcînd imposibilă continuarea activității pentru firmele nou înființate sau extinse datorită expansiunii; în al doilea caz, o parte din cei care mergeau pe piața bancară a creditului vor veni să investească în aceste procese mai profitabile, generînd o tendință de egalizare a ratei profitului cu rata bancară a dobînzii, rata bancară ajustîndu-se în sensul creșterii (cu același efect asupra structurii producției ca în primul caz), iar rata profitului în sensul scăderii. Investițiile începute vor fi vădite ca nerentabile (sau mai puțin rentabile decât alte proiecte ce pot fi angajate) și vor trebui abandonate.

Prima perioadă, cea în care sumele adiționale vin pe piața creditului, produc reducerea ratei dobînzii, falsifică rezultatele calculelor întreprinzătorilor și determină angajarea lor în extinderea producției se numește boom. Se spune adesea că boom-ul este sănătos. Nu este cîtuși de puțin adevărat. Boom-ul generat de expansiunea creditului este produsul distorsionării calculelor întreprinzătorilor și el generează investiții eronate. Boom-ul este rădăcina crizei. Boom-ul este nesă-

nătos, dat fiind că produce erori de alocare, iar criza este sănătoasă pentru că le revelează și le corectează. Singurul boom sănătos este cel bazat pe economisire, pe reducerea (transferul) consumului.

Se mai afirmă și că prețurile în creștere sunt favorabile activității economice, dovada constituind-o faptul că boom-ul este însoțit de prețuri în creștere. Din nou opinia nu e solidă. Ceea ce generează boom-ul este expansiunea creditului, sporirea cantității de monedă care intră prin piața bancară în sistemul economic. Această cantitate suplimentară de bani ajunge în mîna întreprinzătorilor care, licitînd pentru aceeași cantitate de resurse, produc creșterea prețurilor. Creșterea prețurilor este un produs al boom-ului, nu o condiție a declanșării lui.

De ce sunt crizele recurente? Pentru că expansiunea este recurentă. Repetitivitatea expansiunii este cauzată de ideea că o rată mai mică a dobînzii (mai mică decît cea stabilită pe o piață liberă numai prin economisire voluntară) este favorabilă activității economice. Expansiunea creditului, elasticitatea sau flexibilitatea monedei e considerată a fi o condiție necesară unei economii prospere. Aceasta este rădăcina ultimă a crizelor.

5. Contribuțiile lui Hayek la explicarea ciclului

Hayek are contribuții importante la teoria austriacă a ciclului, contribuții care justifică eticheta de "teoria Mises-Hayek" a crizelor.

Integrarea explicită și detaliată a teoriei böhmer-baverkiene a capitalului în cadrul construit de Mises reprezintă realizarea cea mai de seamă a lui Hayek.

El furnizează atît o descriere detaliată a modului în care capitalul suplimentar creat prin economisire se integrează armonios în sistemul economic (arătînd în acest fel cît de eronate sunt teoriile ce pun pe seama economisirii sau subconsumului crizele producției), cît și o prezentare amănunțită a reacției structurii producției la expansiunea creditului (teoria propriu-zisă a ciclului).

Raționamentele hayekiene se constituie și într-o critică anticipată a teoriilor agregative ale crizelor îmbrățitate de monetariștii din Școala de la Chicago și de Keynes și discipolii săi. Acești economiști sunt incapabili să vadă că esența crizelor e reprezentată de *erorile de alocare a resurselor* generate de distorsionarea calculului economic. În loc să se concentreze asupra modului în care moneda suplimentară ce intră în economie prin piața creditului afectează prețurile relative în mod treptat și realocă resursele între diferitele ramuri și firme, ei studiază doar efectele pe care moneda adițională le generează asupra "nivelului general al prețurilor" (o medie lipsită de semnificație pentru acțiunea umană) – neglijînd modificările *structurii* prețurilor și a consecințelor acestora asupra concordanței dintre *structura* producției și *structura* cererii finale. Conceptul fundamental de *eroare de alocare* este necunoscut monetariștilor și keynesiștilor, abordarea lor bazată pe agregate determinîndu-i să creadă că problema ciclului e o problemă de nivel al producției sau al activității economice (măsurat prin variațiile PIB-ului). Împotriva teoriei austriece se ridicase obiecția că expansiunea creditului nu este de natură ideologică (așa cum susținuse Mises), ci *determinată* de "nevoile comerțului" sau de "pasivitatea" băncilor. Răspunsul hayekian este devas-

tator: el arată că a) acești critici recunosc existența expansiunii creditului; or, expansiunea creditului (cu anticipările date ale întreprinzătorilor) constituie condiția necesară și suficientă pentru producerea ciclului, indiferent de cauza ei, ideologică sau nu; și b) băncile sunt cele care creează credit, dat fiind că pot satisface orice "nevoi mai mari ale comerțului" la aceeași rată a dobânzii. "Nevolele mai mari ale comerțului", în măsura în care se manifestă printr-o cerere mai mare de credit, duc la sporirea, nu la reducerea ratei dobânzii.

6. Părți slabe ale analizei hayekiene a ciclului

Erorile lui Hayek în tratarea ciclului își au originea în adeziunea sa fermă la cadrul walrasian de analiză a economiei și în incapacitatea sa de a defini clar piața liberă.

Ciclul economic e un fenomen care ține de lumea reală, de lumea calculului economic, așa cum a fost ea descrisă de austrieci (vezi punctul 2). El nu își are locul în lumea imaginară a echilibrului walrasian. Și aceasta este prima eroare hayekiană: încercarea de a integra teoria austriacă dinamică a crizelor în viziunea statică, non-antreprenorială, mecanică a echilibrului.

Hayek nu pomenește, în explicarea ciclului, de la activitatea întreprinzătorilor, angajați în previzionarea stării viitoare a pieței și în licitarea resurselor în funcție de acele previziuni și de starea prezentă a prețurilor factorilor. Pentru el, sarcina teoriei ciclului este "să arate în ce condiții poate fi anulată acea tendință către echilibru care este descrisă în analiza

pură – și anume de ce prețurile, în contradicție cu concluziile teoriei statice, nu determină acele modificări în cantitățile produse care ar corespunde unei situații de echilibru" (pp. 70-71, 1933). Ceea ce îi scapă lui Hayek este faptul că nu prețurile guvernează sistemul economic, ci activitatea antreprenorială direcționată spre satisfacerea nevoilor viitoare ale consumatorilor. Nu de la absența erorilor se pleacă în explicarea ciclului, ci de la erorile antreprenoriale normale.

Ideea hayekiană de a pleca de la echilibru pentru a studia crizele este de nesustținut din mai multe motive. În primul rând, poate vreun hayekian să arate când a existat istoric o lume walrasiană (care să fie apoi "perturbată" de influența "dezechilibrantă" a expansiunii creditului)? În al doilea rând, poate să susțină cineva că lumea walrasiană e o lume reală? În al treilea rând, eliminarea expansiunii creditului ar duce economia către "echilibru"? Lumea echilibrului este o lume a barterului; cum barterul nu poate dezvolta o diviziune extinsă a muncii, nu se poate compara o lume a barterului cu o economie monetară; și aceasta ar fi a patra problemă. O a cincea se pune atunci când trebuie să explicăm de unde apar acele "prețuri care produc ajustarea automată a cantităților". Ne oprim aici pentru că fiecare aspect al imaginării lumi a echilibrului intră în contradicție cu cerințele unei explicații logice a ciclului într-o lume reală.

Alegerea echilibrului ca reper și cadru pentru teoria crizelor, combinată cu neînțelegerea naturii unei piețe libere l-au împins pe Hayek să comită greșeli majore atunci când a ajuns să se ocupe de sistemul monetar, de rolul lui în generarea crizelor și de soluțiile de reformare.

"Moneda neutră", idee preluată

cu entuziasm de keynesiști și monetariști după al doilea război mondial, e primul fruct al acelor seminte. Moneda neutră nu e decît dezvoltarea "numéraire"-ului walrasian. Moneda, însă, e un bun, nu un "numéraire" neutru. A cere unui sistem monetar să producă o monedă neutră în loc de o monedă sănătoasă înseamnă să alergi după o himeră.

Mai susține Hayek și că fluctuațiile sunt inevitabile "în condițiile sistemului monetar existent și, în fapt, în condițiile aproape oricărui alt sistem imaginabil" (p. 47). De aici rezultă două concluzii: prima, că fluctuațiile sunt inerente (endogene) sistemului pieței libere; a doua, că un sistem monetar din care să lipsească expansiunea creditului "nu poate fi imaginat". Se poate arăta ușor (și Rothbard, pe care Hayek se pare că nu l-a citit *niciodată*, o face în nenumărate locuri) că sistemul monetar al băncii centrale și al rezervelor fracționare e incompatibil cu principiile de funcționare ale unei piețe libere (reprezintă o violare a proprietății) și că o organizare monetară cu 100% rezerve obligatorii și liberă concurență bancară anulează expansiunea creditului și, prin urmare, și ciclul boom artificial-criză.⁸

O parte amuzantă a argumentului hayekian o constituie justificarea pe care el o oferă expansiunii creditului. În afară de faptul că expansiunea îl scutește de

sarcina ingrată de a ne arăta cum se împacă lumea reală cu echilibrul walrasian, nu vedem ce alte avantaje mai are expansiunea creditului (pp. 190-193, 1928).

Hayek încearcă să arate și cum se poate produce ciclul prin comportamentul "pasiv" al băncilor confruntate cu o cerere sporită de credit (acest argument va fi preluat de Machlup și Haberler). Întrebarea care se pune este următoarea: dacă băncile nu vor mări rata percepută la creditele acordate, atunci nu e evident că nu sunt suficiente economii pentru a satisface cererea sporită?

Există și alte idei nesatisfăcătoare în analiza hayekiană (precum aceea de a atribui șomajul în perioada crizei nu intervenției în structura salariilor, ci rigidității forței de muncă). Cititorul este însă invitat să le descopere singur și să deosebească grîul austriac de multa neghină walrasiană care există în opera lui Hayek.

În Hayek se pot afla multe idei corecte și chiar argumentarea lor e uneori corectă. Însă, cel puțin în teoria ciclului, modul de a argumenta generarea de către guvern a crizelor e defectuos. Soluția satisfăcătoare trebuie căutată în altă parte. Îl laudăm pe Hayek pentru faptul de a fi acceptat ideea corectă și pentru efortul depus pentru a o întemeia intelectual; efortul însă nu e suficient: rezultatul final trebuie considerat un eșec.

NOTE

1. A se vedea: Rothbard, "The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited", *The Review of Austrian Economics*, vol. 5, no. 2, 1991; Salerno, "Mises and Hayek Dehomogenized", *RAE*, vol. 6, no. 2, 1993 și Hülsmann, "Knowledge, Judgment, and the Use of Property", *RAE*, vol. 10, no.1, 1997.
2. Cf. Mises, "L'action humaine", pp. 168-173.
3. De aici derivă armonia intereselor pe o piață liberă. Cu cît îi servești mai bine pe ceilalți, cu atît ești în măsură să-ți procuri mai multe din bunurile pe care le consideri importante pentru bunăstarea ta.
4. "Clasicii" pot fi considerați mai apropiați de austrieci decît walrasienii. Această observație e importantă pentru că mulți economiști

- consideră că "marginariții" spun același lucru, iar analizele lor diferă de cele ale "clasicilor".
5. În discursul rostit cu ocazia decernării premiului Nobel, Maurice Allais, după ce își identifică mentorii (Walras și Pareto), trece la enumerarea contribuțiilor sale, inserându-le într-un context cronologic. Astfel, el arată că a început să citească marii economiști în 1941 și a început să publice începând cu 1943. Stupefiant este faptul că mărturisește că a început să se ocupe de incertitudine după 1967. Dar ce fel de lume a descris el înainte de '67 și ce relevanță au analizele sale pentru lumea reală?
 6. Pentru aspectele internaționale ale ciclului în opera hayekiană, a se vedea "Monetary Nationalism and International Stability" (1937)
 7. Probabil că, înțelegând caracterul complet nerealist al construcției echilibrului, Hayek a susținut ideea că este imposibilă eliminarea expansiunii creditului. Această idee îi salva analiza, scutindu-l de dificila sarcină de a plia lumea reală pe construcția walrasiană.
 8. Se pare că Hayek face aici greșeala de a considera că sistemul monetar existent e "capitalist" pentru simplul fapt că există un capitalism.

Hans-Hermann Hoppe

Socialismul: o problemă de informație sau de proprietate?*

Într-o serie de articole publicate recent în *The Review of Austrian Economics*, Joseph Salerno a inițiat de-omogenizarea teoriilor economice și sociale, frecvent identificate, ale lui Ludwig von Mises și, respectiv, Friedrich A. Hayek. În particular, el a demonstrat că perspectivele lor asupra socialismului sunt distincte și diferite, și că argumentul original avansat de Mises în așa-numita dezbateră despre calculul socialist era dintru început corect, rămânând, de aceea, primul și ultimul cuvânt, pe când contribuția specifică a lui Hayek a fost dintru început viciată, inducând numai confuzie. Această notă vine în sprijinul tezei lui Salerno.

Bine cunoscutul argument al lui Mises, referitor la calculul economic, este următorul: dacă nu există proprietate privată asupra pământului și asupra altor factori de producție, atunci nu pot exista nici prețuri de piață pentru aceste bunuri. De aceea, calculul economic, i.e. comparația, în lumina prețurilor curente, a veniturilor și costurilor anticipate, exprimate în termenii unui mediu comun de efectuare a schimburilor – banii – (care permite, așa-

dar, operațiuni de contabilitate cu mărimi cardinale), este literalmente imposibil. De aceea, eroarea fatală a socialismului este absența proprietății private asupra pământului și factorilor de producție și, în consecință, absența calculului economic.

Pentru Hayek, problema socialismului nu este lipsa de proprietate (privată), ci lipsa de informație. Teza lui specifică este complet diferită de cea a lui Mises.¹ Pentru Hayek, eroarea fundamentală a socialismului este faptul că informația, în particular "informația despre circumstanțele particulare de timp și loc", există numai într-o formă larg dispersată, ca posesiune personală a diferiților indivizi; de aceea, este *practic* imposibil să se centralizeze și să se proceseze informația actualmente existentă, în limitele intelectului unui planificator central socialist unic. Soluția hayekiană nu este proprietatea privată, ci descentralizarea utilizării informației.

Dar această teză este cu siguranță absurdă. În primul rând, dacă utilizarea centralizată a informației este o problemă, atunci existența familiilor, a cluburilor și a firmelor, sau faptul că aceste organizații

* "Socialism: A Property or Knowledge Problem?", *The Review of Austrian Economics* Vol. 9, No. 1 (1996): 143-49. Traducere de Dan Cristian Comănescu, realizată și publicată cu permisiunea autorului.

nu întâmpină aceleași probleme ca și socialismul, este dificil de explicat. Familiile și firmele fac și ele apel la planificarea centrală. Capul de familie și proprietarul de firmă fac și ei planuri care limitează utilizarea pe care ceilalți o pot da informațiilor private pe care le dețin; și, totuși, familiile și firmele nu par să împărtășească problemele socialismului. Pentru Mises, această observație nu ridică probleme: în regim socialist, proprietatea privată este *absentă* pe cînd familiile individuale și firmele private *se întemeiază* tocmai pe instituția proprietății private. Dar pentru Hayek, funcționarea normală a familiilor și a firmelor este surprinzătoare, deoarece ideea sa despre o societate complet descentralizată evocă o situație în care fiecare persoană decide singură, numai pe baza informațiilor sale unice și proprii despre circumstanțe, neșupusă nici unei constrîngerii de tipul unui plan central sau de tipul unei norme (sociale) supraindividuale (cum ar fi instituția proprietății private).

În al doilea rînd, dacă *dezideratul* este numai utilizarea descentralizată a informației în societate, atunci este dificil de explicat de ce problemele socialismului sunt fundamentale diferite de problemele întâmpinate de orice altă formă de organizare socială. Orice formă de organizare umană, alcătuită cum este din indivizi distincți, utilizează în mod constant și inevitabil informații descentralizate. În socialism, informațiile descentralizate sunt utilizate la fel ca și în cadrul firmelor private, sau în cadrul gospodăriilor. Ca și în cazul firmei, în socialism există un plan; și, în limitele constrîngerilor impuse de acest plan, muncitorii socialiști și angajații firmei fac uz de propriile lor informații descentralizate despre circumstanțele de timp și loc, pentru a implementa și executa planul.

Pentru Mises, toate acestea sunt complet irelevante. Dar, în cadrul analitic utilizat de Hayek, nu există nici o diferență între socialism și o corporație privată. De aceea, nici nu pot exista probleme specifice socialismului, pe care să nu le întîmpine și corporația.

Evident, teza lui Hayek privitoare la problema centrală a socialismului este lipsită de sens. Ceea ce distinge în mod categoric socialismul de firme și familii nu este existența informației centralizate sau neutilizarea informației descentralizate, ci absența proprietății private și, în consecință, a prețurilor. De fapt, cu ocazia trimiterilor sale la Mises și la argumentul său original referitor la calculul economic, Hayek pare să realizeze și el acest lucru. Dar tentativa lui de integrare a propriei sale teorii cu cea a lui Mises, pentru a furniza o sinteză teoretică nouă și superioară, este un eșec.

Sinteza hayekiană constă din următoarea conjuncție propozițională: "în esență, într-un sistem în care cunoașterea faptelor relevante este dispersată printre mulți oameni, prețurile pot acționa astfel încît să coordoneze acțiunile separate ale diverselor persoane" și "sistemul prețurilor" poate servi ca "mecanism de comunicare a informației".² În vreme ce partea a doua a acestei propoziții are o sonoritate vag misesiană, este departe de a fi limpede ce legătură logică este între ea și prima parte, abstracție tacînd de asocierea hayekiană evazivă dintre prețuri, pe de o parte, și "informații" sau "cunoaștințe", pe de alta. Dar, această asociere este mai mult un truc semantic decît o argumentație riguroasă. Pe de o parte, este corect să vorbim despre prețuri ca transmițătoare de informații. Ele ne informează despre rapoartele de schimb din trecut. Dar este un non-sequitur să conchidem că proble-

ma centrală a socialismului este lipsa de informație. Inferența ar fi validă numai dacă prețurile, ca atare, ar fi informație. Dar nu așa stau lucrurile. Prețurile transmit informație, dar ele *sunt* rapoartele de schimb între diverse bunuri, rapoarte care rezultă din interacțiunile voluntare ale unor indivizi distincți, întemeiate pe instituția proprietății private. Fără instituția proprietății private, informația transmisă de prețuri încetează pur și simplu să existe. Proprietatea privată este condiția necesară – *die Bedingung der Möglichkeit* – a informațiilor transmise prin prețuri. Dar, în acest caz, nu este corect să conchidem decît că absența instituției proprietății private este cea care constituie problema socialismului, după cum afirmă Mises. A susține că problema este un deficit de informație, așa cum face Hayek, înseamnă a confunda cauza cu efectul, premisa și consecința.

Pe de altă parte, identificarea de către Hayek a "prețurilor" cu "informația", implică un echivoc grav. Nu numai că Hayek nu distinge între ceea ce s-ar putea numi cunoașterea instituțională – informație a cărei existență necesită o instituție (așa cum cunoașterea conținută în prețuri necesită proprietatea privată) – și cunoașterea *brută* sau *extra-instituțională* – de exemplu, acesta este un stejar, îmi plac alunele sau păsările pot să zboare. Mai grav, lui Hayek îi scapă de asemenea și faptul că informația conținută în prețuri nu este nicidecum de același tip cu informația a cărei existență o consideră el responsabilă pentru "imposibilitatea practică" a socialismului și a planificării centralizate. După Hayek, planificarea centralizată este imposibilă datorită faptului că o parte din cunoașterea umană nu există decît în calitate de informație inerent *privată*: *practic fiecare individ*

*posedă un anumit avantaj față de ceilalți, deoarece el posedă informații unice de care se poate face uz în mod benefic, dar de care se poate face uz numai dacă deciziile dependente de el sunt lăsate în seama lui, sau sunt luate apelînd la cooperarea lui activă.*³

Deși este cu siguranță adevărat că asemenea cunoaștințe există și deși este de asemenea adevărat că informațiile exclusiv private nu pot fi, desigur, niciodată centralizate (fără pierderi), este cu siguranță la fel de adevărat că informațiile conținute în prețuri nu aparțin acestei categorii de cunoaștințe exclusiv private. Desigur, prețurile sunt "prețuri plătite la momente și în locuri specifice", dar aceasta nu este suficient pentru a face din ele informații private, în sens hayekian. Din contra, informațiile transmise prin prețuri sunt informații *publice*, deoarece prețurile – *qua* raporturi de schimb obiective – sunt evenimente *reale*. Totalitatea prețurilor plătite la un moment dat într-un loc specificat se poate dovedi, exact ca și situarea fizică a unei persoane la un moment dat, *dificil* de aflat. Dar, cu siguranță, nici una din aceste informații nu este *imposibil* de aflat și, cu actuala tehnologie, probabil că este chiar ușor de aflat. În orice caz, deși probabil că eu nu voi ști niciodată tot ce știți Dvs. și *vice versa*, putem presupune la fel de ușor că vom putea poseda simultan aceeași informație conținută în prețuri sau că vom avea acces simultan la aceleași rezultate ale jocului de baseball. Așadar, cunoașterea transmisă de prețuri poate fi efectiv *centralizată*. Dar, dacă informația conținută în prețuri este informație publică – și ca atare poate fi centralizată – atunci, conform tezei lui Hayek, după care problema socialismului ține de ineficiența tentativei de a centraliza informația privată autentic necentralizabilă, ar

trebui să rezulte că absența prețurilor, și deci a proprietății private, nu are *nimic de-a face* cu neajunsurile socialismului. Altminteri, dacă păstrăm, împreună cu Mises, convingerea că absența proprietății private și a prețurilor are o legătură cu neajunsurile socialismului, contribuția lui Hayek la dezbateră despre socialism trebuie abandonată, ca una falsă, promotoare de confuzii și irelevantă.

Incapacitatea lui Hayek de a înțelege natura socialismului este simptomatice pentru una dintre scăderile fundamentale ale gândirii sale, manifestată nu numai în teoriile sale economice ci și, mai ales, în filozofia sa politică: ultrasubiectivismul său. Hayek, după cum s-a observat și s-a repetat *ad nauseam* de către numeroși admiratori ai săi, era convins că "nu este probabil o exagerare dacă afirmăm că orice avans important înregistrat de teoria economică în ultima sută de ani a fost un pas înainte în aplicarea consecventă a subiectivismului".⁴ Deși acest lucru poate fi adevărat, în mod logic nu rezultă de aici că orice viitor pas către subiectivism va însemna automat un avans al teoriei economice. Dar Hayek pare să fi tras această concluzie devenind astfel un prim exemplu care ilustrează falsitatea ei.

Mises și, pe urmele sale, încă și mai clar Murray N. Rothbard, concep economia ca pe o știință a *acțiunii* umane. Acțiunea are două aspecte, inseparabile: un aspect subiectiv (acțiunea este acțiune rațională, inteligibilă) și un aspect obiectiv (acțiunea este întotdeauna acțiune cu lucruri reale și cu materie fizică). În consecință, economiei și filozofiei politice elaborate de Mises și Rothbard nu le lipsește niciodată robustețea, categoriile și teoriile lor posedând invariabil semnificație reală, operațională: proprietatea privată, diviziunea muncii întemeiată pe

proprietatea privată, producția, schimbul direct și indirect, sau interferența violentă cu proprietatea privată, cu producția și schimbul, așa cum se manifestă în impozitare, contrafacere monetară, legislație și reglementare.

Într-un puternic contrast, Hayek și, induși în eroare de către el în diferite măsuri, Israel Kirzner și Ludwig Lachmann, privesc economia ca pe un fel de știință a *cunoașterii* umane. În consecință, categoriile și teoriile lui Hayek se referă la fenomene pur subiective și sunt invariabil evazive sau chiar iluzorii. Pe el nu îl preocupă acțiunea cu lucruri, ci cunoașterea și ignoranța, diviziunea, dispersia și difuzarea cunoașterii, vigilența, descoperirea, învățarea și coordonarea sau divergența planurilor și a anticipărilor. Lumea externă – fizică – și evenimentele reale – materiale – sunt aproape complet absente din viziunea sa. Categoriile lui Hayek se referă la stări de lucruri și corelații *mentale* complet detașate de și compatibile cu orice stare fizică de lucruri și cu orice evenimente reale.

Cu totul remarcabilă și tulburătoare este întorsătura ultrasubiectivităţii dată de Hayek filozofiei sale politice. Conform unei venerabile tradiții a filozofiei politice, împărtășite de Mises și Rothbard, libertatea este definită ca libertate de a posedea în mod privat – și de a controla – proprietatea reală, iar coerciția este inițierea de pagube fizice – prejudicii – aduse proprietății private a altora. În contrast apăsător, Hayek definește libertatea ca pe "o stare în care fiecare își poate utiliza propriile sale *cunoștințe* și anume pentru a-și atinge propriile sale *teluri*"⁵, iar coerciția înseamnă "controlul mediului sau circumstanțelor unui individ de către altcineva, astfel încât, pentru a evita un rău mai mare, el este forțat să acționeze

nu pe baza unui *plan* propriu, coerent, ci pentru a servi *obiectivele* celuilalt"⁶, sau, alternativ, "coerciția apare atunci când individul este făcut să servească voința altcuiva, când acțiunea sa este dirijată nu în vederea propriului scop, ci a *scopului* altcuiva"⁷ (toate sublinierile îmi aparțin). Este limpede că definiția lui Hayek nu conține nimic referitor la bunuri rare și la proprietate tangibilă reală, și nu furnizează nici un fel de criteriu sau indicator *fizic* pentru existența sau non-existența oricăreia dintre cele două stări de lucruri. Ca predicate *mentale*, definițiile date de Hayek libertății și coerciției sunt compatibile cu orice stare de lucruri fizică, *reală*. Ele sunt lipsite de capacitatea de a genera orice fel de distincții reale.⁸

O critică și o respingere detaliată a ultrasubiectivismului lui Hayek ar depăși limitele acestei note. Dar, lăsând de o parte întrebarea fundamentală dacă o știință a cunoașterii așa cum a dorit-o Hayek este măcar posibilă, i.e. dacă mai poate exista o altă știință a cunoașterii în afară de logică și epistemologie, pe de o parte, și de istoria ideilor, pe de altă parte, două concluzii dureroase se impun. Chiar dacă știința hayekiană a cunoașterii este posibilă, ea este, în cel mai bun caz, irelevantă, deoarece este lipsită de semnificație praxeologică – operațională. În cel mai rău caz, ea este pernicioasă din punct de vedere intelectual, promovând relativismul.

Cit despre lumea reală a acțiunii cu proprietate fizică, a producției și a schimbului, a banilor și a piețelor, a profiturilor și a pierderilor, a acumulărilor de capital și a falimentelor, nu poate fi vorba de nici un fel de îndoiele durabile cu privire la existența unor *legi* și la manifes-

tarea permanentă a unei *tendințe* spre echilibru general – coordonare a acțiunilor. Similar, nu poate fi pusă la îndoială existența unor legi și manifestarea constantă a unor tendințe dezechilibrate în lumea concretă a impozitării, a contrafacerii, a legislației și a reglementărilor. Într-adevăr, ar fi extrem de costisitor – prohibitiv – să nu recunoaștem aceste legi și tendințe și să adoptăm viziuni relativiste. Prin contrast, deplasând pe nesimțite atenția de la lumea tangibilă a acțiunii și a proprietății către cea eterică a cunoașterii, a ideilor, a planurilor și a anticipărilor, viziunile relativiste devin atractive (și ieftine). În lumea cunoașterii lui Hayek nu există regularități și tendințe vădite. De fapt, este dificil chiar și să ne imaginăm ce semnificație ar putea avea "legile" și "echilibrul" în contextul fenomenelor pur subiective. Aici nu pare să existe nimic altceva decât schimbare caleidoscopică.

Nu este, deci, deloc surprinzător că Hayek și hayekienii au putut proclama asemenea sloganuri relativiste ca acelea că nu putem face nimic pentru a ne îmbunătăți situația decât să ne buzim pe evoluția spontană, că viitorul ne este complet insondabil, sau că nu putem decât să participăm la un șuvoi conversațional nesfârșit. În ce privește sfera fenomenelor pur subiective, și în măsura în care se adresează unor ființe pur spirituale, acorporale, toate acestea pot constitui sfaturi utile. Pe de altă parte, odată ce posedă o existență corporală, fizică, de ce s-ar mai îngriji cineva fie și numai să le cunoască? Atunci când se aplică unei lumi corporale, a acțiunii și a proprietății, asemenea sfaturi reprezintă absurdități auto-destructive.

Traducere de Cristian Comănescu

NOTE

1. A se vedea îndeosebi mult aclamatul articol din 1945, "The Use of Knowledge in Society", retipărit în F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (Chicago: University of Chicago Press, 1948).
2. *Ibid.*, pp. 85-86.
3. *Ibid.*, p. 80.
4. *The Counterrevolution of Science* (New York: Free Press, 1955), p. 31.
5. *Law, Legislation and Liberty*, Vol. I (Chicago: University of Chicago Press, 1973), pp. 55-56.
6. *Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), pp. 20-21. (Trad. rom. adaptată după versiunea datorată lui L.-D. Dîrdală, *Constituția Libertății, Iași, Institutul European*, 1998, p. 44.)
7. *Ibid.*, p. 133. (Trad. rom. de L.-D. Dîrdală, *Ibid.*, p. 153.)
8. V. și H.-H. Hoppe, "Hayek on Government and Social Evolution", *Review of Austrian Economics* 7, no. 1 (1994): îndeosebi 70f.
9. Pentru o serie de îndoieli serioase cu privire la aceasta, v. H.-H. Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983).

Dragoș Paul Aligică

Integrarea economică europeană și țările est-europene

Perspectiva Școlii Austriece și limitele sale

The present article tries to discuss the problem of applying Hayek's theories (as well as the ones elaborated by his "Austrian" colleagues) to concrete contemporary political and economic problems. The author claims that the theories of the "Austrian School" are reasonably good, as sources of a general picture of the economic and social order; but they are useless, as instruments of solving particular economic and political problems. Moreover, they cannot suggest a coherent strategy for public policy.

Articolul de față încearcă să discute problema aplicării teoriilor articulate de Hayek și colegii săi din Școala Austriacă. Perspectiva adoptată este una ce pune accentul pe aplicațiile concrete de politică și strategie economică a teoriilor politice și economice, și mai puțin pe fundamentele metodologice și epistemologice ale acestora. Ideea pe care o susțin este că teoria austriacă este relativ bună în a oferi imagini generale asupra ordinii economice și sociale precum și în diagnosticarea anumitor probleme general-structurale de natură politico-economică. În schimb, ea este cu totul impotentă atunci când este vorba de a fi aplicată la cazuri concrete în vederea articulării unor soluții punctuale de politică economică. Rămasă blocată la un nivel de generalizare foarte înalt și rigidizată prematur prin dogmatizarea concluziilor lucrărilor clasice ale lui Hayek și Mises, doctrina austriacă este incapabilă să-și găsească drumul spre problemele concrete, situațional definite și conjuncturale

care reprezintă adevărata substanță a lumii acțiunii sociale.

Problema proprietății de stat și evoluția economiilor din Europa de Est ne-a arătat că analiza austriacă a problemei proprietății socialiste a fost exactă. Pe de altă parte, procesul de reformă ne-a arătat că nu este suficient să oferi ca soluție un principiu general și un slogan: "Privatizați, privatizați, privatizați". Ce, cum, când sînt întrebări la care trebuie dat un răspuns, un răspuns care să fie realist și fezabil. În mod similar, problema extinderii UE și a integrării economice a țărilor estice ne arată, încă o dată, cum Școala Austriacă oferă posibilitatea unor analize și diagnoze foarte interesante dublate în același timp de o inabilitate structurală de a formula soluții concrete.

În continuare am să încerc să argumentez acest lucru construind o analiză de tip austriac a problemei extinderii UE în Estul Europei și analizînd posibilele dezvoltări la nivel aplicat ale acesteia. În acest sens, mă voi folosi de strategia

generală de abordare tipic austriacă, de concepția austriacă a proceselor de piață, de ideile lui Hayek privind grupurile de interese, precum și de principiile austriece privind economia mixtă; în plus, mă voi inspira din aplicații de origine neo-austriacă la politica UE dezvoltată de Victoria Cruzon Priece. Pentru a preîntîmpina orice neînțelegere, vreau să subliniez de la bun început că în cele ce urmează nu pretind că ofer unica citire posibilă și nici cea mai "pur austriacă" citire posibilă. Totuși, cred că cele menționate mai sus sînt suficiente pentru a mă pune la adăpost de acuza de a nu fi dat o viziune austriacă realistă.

După toate probabilitățile, ideea centrală a unei lecturi austriece a problemei extinderii UE și a integrării țărilor estice este că, în ciuda aparențelor, nu țările din est, fost comuniste, sînt cele ce au avut probleme în a face față procesului de lărgire economică, ci Uniunea Europeană este cea care a avut și are probleme în a integra țările respective. Problemele UE sînt de natură structurală și nu conjuncturală; mai precis, sînt rezultatele felului constructivist și redistributiv în care a fost gândită și a avut loc integrarea economică europeană în fazele ei inițiale. O serie de structuri instituționale redistributive au fost create fie venind în întîmpinarea unor probleme reale fie, mai degrabă, pentru a satisface o viziune "colectivistă" asupra integrării. Astăzi, aceste structuri se impun ca elemente-cheie în determinarea naturii și ritmului extinderii UE.

Din perspectiva teoriei economice austriece nu există nici un motiv pentru care lărgirea și integrarea economică europeană nu ar fi putut avea loc într-un orizont de timp foarte limitat. Mai precis, integrarea unor economii slabe cu unele puternice nu pune din punct de vedere teoretic nici o problemă. Eco-

nomie vorbind, nu există nici o justificare pentru amînarea integrării țărilor est-europene. În realitate însă, direcția și forma pe care a luat-o procesul de extindere și integrare a fost și este determinată mai mult de existența și problemele puse de aceste "fonduri" și grupuri de interese formate în jurul lor, decît de o raționalitate economică. În cursul timpului, fondurile structurale au continuat să crească în UE, iar politicile regulative asociate ideilor ce au dus la geneza și creșterea lor s-au înrădăcinat și ele. Țări întregi și sectoare întregi au ajuns să considere că au un drept la tratamentul diferențiat oferit de acestea, iar apariția țărilor estice în sistem nu ar fi făcut (sau nu ar face) decît să le pună în pericol poziția. Astfel, în 1990, structura economică comunitară era departe de a fi spațiul economic liber care, teoretic vorbind, n-ar fi avut nici o problemă în a integra rapid țările candidate.

Politica Agricolă Comunitară este un exemplu foarte bun în acest sens. În cazul în care sistemul european în vigoare ar fi aplicat azi unor țări ca Polonia și România, producția acestor țări ar crește dramatic inundînd efectiv UE, iar aceasta din urmă s-ar afla în mod automat în fața unei probleme bugetare majore. În cazul în care actualul sistem european nu ar fi aplicat și un spațiu de economie liberă ar fi creat, producția acestor țări, chiar și în condițiile curente, ar fi suficientă ca să pună probleme serioase competitorilor occidentali. Puși în fața acestei alternative decidenții politici europeni trebuie să se gîndească serios înainte de a lua orice măsură. Soluția pare a fi una singură: modificarea politicii agricole comunitare. Lobby-ul agricol comunitar organizat de grupurile de interese respective este însă prea bine înrădăcinat și un capital politic prea mare este investit în chestiune pentru a considera că va fi ușor ca aceasta să fie

modificată pe termen scurt respectiv înainte ca țările estice să fie admise. Logica este simplă: cu cît procesul de modificare a acestor politici va dura mai mult cu atît extinderea integrării va fi amînată. Chiar și dacă unele modificări vor avea loc, acestea vor fi mai degrabă la nivelul instrumentelor și tehnicilor de redistribuire decît la nivelul obiectivelor și principiilor generale.

Dacă varianta unei reforme instituționale majore este eliminată sau trecută pe planul secund așa cum a fost făcut pînă acum, soluția rămîne aici mai degrabă una legată de trecerea timpului. O condiție minimă ar fi ca țările din est, odată cu trecerea timpului, să crească rapid și să reducă decalajul dintre ele și țările UE. Problema este că și dacă țările estice vor continua să crească în mod neîntrerupt, momentul acestei convergențe este foarte departe. Dacă e să ne luăm după studiile pe această temă publicate recent, chiar și dacă țările estice vor crește sistematic cu 2% mai repede decît țările UE, ar trebui să treacă 30 de ani ca ele să atingă un nivel al produsului național de jumătate din cel european curent. Țărilor din grupul de la Visegrad le-ar trebui 40 de ani să atingă 75% din venitul național mediu în UE la acea dată, iar Poloniei 20 de ani să ajungă din urmă Portugalia. În plus, nu este foarte clar în ce măsură creșterea poate avea loc în condițiile în care atît la nivel intern cît și internațional funcționarea proceselor pieței este afectată negativ de reglementări și constrîngeri specifice UE.

Pe scurt, negocierile de aderare și procesul de integrare economică sînt condiționate de existența și forma structurilor redistributive comunitare europene. Orice modificare a acestora afectează în mod direct forma pe care o va lua procesul de integrare. Orice întîrziere sau accele-

rare a modificării acestora va apropia sau amîna momentul integrării formale.

Între timp, strategia de pînă acum a UE a fost de a defini niște criterii economice de aderare pentru țările candidate. Rezultatul a fost o listă cu "ceea ce așteaptă Europa de la țările candidate". Astfel, accentul a fost pus în mod excesiv pe factorii condiționînd negocierile și procesul de aderare care țin de țările candidate deși, așa cum s-a arătat, cheia extinderii și integrării este în UE, în chiar structurile sale. Nu inventarul formelor diferite sub care au fost prezentate aceste condiții e importantă aici, ci ideile și principiile ce stau în spatele lor. Forma sub care aceste principii sînt prezentate a variat și va varia și în viitor; ca fond însă, ele vor rămîne neschimbate pentru că izvorăsc din realitatea structurală a situației. Cu alte cuvinte, aceeași situație structurală, internă a UE, este cea care dictează azi forma și interpretarea acestor principii, și abia în secundar situația țărilor estice sau principii abstracte de raționalitate economică au un cuvînt de spus.

Dacă ar fi să fie sintetizată la maximum, ideea centrală rămîne că țara candidată trebuie să aibă "o economie de piață funcțională, precum și capacitatea de a face față presiunii competitive și forțelor pieței din cadrul Uniunii". La prima vedere este o idee de bun simț, rămîne însă foarte important și foarte interesant modul în care a fost precizată și operaționalizată pînă acum această idee. De exemplu, din perspectivă austriacă, este demn de remarcat faptul că în mod repetat și sistematic este afirmat că un sistem de securitate socială este parte intrinsecă a unei economii de piață funcționale. În ce măsură este sistemul de securitate socială parte a economiei de piață este o discuție în sine la care răspunsul austriac este ferm negativ. Dar și dacă

poziția austriacă ar fi relaxată și am admite fără rezerve că este, se ridică problema: cât de multă securitate socială este suficientă pentru a satisface standardele Uniunii?

Politicile sociale europene sînt printre cele mai complexe din lume. Problema este că în UE ele sînt reflectarea naturală a productivității mari atinsă de economiile respective, un "rău" pe care țările UE și-l pot permite. În ce măsură productivitatea țărilor aspirante poate să susțină astfel de politici este însă o altă discuție. Chiar dacă ar fi puse în practică, ele fie n-ar fi decît o formă fără fond, fie ar submina pur și simplu creșterea economică a acestor țări încărcîndu-le nejustificat costurile și diminuîndu-le competitivitatea. Pe de altă parte însă, este de așteptat ca tocmai aceste politici să fie folosite ca instrument de blocare a întregului proces de extindere de către membrii Uniunii ce se împotrivesc acceptării de noi membri. Ei vor încerca să pună țările estice în situația următoare: adoptîndu-le vor bloca creșterea și nu vor putea atinge condițiile macroeconomice ale integrării; fără ele nu vor îndeplini condițiile sociale. La fel stau lucrurile cu condiționările ecologice. Pe scurt, ele par mai degrabă un reflex de autoapărare al sistemelor asistențiale și de bunăstare socială create în țările occidentale care se tem de competiția ce ar veni din partea esticilor pe piața forței de muncă.

În mod similar condiția de "a face față presiunii competitive și forțelor pieței din cadrul Uniunii" a căpătat un conținut și o interpretare foarte specială. Aceasta a fost definită în termeni macroeconomici și nu de organizare industrială sau, mai clar, precizarea ei s-a referit la proprietăți ale mediului macroeconomic și nu direct la capacitatea adaptativă a firmelor și industriilor.

În această citire impusă de UE,

nu performanța și soliditatea firmelor sau industriilor este cea care creează capacitatea de a face față presiunii competitive, ci o anumită trăsătură a mediului macroeconomic. Altfel spus, un criteriu direct pe care (subliniază teoria austriacă) numai piața poate să îl confirme sau infirme este înlocuit de unul indirect, respectiv calitatea mediului macroeconomic, în fapt o condiție poate necesară dar niciodată suficientă pentru a determina competitivitatea unei ramuri, firme etc. În plus, instabilitatea macroeconomică este ceva recurent chiar și în economiile avansate, a existat în trecut și, fără îndoială, că o să revină în ciclurile economice viitoare. Introducerea ideii de "climat de stabilitate și predictibilitate" pare mai degrabă un criteriu de eternă excludere dacă ne gândim la existența ciclurilor economice sau la incertitudinile inerente economiei de piață. Adevărul este însă că, în vreme ce capacitatea competitivă a unei firme se testează și măsoară direct pe piață, interpretarea gradului de stabilitate macroeconomică este ceva ce poate fi discutat la masa verde dînd o mai mare libertate de mișcare negociatorului aflat în poziția de putere, în cazul de față, UE.

Un alt mod de a preciza "capacitatea de a face față presiunii competitive și forțelor pieței din cadrul Uniunii" a fost și acela de a cere ca țările estice să facă dovada că în momentul aderării au "o cantitate suficientă de capital uman, fizic, infrastructură, educație și cercetare etc." Este, iarăși, o condiție foarte interesantă. În mod normal, existența acestor factori de producție este însă rezultatul dezvoltării și nu o condiție a ei. Implicit în această precizare se află ideea că țările estice trebuie să atingă parametrii celor vestice înainte de a adera și nu ca un rezultat al integrării economice/aderării. Cu alte cuvinte, UE a prezentat ca obiectiv

propria economie (rezultat al unui proces de 400 ani de evoluție) și a cerut țărilor estice să îl atingă înainte de extindere. Direct legată de aceasta este și ideea aplicării integrale a legislației europene înainte de aderare. Prin aceasta UE a cerut nu numai ca parametrii de funcționare ai economiilor estice să fie la nivel european pentru a se califica pentru aderare, dar și structurile intime de funcționare și reglare trebuie să fie identice cu cele europene. În acest sens, există și un document, Carta Albă din 1995, cu 899 directive și reglementări ce trebuie transpuse în legislația internă. Din perspectivă austriacă, aceasta este o cerință mai mult decît perversă, pentru că nu este în nici un caz în interesul țărilor estice să adopte o legislație care în mod foarte probabil va bloca creșterea și va genera structuri politice disfuncționale.

Pentru a rezuma, o citire austriacă a strategiei UE de extindere ne arată că, pînă acum, sub presiunea problemelor structurale interne UE a mutat accentul de pe rezolvarea lor internă în afara UE, punînd sarcina pe umerii țărilor candidate. Mai mult, a fixat standarde aproape imposibil de atins și care sînt, mai degrabă, contraproductive pentru că promovează un anumit model de economie care nu ar putea fi susținut de productivitatea scăzută, țărilor estice. Puse în aplicare, ele ar diminua competitivitatea acestor țări mai degrabă decît să o crească.

Pe scurt, principiul strategic al UE ce poate fi dedus dintr-o analiză austriacă a strategiei acesteia este destul de clar: criteriul cît mai înalte și în număr cît mai mare care să amîne momentul deciziei formale și care să diminueze capacitatea competitivă a țărilor estice în arile unde au avantaj comparativ (în special în ceea ce privește forța de muncă). Pe măsură ce criteriile sînt specificate operațional, probabilitatea de a le satisface

scade dar, în același timp, acest lucru sporește puterea discreționară a UE de a selecta candidații, de a fixa parametrii negocierilor, de a prelungi durata acestora și, în general, de a controla regulile și dinamica jocului.

Pînă acum grija UE că țările estice nu ar putea face față presiunii competitive a forțelor pieței în UE a fost mai degrabă un pretext. Din contră. Dacă ar fi fost admise imediat, pe baza celor patru libertăți de mișcare (a bunurilor, a persoanelor, a capitalului și a serviciilor), economiile estice ar fi fost suficient de solide nu numai să reziste dar și să crească datorită extraordinarului avantaj comparativ avut în domeniul forței de muncă. Acesta este și motivul pentru care *acquis*-ul trebuia forțat asupra lor: altfel erau prea competitive, atît de competitive că ar fi subminat mecanisme și instituții adînc înrădăcinate în structurile europene.

Dacă așa stau lucrurile din perspectiva unei analize inspirate de teoria austriacă, întrebarea care se pune este cum arată soluțiile posibile sau direcțiile generale de evoluție din această perspectivă. Alternativele ce se conturează sînt trei: în primul rînd este integrarea economică imediată a țărilor estice bazată pe aplicarea profundă și sistematică a principiilor liberalismului clasic. Analiza de mai sus a arătat însă că acest lucru nu este posibil din cauza grupurilor de interese și a constructivismului structural înrădăcinat în UE. Deși aceasta este politica preferabilă, ea nu este fezabilă pe termen scurt și mediu, iar pe termen lung este cu totul altă poveste.

În al doilea rînd, ar fi vorba de aplicarea unor forme de asociere parțială, mai precis a unor forme de integrare intermediară prin care zone și sectoare de liber schimb să alterneze cu sectoare puternic reglementate. Poziția nu poate fi susținută

din perspectivă austriacă. Ea este neacceptabilă pentru că intră în contradicție cu cele mai profunde doctrine austriece privind economia mixtă. Intrând într-o astfel de combinație, țările estice ar intra astfel în mod mascat pe calea către servitate. Orice formă de economie mixtă va degenera mai devreme sau mai târziu în socialism sau colaps economic (două lucruri echivalente în limbajul austriac).

În sfârșit, ultima direcție posibilă este de a favoriza o creștere independentă a țărilor estice bazată pe aplicarea profundă și sistematică a principiilor liberalismului clasic, fie independent în fiecare țară, fie în bloc între țările respective. Cum am mai menționat mai sus, problema este, în acest caz, în primul rând una legată de dimensiunile pieței necesare susținerii unei creșteri economice reale în condițiile curente. Azi este aproape imposibil ca în țările estice să aiba loc creștere economică fără a avea relații economice cu UE. Mai mult, în teoria austriacă autarhia este respinsă a priori ca non-soluție. Pe de altă parte, orice relație cu UE ar însemna intrarea într-o formă sau alta de economie mixtă care, conform doctrinei austriece menționată în paragraful anterior, va duce mai devreme sau mai târziu la colaps economic.

BIBLIOGRAFIE

- Cruzon Price, *Victoria The Enlargement of the European Union*, Routledge, London, 1999
- Hayek, Friedrich A. *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*, Clifton, A. M. Kelly, 1975.
- _____, *The Economics of F.A. Hayek*, Aldershot, Hants, England; Brookfield, Vt.: E. Elgar, 1994.
- _____, *The road to serfdom*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.

Pe scurt, o discuție cu privire la soluțiile și strategiile integrării economiilor estice în UE bazată pe o analiză austriacă a situației nu poate oferi mai nimic dacă facem abstracție de implicitul apel retoric la libertatea comerțului, la reducerea intruziunii statelor în economie etc., apel existent, de altfel, în orice tip de discurs de inspirație austriacă. În ciuda faptului că oferă posibilitatea unei analize foarte clare și ferme a problemei, cadrele conceptuale austriece nu oferă un punct de reper solid pentru constituirea pasului următor, respectiv a unei strategii generale a extinderii sau conturarea unor strategii de negociere pentru țări cum ar fi, să zicem, România. Lipsindu-i nuanța opțiunilor secundare, a alternativelor imperfecte dar preferabile unora și mai puțin satisfăcătoare, teoria austriacă se autoelimină de pe lista structurilor conceptuale menite să inspire soluții concrete de politică economică. Aceasta este, cred, tragedia teoriei austriece: un impresionant corpus teoretic care oferă posibilitatea unor analize și speculații foarte sofisticate dar care, atunci când este vorba de a fi aplicat la cazuri concrete în vederea articulării unor soluții punctuale, este cu totul impotent.

- Hitiris, Theodore, *European Union Economics*, London; New York: Prentice Hall Europe, 1998.
- Grabbe, Heather. *Enlarging the EU eastwards!* Heather Grabbe and Kirsty Hughes, London: Royal Institute of International Affairs, 1998.
- William Nicoll, Richard Schoenberg, *Europe beyond 2000: the Enlargement of the European Union towards the East I* edited by Sir William Nicoll, Richard Schoenberg, London: Whurr Publishers, 1998.

Miruna Tătaru-Cazaban

Hayek și condiția liberalismului

Focused on the Hayek's work, our study is neither an apology, nor a critique of it, but a display of the way in which Hayek's liberalism challenged some problems of the political theory and philosophy. We shall try here to highlight some important aspects of Hayek's thought, present in the major academic debates, by stressing the way in which the Hayek's controversial and difficult theoretical points found replays from similar or opposite sides.

Basically, we are going to survey the response Hayek's work has received, a response in which the diagnosis varied a good deal. In this battle of interpretations, we propose as a filter the issue of liberty.

Privind de la opera lui Friedrich A. Hayek, studiul nostru nu va decurge nici ca o explicare, nici ca o critică, ci se va concentra asupra provocărilor lansate de liberalismul hayekian în domeniul filozofiei și al teoriei politice. Propunem aici configurarea unor aspecte importate ale gândirii lui Hayek sub forma reconstituirii unor dezbateri, urmărind modul în care dificultăților sau pozițiilor teoretice incomode ale autorului nostru li s-a răspuns din perspective afine sau adverse.

În esență, vom întreprinde o investigație a câtorva modalități în care a fost receptată opera lui Hayek și care relevă o varietate uneori uimitoare. Filtrul pe care îl propunem în prezentarea acestui conflict al interpretărilor este problema libertății. Desigur, orice lectură a dificultăților operei hayekiene presupune reconstituirea unei istorii intelectuale a liberalismului cu scopul de a permite judecata asupra autenticității, clasicității, radicalismului, eclecticismului, banalității sau bizareriei liberalismului hayekian.

Revirimentul clasicității liberale (John Gray și Viktor Vanberg)

Pentru John Gray, forma clasică a liberalismului este teoria politică a modernității. Autonomia individului, importanța libertății și a intimității, interesul pentru bunăstare și invenție, perceperea ambivalenței "mașinăriei guvernamentale" (indispensabilă și amenințătoare) sunt principiile care constituie zona de coincidență. Pot fi desprinse însă și trăsături care detașează liberalismul ca tradiție de gândire și practică politică de celelalte elemente intelectuale ale modernității. O perspectivă clară asupra istoricității liberalismului, asupra condițiilor sale politice și culturale, furnizează un teren ferm pentru a răspunde la problema dificilă a unității teoretice. Astfel, Gray numește patru elemente distinctive

Hayek care, potrivit lui Gray, atinge apogeeul în 1960 odată cu *Constituția liberă*, fiind, dobîndînd o atenție bimentară, "cea mai profundă și mai remarcabilă afirmare a cauzei libertății".

Și pentru Viktor Vanberg, profesor de economie la Universitatea din Freiburg, "renașterea liberalismului clasic" moral al individului în fața revendicărilor fesor de economie la Universitatea din Freiburg, "renașterea liberalismului clasic" (asa cum remarcă și John Gray într-un articol din 1982⁹) este indiscutabil legată de numele lui Hayek și, cu precădere, de concepția sa juridică. De la începutul articolului său, Vanberg remarcă o tensiune în gândirea hayekiană între "liberalismul rațional" (probat prin argumentele tipice raționaliste aduse uneori de Hayek în favoarea unei ordini libere) și "agnoticis-

mul evoluționist" (care pare uneori a zădărnici orice reformă instituțională delibără). Spre deosebire de Chandran Kukathas⁸ și de Norman P. Barry⁷, care văd în tensiunea semnalată de Vanberg un fapt ireconciliabil, profesorul Vanberg încercă să rămînă fidel "esenței" gândirii lui Hayek naturalista a evoluției culturale s-ar afla în conflict cu liberalismul raționalist. Criteriul pe baza căruia judecăm caracterul benefic al instituțiilor este însă în deplin acord cu liberalismul clasic, el fiind exprimat de Vanberg își propune să reconstruiască în practică a teoriilor care marchează renășterea economiilor clasice, s-a produs abia pe la jumătatea anilor '70, odată cu decernarea premiului Nobel lui Hayek și îl oferă piața. Efectele benefice ale pieței libere rezultă din faptul că procesele acestor actori economice anglo-americane la care au ajuns administrative Thatcher și Reagan. Este perioada în care opera lui

ism. Această concepție liberă este: este comună tuturor formelor de liber-

fundamentală și de scizivitate majoră, dincolo de filozofie diferite care le susține neutralitatea legii și omogenitatea morală a indivizilor în fața legii și a organizării politice; *universalistă*, pentru că se întemeiază pe credința în unitatea morală a speciei umane și abordează în regim secundar particularitățile culturale și istorice; *melionistă*, pentru că manifestă convingerea în corrigibilitate și capacitatea de a îmbunătăți orice instituție socială și ori-

ce tip de organizare politică.⁷ În istoria liberalismului, a cărui unitate tradițională stă în aceste principii, Hayek are un rol major după cel de-al doilea război mondial, cînd perspectiva microeconomică și metodologia individualistă și subiectivă a Școlii austriece reprezintă un avertisment nepopular la adresa adopării politicilor socialiste de către Occident. Critica planificării pe baza principiilor liberale clasice din *Dynumul către servitute* (1944) era completă *à contre courant*. Deși îi vor urma *Societatea descivilă și dușmanii ei* (1945), cartea lui J.L. Talmon, *Origins of Totalitarian Democracy* (1952) și conferințele lui Sir Isaiah Berlin, pe baza cărora judecăm caracterul benefic al instituțiilor este însă în deplin acord cu liberalismul clasic, el fiind exprimat de Vanberg în disidența "liberală", vocile care se aflu în disidența față de consensul keynesian erau rare.

Recunoașterea publică și punerea în practică a teoriilor care marchează renășterea economiilor clasice, s-a produs abia pe la jumătatea anilor '70, odată cu decernarea premiului Nobel lui Hayek și îl oferă piața. Efectele benefice ale pieței libere rezultă din faptul că procesele acestor actori economice anglo-americane la care au ajuns administrative Thatcher și Reagan. Este perioada în care opera lui

privința instituțiilor. Remarcăm aici anterioritatea cadrului instituțional (în calitate de condiție necesară) în raport cu procesele pieței.

Piața oferă, așadar, cel mai bun argument în favoarea anulării distanței dintre o viziune liberă precum cea exprimată de Hayek în *Constituția liberă* (de pildă atunci cînd susține că "pe ci posibil, scopul nostru ar trebui să fie îmbunătățirea instituțiilor umane"¹⁰) și o analiză multă, după care un autor ca Rawls¹³, de pildă, face parte, alături de colectivismul stingist, din paradigma antiliberală.

Lemieux identică trei doctrine liberale fundamentale: liberalismul bazat pe ordine spontană în care statul își găsește justificarea doar în funcție de ea (Hayek)¹⁴, "doctrina contractului social unanimității" (Buchanan)¹⁵ și doctrina drepturii naturale în care statul este vază un protector de tipul unei agenții (Nozick). Lemieux, prin combinația dintre accentele conservatoare și cele revoluționare, fiind în complet acord cu ceea ce putem numi "un anarhism de dreapta"¹⁶, fapt aflat și de raportul care se stabilește în cadrul acestuia între egalitatea drepturilor și aristocratismul libertății. Libertatea, potrivit acestei teorii, este amenințată din două părți: dinspre raportul ei cu egalitatea, libertatea este periclitată de presiunea multumirii; dinspre aristocratism, o pîndește pericolul antiindividualismului. Suveranitatea dreptului are un rol și în privința reconcilierii diferitelor teorii privitoare la libertate.

Liberalismul

drepturilor individuale (Pierre Lemieux)

Pentru Hayek, consideră Pierre Lemieux¹², opinia generală, deși nu este suverană, imităază orice suveranitate. Faptul că opinia generală impune principiile generale de justiție este pe deplin redat în conceptul de suveran-

Contractul social liberal (Serge-Christophe Kolm)

În viziunea lui Kolm¹⁷, singurul liberalism care se impune într-un mod logic necesar este liberalismul

Concepție, idei și probleme ale teoriei hayekiene

contractualist. Acest demers își propune înlocuirea formulei "mai puțin stat" cu precizarea limitelor și a modalităților în care acestea ar trebui gândite.¹⁸ Fiind o concepție modernă, liberalismul își fundamentează justiția pe libertate, Kolm susținând preeminența noțiunii de bine¹⁹ și a justiției sociale liberale. Departe de a propune perspectiva lui Hayek asupra justiției sociale, Kolm consideră că este antiliberală realizarea aceluia tip de justiție care face apel la mijloace ilegale. El încearcă să explicitizeze caracterul destul de ambiguu al expresiei "mijloace ilegale" printr-o concepție despre legitimitatea drepturilor care se află chiar în centrul teoriei liberale pe care o construiește și a cărei originalitate o revendică de la început. Dubla funcție a libertății ne este relevată de raportul pe care ea îl întreține cu două cuvinte din aceeași familie terminologică: verbul "a judeca" și substantivul "judecată". În etica liberalismului contractualist, societatea este judecată în funcție de libertate, și aceasta din urmă oferă și criteriul judecății. Legitimitatea libertății apare atunci când i se asociază dreptul pe care fiecare îl are în legătură cu sine, Kolm exprimându-și credința în "drepturile naturale". Noțiunea de anterioritate este esențială în înțelegerea altor drepturi legitime din perspectivă liberală: capitalul de anterioritate este transferat de la libertăți înspre drepturi, conferindu-le astfel legitimitatea.²⁰

Kolm stabilește, în plus, trei aspecte în absența cărora nu poate fi validată nici o viziune liberală: 1) definirea libertăților și a drepturilor legitime din care nu poate lipsi precizarea limitelor lor; 2) modalitatea de producere a bunurilor publice; 3) modalitatea de alocare a resurselor naturale. În opinia lui Kolm, Hayek a evitat în mod sistematic orice

referire la vreunul din cele trei subiecte menționate, preferind idealul lipsit de conținut al "ordinii spontane".²¹ Dacă Friedman ține seama de primul aspect, ignorându-le total pe celelalte două, Nozick, în a sa *Anarhie, stat și utopie*, se apropie cel mai mult de model, fără însă a lua în seamă bunurile publice. Deși contractul social liberal este o lipsă pe care Kolm o reperează la toți autorii liberali care l-au premers, tirada împotriva lui Hayek este mai virulentă: "Hayek est avant tout un libéral extrémiste dans l'expression et ambigu quant au fond. De façon générale on peut constater que la plupart des phrases de Hayek peuvent être entendues en deux sens, un fort qui est une exagération grossière inadmissible, et un faible qui est une banalité admise par tout le monde".²²

În *Liberalia*, un fel de paradis liberal, constrângerile se stabilesc doar pe baza unui contract, iar obligațiile țin de voința indivizilor. Într-o societate contractualistă liberală nu mai este necesar ca statul să poarte acest nume, pentru că el este, în fapt, înlocuit de totalitatea serviciilor publice. Această concepție a lui Kolm se justifică prin imposibilitatea pe care el o semnaleză în privința stabilirii a priori a limitelor statului, în maniera în care o făcea Nozick.

Importantă este din perspectiva noastră diferențierea pe care Kolm o operează între liberal, libertarian și libertar. Libertarianismul este sursa confuziei dintre extrema dreaptă și extrema stângă, deoarece, propunând dispariția statului, ei ar putea fi asimilați anarhiștilor de stânga.²³ Diferența dintre libertarieni și libertari nu este mai puțin semnificativă: ea privește însăși definiția libertăților legitime. Libertarii nu pun deloc accent pe drepturile valorizate de libertarieni,

precum dreptul muncii și al rezultatelor ei. Raportarea la problema libertății (sau a proprietății) este sursa diferenței dintre liberali și libertari: pentru cei din urmă, libertatea prezentă nu este niciodată raportată la libertatea trecută.

Liberalismul bizar și paradoxal (Murray Forsyth)

Teza lui Murray Forsyth²⁴ este că ideile lui Hayek nu se înrădăcinează în liberalismul clasic, ci în "liberalismul formal"²⁵ care s-a îndepărtat de originile lui spirituale și a sucombat în fața atacului antiraționalist interbelic. Paradoxul constă tocmai în orientarea sinceră și puternică a teoriei hayekiene împotriva amenințării totalitare, iar "bizareria" liberalismului lui Hayek se referă la înrădăcinarea ideilor sale într-un sol care a permis dezvoltarea cel puțin a unei ramuri a totalitarismului. Forsyth consideră ca reprezentativă pentru liberalismul clasic definiția pe care Guido de Ruggiero o dă libertății: aceasta nu se întemeiază nici pe tradiție, nici pe proprietate sau pe contract, ci pe "personalitatea spirituală a omului".²⁶ Miezul liberalismului este chiar această concepție despre libertate ca și conștientizare a valorii spirituale infinite a omului, ceea ce îl face pe om să fie altceva decât o ființă naturală sau mecanică. A doua presupuziție liberală fundamentală este aceea că o societate sau o comunitate a ființelor morale, libere, poate fi întemeiată doar în baza anumitor reguli necesare, puse în evidență de lumina rațiunii.²⁷

Or, trăsătura cea mai distinctivă a liberalismului hayekian este întemeierea acestuia pe o concepție despre om ca ființă

naturală, ca organism biologic care diferă gradual, și nu calitativ, de alt organism, și nu pe înțelegerea esenței omului ca posibilitate a autodeterminării. Teoria hayekiană despre societate este și ea fundamentată pe o analogie cu ordinea naturală. Astfel, în esență, a fi liberal în sens hayekian, potrivit lecturii lui M. Forsyth, înseamnă "to recognise and submit to the lowly that man occupies in the order of universe, to recognise and submit to the natural quasi-biological processes of human society".²⁸

Demonstrația lui M. Forsyth, deși pornește ca o tentativă legitimă de a reconstitui geneza ideilor lui Hayek, cercetînd impactul gândirii lui E. Mach asupra unei scrieri de maturitate precum *The Sensory Order*, este complet lipsită de nuanțe atunci când ia mefiența lui Hayek față de abuzurile rațiunii drept antiraționalism radical, sau când identifică, pornind de la G. de Ruggiero, miezul liberalismului într-un binom de supoziții fundamentale pe care Hayek nu le împărtășește. Concluzia lui Forsyth că teoria lui Hayek exprimă o atitudine liberală de bună credință, mai ales prin antitotalitarismul afișat, dar solul ei nutritiv este suficient de otrăvit pentru a eșua în încercarea de a da naștere unui liberalism autentic. Ceea ce lui John Gray îi părea ca fiind "liberalismul clasic purificat de erori", lui Forsyth i se arată ca un "liberalism purificat de adevărurile lui esențiale".²⁹

Concluzii

Am încercat să urmărim în articolul nostru problema liberalismului așa cum se configurează ea în paradigmă hayekiană și așa cum un program post-hayekian ar putea să o

valorizeze. Cei cinci autori ale căror nume și argumente le-am invocat în rândurile de mai sus, ne-au părut a fi reprezentativi pentru o discuție despre sensul liberalismului hayekian întrucât fiecare dintre ei este într-un anumit mod legat de liberalism. Desigur, autorii invocați nu se numără printre cei mai vehemenți contestatori ai operei hayekiene, dar a-i fi ales pe aceștia din urmă ar fi putut însemna în unele cazuri, și nu în puține, a părăsi spațiul liberalismului chiar și în sensul cel mai larg pe care îl putem acorda acestui cuvânt.

În lămurirea controverselor legate de opera lui Hayek, John Gray aduce o contribuție majoră atât în scrierile sale din anii '80, cât și în cele din anii '90. Aceste date sunt semnificative deoarece el a devenit recent mai critic față de liberalism și față de Hayek. Să ne amintim, de pildă, că Gray vedea în Hayek atât un liberal clasic, cât și un susținător al justiției procedurale, încercând să-l apere astfel de obiecțiile pe care i le aduceau Ronald Hamowy și Joseph Raz. În scrierile mai noi, importanța lui Hayek este pusă în lumină prin cercetarea conexiunii între tema progresului și conservatorism. Deși nu am putea nega interesul pe care îl prezintă pentru problema liberalismului în general, și a celui hayekian în particular, observațiile cu privire la inadecvarea actuală a unor pretenții ale teoriei liberale clasice, de exemplu, demonstrarea eșecului universalismului la care aspiră liberalismul, eșec exemplificat prin situația țărilor din Europa ex-comunistă, ne simțim mai apropiați de acel Gray care îl apăra pe Hayek și vedea în el un susținător al justiției procedurale.

În antiteză cu demersul lui John Gray se află cel al lui Murray Forsyth, a cărui lectură a lui Hayek, în ciuda nenu-

măratelor interpretări date teoriilor autorului austriac, se impune prin originalitatea incontestabilă care nu provine din citirea lui Hayek prin intermediul lui Mach, pe care Hayek cu siguranță ar fi încurajat-o mai mult decât o făcea în cazul unei lecturi kantiene a operei sale, ci dintr-o respingere care, la data aceasta, nu aparține taberei socialiste, ci se face în numele idealurilor liberalismului clasic. În opinia noastră, interpretarea dată de Forsyth păcătuiește prin "procurstianismul" său, iar valoarea ei nu poate merge dincolo de originalitatea ei, și aceasta pentru că ne pare imposibil să pornim de la ea o reconstrucție (pe care am dori-o critică) a liberalismului hayekian.

Autorii francezi pe care i-am luat în considerație în articolul nostru își justifică plasarea prin faptul că, deși aflați pe poziții diferite, se raportează critic la ideile lui Hayek în elaborarea propriilor teorii. Astfel, Serge-Christophe Holm produce o concepție liberală a cărei garanție de autenticitate, în opinia sa, este deținută în exclusivitate, el imputând demersului hayekian în primul rând caracterul excesiv de abstract. A-l invoca pe Kolm în acest context nu înseamnă a gândi niște probleme cărora și Hayek a încercat să le dea un răspuns, ci mai ales a gândi niște teme liberale pe care Hayek le-a ocolit sistematic. În ceea ce îl privește pe Pierre Lemieux, acesta își definește cât se poate de clar poziția față de Hayek atunci când își fundamentează teoria pe drepturi, considerându-le prioritate în raport cu ordinea spontană.

Nu întâmplător am lăsat la sfârșit discutarea ponderii pe care i-am acordat-o lui Viktor Vanberg, care, în articolul său "Hayek's Legacy and the Future of Liberal Thought: Rational Liberalism Versus Evolutionary Agnosticism", aduce

mărturia deplinei sale fidelități față de intenția autorului austriac. Vanberg încearcă o reconciliere, încununată de succes, în opinia noastră, între liberalism și evoluționism. El propune o lectură a ultimei lucrări a lui Hayek, *The Fatal Conceit*, din perspectiva sistemului, și nu invers, cum îndeobște s-a procedat.

Cu doi ani în urmă, în societatea Mont Pélerin, înființată la inițiativa lui Hayek în 1947, se vorbea despre un Hayek and after încă nescris, expresie pe care o înțelegem ca fiind nu neapărat titlul unei cărți, cât mai ales regândirea provocărilor liberalismului hayekian dinspre un

"after" care să implice atât o preluare a temelor fundamentale, cât și o depășire a unor reale dificultăți de concepție. O astfel de întreprindere ar putea porni de la o afirmație precum cea din articolul "Hayek's Revolution" pe care Wall Street Journal îl publica cu ocazia centenarului nașterii sale ("All roads may not lead to Rome. But on the 100-th anniversary of his birth, it is hard to notice how many of those seeking the path of human liberty sooner or later find themselves passing through Hayek's door"), ca fiind formularea esențială a unei receptări diseminate.

NOTE

1. Cf. John Gray, *Liberalismul*, (trad. de Anca Gheauș, "Introducere" de Cătălin Avramescu), Du Style, București, 1998, p. 111.
2. Definierea liberalismului prin câteva principii care i-au dat unitatea de la Locke pînă la Rawls este susținută și de Lucien Jaume în *L'individu effacé ou le paradoxe du libéralisme français*, Paris, Fayard, 1997, pp. 12-13, n. 9. Acestea sunt: individualismul, libertatea, înțelegerea puterii ca mijloc, și nu ca scop, neutralitatea spațiului public. Ele sunt reluate de Cristian Preda în demonstrarea tezei, contrară celei a lui Francisco Vergara din *Temeiurile filozofice ale liberalismului*, că liberalismul e o filozofie politică, independentă de orice etică, și nu "un catalog al consecințelor deduse dintr-un criteriu etic prim", (vezi Cristian Preda, *Posfață* la F. Vergara, *Temeiurile filozofice ale liberalismului*, trad. de Felix Oprescu, ediție îngrijită de Cristian Preda și Laurențiu Scalat, Nemira, 1998, pp. 122-123). Într-una dintre ultimele sale cărți, *Beyond the New Right. Markets, Government and the Common Environment*, London, Routledge, 1993 (trad. rom. *Dincolo de liberalism și conservatorism*, ed. îngrijită și studiu introductiv de Adrian-Paul Iliescu, trad. de Raluca Prună, All, 1998), John Gray critică pretențiile universaliste și melioriste ale liberalismului. Pentru o poziție adversă față de cea asumată de John Gray, vezi Chiaki Nishiyama, "Arguments for the Principles of

- Liberty and the Philosophy of Science", *Il Politico* 32 (June 1967), pp. 336-347. Chiaki Nishiyama își propune să explicitizeze aspectele hayekiene care îi par a fi cele mai străine de gândirea japoneză. Există însă și idei hayekiene care concordă pe deplin cu gândirea japoneză. Un exemplu concludent ar fi limitele inevitabile ale intelectului. "We can, in fact, even claim to Professor Hayek that it was really us, the Asians, who realized first the inescapable limitation of our intellect and that it is precisely from this realization that the sense of freedom emerges.
3. J. Gray, *op. cit.*, p. 66.
4. *Ibid.*, p. 67.
5. Viktor Vanberg, "Hayek's Legacy and the Future of Liberal Thought: Rational Liberalism Versus Evolutionary Agnosticism", *Cato Journal*, Vol. 14, No. 2 (Fall 1994).
6. V. John Gray, "F. A. Hayek and the Rebirth of Classical Liberalism", *Literture of Liberty* 4, pp. 19-66, 1982.
7. Chandran Kukathas, *Hayek and Modern Liberalism*, Oxford, Clarendon Press, 1990.
8. Norman P. Barry, "The Road to Freedom - Hayek's Social and Economic Philosophy", în J. Birmer and R. Van Zijp (eds.), *Hayek: Co-ordination and Evolution*, London, Routledge, 1994.
9. *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, Chicago, Ill., University of Chicago Press, 1988.

10. Fr. Hayek, *Constituția libertății*, trad. de L.-D. Dîrdală, Institutul European, Iași, 1998, p. 54.
11. V. Norman P. Barry, *art. cit.*, p. 206.
12. Pierre Lemieux, *La souveraineté de l'individu. Essai sur les fondements et les conséquences du nouveau libéralisme*, P.U.F., 1987.
13. Hayek remarcă în *Law, Legislation and Liberty* că nu există o diferență esențială între gândirea sa și cea a lui Rawls în problema justiției sociale. Pentru punctele de contact dintre Hayek și Rawls și pentru reliefaarea diferențelor dintre cei doi, vezi și Raymond Plant, *Modern Political Theory*, Oxford, Cambridge, Blackwell, 1991. Totuși, John W. Chapman observă ("Review of Hayek's LLL vol. II", *Journal of Economic Literature* 16, no. 1 (1978): pp. 96-98) că există cel puțin trei aspecte în care concepția hayekiană și cea rawlsiană nu sunt similare. Prima diferență privește atitudinile morale divergente ale celor doi filosofi politici. Dacă Hayek va insista asupra faptului că naturii nu i se pot aplica termeni precum "just" și "unjust", Rawls consideră că trebuie să ne străduim să compensăm diferențele din naștere. În al doilea rând, Hayek nu ar fi împărtășit următoarea afirmație a lui Rawls: "A theory of justice depends upon a theory of society" (Chapman, *art. cit.*, p. 97). La nivelul societății, Hayek privilegiază libertatea individuală compatibilă cu un singur tip de egalitate: cea în fața legii. În al treilea rând, Rawls încearcă o egalizare a șanselor, fapt care este respins de Hayek, ca fiind imposibil, în toate analizele noțiunii de justiție. Dacă Hayek este un exponent al justiției procedurale, Rawls nu poate fi decât un evasi-proceduralist. În fine, Chapman nu ezită să facă apel la o afirmație tranșantă: diferențele existente între modalitățile în care cei doi au tratat noțiunea de justiție sunt expresia faptului că ei susțin filosofii de viață diferite. Există însă, în opinia lui Chapman, și asemănări între cei doi, asemănări care nu în ultimul rând ar rezulta din grandoarea concepției expuse de Hayek în *Law, Legislation and Liberty* și de Rawls în *A Theory of Justice*. Pentru raportul dintre gândirea hayekiană și cea rawlsiană, v. Și J.-P. Dupuy, *Le sacrifice et l'envie. Le libéralisme aux prises avec la justice sociale*, Calmann-Lévy, 1992, cap. VIII: "Friedrich Hayek ou la justice noyée dans la complexité sociale", în special pp. 285-286.
14. Pierre Lemieux comentează în felul următor problema ordinii spontane și a eficacității ei: "L'ordre spontané qui est efficace n'est pas n'importe lequel, mais celui qui se fonde sur des droits individuels justes. On ne peut éviter de poser des droits naturels de l'individu" - P. Lemieux, *op. cit.*, p. 76. Potrivit lui John Gray, Pierre Lemieux ratează și el înțelegerea justiției hayekiene, netrătind-o din perspectiva procedurală dinspre care ea ar trebui înțeleasă.
15. P. Lemieux, *op. cit.*, p. 111.
16. P. Lemieux, *op. cit.*, p. 186.
17. Serge-Christophe Kolm, *Le contrat social libéral*, P.U.F., 1983. În cartea anterior analizată, Pierre Lemieux afirma următoarele despre *Le contrat social libéral*: "Malgré sa prétention agaçante à l'exclusivité libérale et malgré des métastases antilibérales (comme l'étrange plaidoyer anti-individualiste des pages 398 sq., ou la bizarrerie des "droits des cultures"), ce livre fourmille d'idées géniales qui ne devraient pas être ignorées par les théoriciens libéraux" (P. Lemieux, *op. cit.*, p. 99).
18. "Le libéralisme n'est pas moins d'État, c'est plus de liberté" (S.-C. Kolm, *op. cit.*, p. 19). Kolm reia ideea în analiza libertarienilor numiți și ultra-liberali datorită faptului că la ei formula "moins d'État" se transformă în "l'État-zéro" (Kolm, *op. cit.*, p. 28). În viziunea lui Joseph Raz însă, libertatea individuală, deși s-a impus în cultura noastră, nu a putut întemeia un acord cu privire la limitele care ar trebui să-i fie asigurate. (Vezi Joseph Raz, "Liberalism, scepticism și democrație", inclus în *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1994, trad. de Camil-Alexandru Pirvu, în *Polis*, 4/1997, p. 31).
19. Despre liberalism, Kolm afirmă: "C'est une théorie du bien et du juste et non du bon: celui-ci est pour lui l'affaire personnelle des agents utilisant leurs libertés" (Kolm, *op. cit.*, p. 13).
20. "Chaque personne est alors dotée de ce que la tradition appelle les 'droits naturels': droits de l'homme, propriété de soi-même par chacun, droit r son travail et à ses fruits etc. Les autres droits libéralement légitimes sont ceux qui résultent des usages antérieurs des libertés légitimes" (S.-C. Kolm, *op. cit.*, p. 16).

21. Kolm își permite aici o butadă care nu e lipsită de maliție: "la naissance des États est «spontané», les dictatures sont «spontanées», Staline est «spontané»" (Kolm, *op. cit.*, p. 18).
22. Kolm, *op. cit.*, p. 27.
23. Confuzia dintre libertarieni și libertari este periculoasă dintr-o dublă perspectivă. Mai întâi, "Les libertaires ne sont pas moins anti-étatistes que les libertariens" (Kolm, *op. cit.*, p. 35) și, în al doilea rând, confuzia este întărită și de limbaj: "Ce terme de «libertarien» est la traduction française de l'anglais *libertarian*... qui lui-même est la traduction anglaise du français *libertaire*!" - *op. cit.*, p. 34. În opinia libertarienilor, singurele constrângeri existente sunt cele venite din partea sectorului public, ei neidentificând, în mod greșit, potrivit lui Kolm, altă zonă contrară libertății.
24. Murray Forsyth, "Hayek's Bizarre Liberalism: A Critique", în *Political Studies* 36 (1988), nr. 2, pp. 235-250.
25. M. Forsyth urmează descrierea lui John H. Hollowell din *The Decline of Liberalism as an Ideology*, Berkeley, California, 1943.
26. Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, London, Humphrey Milford, 1927, p. 13.
27. Cf. *art. cit.*, p. 237: "These laws are the laws of 'right' and the state as the ordering potency *par excellence* of human co-existence must express and implement these laws: it must be "state of right". Locke's laws of nature, Kant's principles of right, Constant's principles of politics and Acton's higher laws, are all examples of this second leading idea".
28. M. Forsyth, *art. cit.*, p. 237.
29. M. Forsyth, *art. cit.*, p. 250.

Ileana Tache

Suportul intelectual al operei lui F.A. Hayek și sfidarea bazei epistemologice a științei economice moderne

The Austrian economist F.A. Hayek provides a particular account of modernity and its economic, social, and political dimensions. Our aim is to explore the epistemological support of his work, namely the arguments about the nature and distribution of knowledge in society and the relationship between reason and tradition.

Reputația de ideolog a lui Friedrich von Hayek (1899-1992) a fost mult timp o barieră în calea unei aprecieri corecte a contribuției sale intelectuale la dezvoltarea științelor sociale. Cum însă războiul ideologic în care Hayek a fost implicat a luat sfârșit, componentele apologetice ale operei lui se estompează, iar teoria socială pe care o formulează poate fi mai bine înțeleasă.

Într-adevăr, în ultimii 10-12 ani, lucrurile au început să se schimbe. Se obișnuia ca Hayek să fie luat în serios numai de cei care simpatizau cu poziția sa ideologică. Astăzi există un interes special pentru economia lui Hayek, îndeosebi pentru teoria cunoașterii și a ordinii spontane, ca și pentru ipotezele metodologice ce stau la baza lor. Se remarcă, de asemenea, o nouă apreciere a concepției lui despre liberalism și modernitate.

Hayek furnizează o viziune particulară asupra modernității și a dimen-

siunilor sale economice, sociale și politice, bazată pe argumente privind natura și răspândirea cunoașterii în societate și relația dintre rațiune și tradiție. O apreciere asupra suportului intelectual al operei lui F.A. Hayek este crucială pentru înțelegerea gândirii sale, în special a ideilor care transcend controversile ideologice.

O profundă influență asupra teoriei sociale a lui Hayek au avut următoarele orientări intelectuale: Școala austriacă de economie fondată de Carl Menger; filozofia kantiană și tipul particular de liberalism asociat cu aceasta; pozitivismul lui Ernst Mach și Moritz Schlick (fondator al cercului de la Viena) în filozofie și psihologie.

Școala austriacă de economie a influențat domeniul subiectelor de studiu ale lui Hayek, dar ipotezele sale metodologice și teoretice fundamentale derivă din pozițiile filozofice asupra cunoașterii și spiritului pe care le-a adoptat la o vîrstă

foarte tină și pe care nu le-a abandonat niciodată.

În evaluarea contribuției intelectuale a lui Hayek a fost angajată o amplă dezbateră asupra măsurii în care opera sa reflectă o abordare teoretică unitară, consecventă. S-a susținut de către mulți că există modificări majore de la scrierile sale timpurii, când a fost influențat de Ludwig von Mises, la cele de după 1937, când a acceptat multe din ideile lui Karl Popper, colegul său de la *London School of Economics*. Este recunoscut de asemenea faptul că, în anii '50, el a încorporat în gândirea sa conceptul de cunoaștere tacită al lui Michael Polanyi.

În ciuda unor asemenea deplasări de accent, mulți comentatori ai lui Hayek au argumentat însă că poziția sa epistemologică și metodologică fundamentală nu s-a schimbat cu adevărat de la modul în care a elaborat-o în lucrarea *The Sensory Order* și că la baza operei lui Hayek stă o consecvență care se regăsește atît în scrierile cu caracter economic, cît și în teoria socială și politică de mai târziu. Această consecvență teoretică fundamentală a abordării hayekiene a fost mascată de mutarea accentului scrierilor sale și a activității academice de la economie la teoria politică. Schimbările de loc – de la Viena la Londra, Chicago și Freiburg – au jucat și ele un anumit rol, ca și dorința lui Hayek de a fi mai mult decît un economist.

Kantianismul

Gînditorul britanic John Gray, profesor la Universitatea din Oxford și figură de notorietate a dezbaterilor politice occidentale, a arătat în mod convingător că explicația atitudinii filozofice a lui Hayek poate fi descoperită

în *The Sensory Order*, o lucrare de psihologie și filozofie elaborată în anii 1920, dar publicată numai în 1952.

The Sensory Order se bazează pe ipotezele kantiene referitoare la cunoașterea directă a lumii fizice. Ordinea pe care o descoperim prin experiență este construită de spiritul nostru. Rezultă de aici că nu este posibil a avea o cunoaștere completă asupra lumii și nici a te situa în afara lumii. Orice cunoaștere este parțială și generală, deoarece mintea omenească caută să dea sens unei realități din care ea însăși face parte. De aceea, sarcina filozofiei este una modestă. Ea trebuie să descopere limitele rațiunii, mai degrabă decît să ridice rațiunea deasupra experienței sau să reclame o cunoaștere aflată dincolo de experiență.

O asemenea viziune asupra cunoașterii face din teorie și din construirea teoriei o trăsătură indispensabilă a condiției umane. Toate ființele umane trebuie să emită teorii (speculații). Nu avem fapte și cunoaștere care să existe independent de teorie, de activitatea constantă a minții omenești de a construi o ordine pe baza multitudinii de experiențe ce i se prezintă. Știința este activitatea care caută un set de principii deductive ce pot oferi o înțelegere mai cuprinzătoare a fenomenelor experienței.

În unele versiuni ale kantianismului, cum ar fi teoria praxeologică a lui Ludwig von Mises, construcția teoretică se realizează fără nici un fel de referință empirică. Odată stabilite principiile deductive, acestea erau considerate ca avînd un caracter axiomatic, constituindu-se în instrumente de înțelegere a fenomenelor empirice, dar neputînd fi respinse, infirmate de către acestea. Hayek nu a subscris niciodată acestei viziuni. Influen-

ența lui Mach și, mai târziu, a lui Popper, l-au condus să accepte că, în cadrul conceptelor stabilite de teoriile științifice, exista o largă arie în care testarea empirică a ipotezelor era relevantă.

Multe din notele distinctive ale teoriei sociale și ale gândirii liberale a lui Hayek pot fi atribuite kantianismului său. Ca și Kant, el respinge drepturile naturale ca bază pentru justiție, considerând justiția ca întemeiată, în schimb, pe argumente procedurale. Atât în știință cât și în societate, ordinea depinde de identificarea regulilor și a condițiilor ce pot fi generalizate. Stabilirea și impunerea acestor reguli generale furnizează criteriile pentru definirea caracterului rezultatelor, fără a determina în detaliu care sunt aceste rezultate.

În *The Sensory Order* Hayek argumentează că mintea omenească este angajată într-un continuu proces de clasificare și reclassificare a experiențelor, iar complexitatea clasificărilor tinde să crească, pe măsură ce oamenii descoperă noi căi de înțelegere și ordonare a experienței.

Hayek face distincție între ordinea fizică a evenimentelor externe și ordinea senzorială a minții omenești. Ordinea senzorială este un microcosmos, parte componentă a macrocosmosului ordinii fizice, deoarece modul în care mintea funcționează, prin sistemul nervos central, este parte componentă a ordinii fizice. Posibilitatea cunoașterii macrocosmosului survine datorită formării unui microcosmos în cadrul lui (mintea omenească), care este capabil să reproducă destule aspecte ale macrocosmosului pentru a-și permite să continue să existe. Totuși, există limite stricte în legătură cu ceea ce poate fi obținut. Ca parte componentă a ordinii fizice, mintea omenească este mai puțin complexă decât ordi-

nea pe care încearcă să o descifreze. Aceasta înseamnă că mintea omenească nu poate niciodată să se înțeleagă complet pe ea însăși. Cunoașterea pe care o dobândim despre lume este în mod necesar parțială și limitată și este dependentă de faptul că există anumite modele recurente și reguli generale abstracte pe care mintea omenească și le poate însuși și reproduce. Cu cât mintea omenească se dezvoltă mai mult, cu atât utilizează sistemele de clasificare mai complexe și cu atât mai mare presupunem că este congruența dintre ordinea fizică și cea senzorială.

Din această teorie filozofică asupra minții omenești, Hayek a derivat o permanentă preocupare în legătură cu condițiile care fac posibilă cunoașterea, atât a lumii sociale cât și a celei naturale, ca și în legătură cu limitele acestei cunoașteri.

Hayek recunoaște contribuția lui Kant și ca temelie a mișcării pentru statul de drept în Germania (*Rechtsstaat*). El face referiri, în "Constituția Libertății", la teoria generală a moralei aparținând lui Kant, teorie ce a făcut ca principiul statului de drept să apară doar ca o aplicație specială a unui principiu mai general.

Celebrul "imperativ categoric" kantian, regula că un om trebuie să acționeze întotdeauna doar conform maximei: actul tău să fie de așa natură, încât să poată deveni o regulă universală, reprezintă de fapt o extensie, în câmpul general al eticii, a ideii pe care se întemeiază statul de drept. Accentuând necesitatea caracterului general și abstract al tuturor regulilor presupuse a călăuzi un individ liber, această concepție a avut un rol important în pregătirea terenului pentru dezvoltările juridice.

Vorbind despre kantianismul lui Hayek, putem aminti și atitudinea lui

Kant privind rolul statului în societate.¹ Spre deosebire de Thomas Hobbes, care considera că, în absența statului, orice om este un potențial dușman de moarte al aproapelui său (*homo homini lupus*) și că, prin urmare, este nevoie de un stat foarte puternic care să limiteze delictele și recursul la violență, Kant adoptă cu totul altă poziție. Cu toate că era convins de necesitatea statului și de limitarea libertății, el se pronunța pentru o reducere la minimum a unei astfel de limitări. Nu dorea un stat mai puternic decât ar fi fost necesar pentru a garanta că fiecare cetățean are atâta libertate cât este compatibilă cu minima limitare posibilă a libertăților celui alt și nu mai mult decât îi este permis prin limitarea libertății lui de către libertățile celui alt. Un guvern care ar fi constituit după principiul bunăvoinței față de popor, adică un guvern paternalist (*imperium paternale*) este, potrivit lui Kant, regimul cel mai despot care poate fi imaginat.

Opera economică și apoi cea de teorie socială și politică a lui Hayek a fost o încercare de verificare a implicațiilor acestor idei filozofice.

Antiraționalismul

Hayek începe să exploreze caracterul cunoașterii într-o economie de piață în răsunătorul eseu din 1937, intitulat "Economics and Knowledge", considerat de mulți ca singura sa lucrare importantă. El realizează că, în formularea dată de Mises, ca și de opoziționalul lui, Oscar Lange, conceptul de cunoaștere era cu totul deficient, deoarece rămânea raționalist. În ciuda dezacordurilor dintre cei doi, ambii afirmau că funcția îndeplinită de către piață putea fi percepută intelectual, existând, în

principiu, și posibilitatea îmbunătățirii acesteia.

Respingând presupunerea raționalistă că mintea omenească se poate cunoaște pe ea însăși și poate astfel să stăpânească realitatea, Hayek a adresat o provocare bazei epistemologice a întregii economii moderne.

Hayek însuși a ajuns să privească eseuul său din 1937 ca punctul decisiv al schimbării perspectivei sale. Acesta a constituit temelie pe care și-a clădit concepțiile politice și economice.

Participarea la dezbaterile privitoare la calculul economic i-a întărit lui Hayek credința în corectitudinea principiilor economice ale fondatorilor școlii austriece, în special ale lui Carl Menger. Argumentația lui Mises era corectă în esență, dar formularea sa făcea prea multe concesii poziției pe care o critica. Reînțarerea la fundamentele antiraționaliste ale economiei austriece însemna și recuperarea antiraționalismului economiștilor scoțieni și al lui David Hume.

Hayek a început să realizeze că antiraționalismul era o atitudine distinctă în cadrul economiei și filozofiei, pe baza căreia se putea analiza societatea modernă și înțelege tendințele economice și politice. Perspectiva antiraționalistă a oferit singura bază sigură pentru preceptele de politică economică ale liberalismului clasic. Raționalismul sau "constructivismul", așa cum l-a numit Hayek, ducea inexorabil la socialism și colectivism. Infestarea tuturor ideologiilor moderne, chiar și a liberalismului, cu raționalism, însemna abandonarea, pretutindeni, a liberalismului clasic, inclusiv în Anglia, patria sa.

Atitudinea antiraționalistă este reflectată și de eseuul "Individualism – True and False"³ în care, analizând

individualismul ca trăsătură de marcă a ordinii economice liberale, Hayek contribuie la perceperea deosebirilor de nuanță între formele îmbrăcate de aceasta. Cu caracteristica sa exprimare tranșantă, el delimitează în termeni clari adevăratul de falsul individualism, pomind de la remarcă făcută de Alexis de Tocqueville în veacul trecut: *“Du dix-huitième me siècle et de la révolution, comme d’une source commune, étaient sortis deux fleuves: le premier conduisait les hommes aux institutions libres, tandis que le second les menaient au pouvoir absolu.”*

Individualismul pe care Hayek îl susține își începe dezvoltarea modernă cu John Locke și în special cu Bernard Mandeville și David Hume, căpătând contur ferm în opera lui Josiah Tucker, Adam Ferguson, Adam Smith și a marelui său contemporan Edmund Burke. În secolul XIX, individualismul autentic este cel mai bine reprezentat în opera a două mari personalități, Alexis de Tocqueville și Lord Acton, în timp ce unii dintre contemporanii lor sufereau influența crescândă a unui alt tip de individualism, de o origine deosebită.

Această ultimă și, accentuează Hayek, cu totul diferă modalitate de gândire, cunoscută și ea sub numele de individualism, este reprezentată în principal de francezi și de alți scriitori continentali, fapt datorat rolului dominant jucat de raționalismul francez în compoziția sa. Reprezentanții de marcă ai acestei tradiții sunt Enciclopediștii, Rousseau și fiziocrații. Acest individualism raționalist tinde să se transforme în contrariul individualismului și anume în socialism sau colectivism.

În ce constă contrastul semnalat de Hayek între cele două tipuri de individualism?

Deosebirea majoră între adevăratul individualism al gânditorilor britanici ai secolului al XVIII-lea și așa-numitul individualism al școlii carteziene este următoarea: britanicii susțin că ordinea socială este rezultatul neprevăzut al acțiunilor individuale, în vreme ce francezii explică ordinea printr-un proiect deliberat anterior. În viziunea englezilor, rațiunea individuală este foarte limitată și imperfectă, pe când în concepția francezilor, Rațiunea, cu majusculă, stă la baza tuturor realizărilor omului.

Prima concepție este produsul unei acute conștientizări a limitelor minții omenești care duce la o atitudine de umilință în fața procesului social impersonal și anonim, în timp ce a doua este rezultatul credinței exagerate în puterea rațiunii individului și al disprețului, în consecință, față de tot ceea ce nu a fost proiectat conștient.

În viziunea lui Hayek, individualismul englez ar putea fi definit ca o abordare antiraționalistă ce tratează omul ca fiind nu foarte rațional sau inteligent ci dimpotrivă, ca pe o ființă failibilă, ale cărei erori individuale pot fi corectate numai în cursul procesului social; așadar ca o orientare care șintește să facă cel mai mult posibil dintr-un material extrem de imperfect.

Este interesantă replica pe care Hayek o dă celor ce îi impută lui Adam Smith inventarea lui *homo oeconomicus*, cu un comportament stric rațional, ipoteză ce ar vicia concluziile formulate. Adam Smith și grupul său au fost departe de a susține această pretinsă psihologie raționalistă, arată Hayek. Ne-am afla mai aproape de adevăr spunând că, în viziunea lor, omul era de la natură leneș și indolent, neprevăzător și risipitor și că doar prin forța împrejurărilor el putea să se com-

porte economic sau precaut pentru a-și ajusta mijloacele la scopuri. Deși adesea Adam Smith și contemporanii lui sunt luați în deridere pentru presupusa lor psihologie eronată, Hayek formulează părerea că, pentru orice scopuri practice, putem învăța mai mult despre comportamentul oamenilor din *“Avuția Națiunilor”*, decît din multe dintre pretențioasele tratate moderne de psihologie socială. Sistemul pentru care pledează Smith nu are neapărat ca punct central ceea ce omul poate realiza cînd este cel mai bun, ci este unul în care oamenii răi pot face cel mai mic rău posibil. Este un sistem social ce nu depinde în funcționarea sa de găsirea acelor oameni buni care să obțină rezultate optime, ci un sistem ce folosește oamenii în întreaga lor varietate și complexitate, uneori buni, alteori răi, cînd inteligenți și cînd – cel mai adesea – stupizi.

Rațiunea umană, cu majusculă, nu există la singular, așa cum susține abordarea raționalistă, ci trebuie concepută ca un proces interpersonal în cadrul căruia contribuția fiecăruia este testată și corectată de ceilalți.

Într-un eseu din 1984, Norman Barry vorbește despre *“recentul antiraționalism al lui Hayek”*, arătînd că, pentru liberalul contemporan, este șocantă atitudinea de a arunca umbra îndoielii asupra eficacității și dezirabilității criticismului rațional al instituțiilor existente: *“Cu toate că în declarațiile politice și în domeniul științei economice normative Hayek rămîne un subtil și convingător raționalist critic, unele din implicațiile recente sale epistemologii sunt mai puțin în acord cu gândirea liberală contemporană. Antiraționalismul lui Hayek ne spune că planificarea nu este de dorit deoarece ea presupune că o autoritate centrală poate avea acces la acea informație dispersată (sau*

cunoaștere “tacită”) de care depinde o economie eficientă. Nu numai că suntem incapabili să controlăm cursul evoluției sociale, dar pînă și încercarea de a face acest lucru ne răpește avantajele spontaneității și ale acțiunii umane descentralizate. Hayek argumentează acum că, așa cum piața înlătură firmele ineficiente fără ajutorul guvernului, evoluția spontană va selecta acele instituții, idei și practici care se dovedesc de succes în lupta pentru existență. Cu alte cuvinte, singură rațiunea nu poate niciodată îmbogăți experiența noastră. Într-un eseu recent, Hayek pare a fi abandonat liberalismul clasic militant în favoarea unui tradiționalism necritic. În *“The Three Sources of Human Values”*⁴, el afirmă că *“tradiția nu reprezintă ceva constant, ea este produsul unui proces guvernat nu de rațiune, ci de succes”* și că, *“orice progres trebuie să se bazeze pe tradiție”*⁵.

În volumul I din *Law, Legislation and Liberty – Rules and Order* (capitolul *“Reason and Evolution”*), Hayek expune principiile raționalismului cartezian și modul în care ele au fost extinse vieții sociale, contrapunînd abordării raționaliste ideea că societatea este guvernată de reguli dezvoltate printr-un proces de selecție și care constituie produsul experienței generațiilor anterioare. Dacă marele gânditor care a dat cea mai completă expresie ideilor de bază ale raționalismului *“constructivist”*, René Descartes, nu are o gândire politică articulată sistematic, contemporanul său englez Thomas Hobbes a formulat asemenea argumente în mod sistematic.⁶

“Îndoiala radicală” care l-a făcut pe Descartes să refuze să accepte ceva ca adevărat fără să fie derivat logic din premisele explicite, a privat de validitate

toate acele reguli de conduită care nu puteau fi justificate în această manieră. Pentru urmașii lui Descartes, arată Hayek, acceptarea a orice se baza numai pe tradiție și nu putea fi justificat în întregime pe temeiuri raționale a apărut ca o superstiție irațională. Respingerea și catalogarea drept "simplă părere" a tot ceea ce nu putea fi demonstrat ca adevărat a devenit trăsătura dominantă a mișcării inițiate de Descartes.

Atitudinea caracteristică a constructivismului cartezian a devenit astfel una marcată de disprețul față de tradiție, obiceiuri și istorie în general. Numai rațiunea umană putea permite reconstruirea societății. Hayek susține că această abordare raționalistă a însemnat recăderea în capcana unor moduri de gândire anterioare având un caracter antropomorfic. Ea a generat o reînnoită propensiune de a atribui originea tuturor instituțiilor culturale invenției sau proiectului deliberat. Morala, religia și dreptul, limba și scrisul, banii și piața erau produsul construcției deliberate a minții omenești sau oricum datorau acesteia gradul de perfecțiune atins. Acest mod intenționalist sau pragmatic de abordare a istoriei și-a găsit expresia în concepția clădirii societății pe baza unui contract social, mai întâi la Hobbes și apoi la Rousseau care, în multe privințe, a fost un urmaș direct al lui Descartes. Chiar dacă teoria lor nu s-a dorit întotdeauna o relatare istorică a faptelor efectiv petrecute, ea a intenționat evident să fumizeze o linie directoare în a decide dacă instituțiile existente puteau fi sau nu aprobate ca raționale.

Hayek consideră că această concepție filozofică este responsabilă de

preferința ce prevalează pînă în zilele noastre pentru tot ceea ce este realizat în mod "conștient" sau "deliberat"; și tot de aici provine sensul peiorativ pe care îl au acum termenii "irațional" sau "nerațional". Considerația acordată anterior instituțiilor tradiționale s-a transformat în dezaprobare a acestora. Tot ceea ce nu este demonstrabil cu ajutorul rațiunii este neacceptabil ca temei valid pentru luarea deciziilor.

Dar presupunerea ce stă la baza credinței că omul a reușit să stăpînească mediul său înconjurător prin capacitatea de deducție logică din premise explicite este, neîndoielnic, falsă, și orice încercare de a mărgini acțiunile sale la ceea ce ar putea fi astfel justificat l-ar priva de multe din cele mai eficiente mijloace de obținere a succesului care îi sunt disponibile. Pur și simplu nu este adevărat, arată Hayek, că acțiunile noastre își datorează reușita numai, sau, în principal, cunoașterii pe care o putem articula în cuvinte și care se constituie astfel în premisele explicite ale unui silogism. Multe dintre instituțiile sociale indispensabile urmării cu succes a scopurilor noastre conștiente reprezintă, de fapt, produsul obiceiurilor, rînduieților și practicilor care nu au fost inventate și respectate avînd în vedere un asemenea scop. Trăim într-o societate în care ne putem orienta cu succes și în care acțiunile noastre au șanse de a-și atinge țelurile nu pentru că cei din jocul nostru sunt conduși de scopuri știute sau conexiuni cunoscute între mijloace și rezultate, ci pentru că ei se află sub incidența unor reguli a căror finalitate sau origine este adesea necunoscută și de a căror existență însăși nu suntem întotdeauna conștienți.

NOTE

1. Vezi Karl Popper, *Lecția acestui secol*, Editura Nemira, 1998, pp. 82-84
2. Eseul este o consecință directă a regîndirii problemelor metodologice de studiere a economiei, pe care a inspirat-o dezbateră privind calculul economic în sistemul socialist, transpusă în lucrarea editată de Hayek *Collectivist Economic Planning* (1935); aceasta a reunit: articolul inițial al lui Mises din 1920, argumentînd imposibilitatea calculului economic în socialism, articole ale unora din criticii lui Mises, precum Oscar Lange și H.D. Dickinson, ca și contribuții ale lui Hayek și Robbins.
3. Publicat în volumul *Individualism and Economic Order*, Routledge & Kegan Paul, 1948.
4. "The Three Sources of Human Values" este capitolul final al volumului III al lucrării lui Hayek *Law, Legislation and Liberty* - "The Political Order of a Free People".
5. Norman Barry, "Ideas versus Interests: The Classical Liberal Dilemma", în *Hayek's Serfdom Revisited - Essays by Economists, Philosophers and Political Scientists on «The Road to Serfdom» after 40 years*, volum editat de "The Institute of Economic Affairs", 1984.
6. În *Leviathan* (1651) filozoful englez atribuie metaforei mașiniste a lui Descartes o altă semnificație, comparînd statul cu un om artificial. Fizica socială ar trebui să permită responsabililor statului asigurarea ordinii și a echilibrului între libertățile individuale, smulgerea politicii de sub semnul iraționalului.

Radu Nechita

"Denationalizarea monedei". După douăzeci de ani

When Friedrich A. von Hayek wrote his essay "The Denationalization of Money", this was considered by mainstream economists as a political pamphlet, without connexions with the work of the author. Actually, in "Denationalization of Money" we can find all the major topics present in the hayekian thought. *Money* is indeed a perfect example of a «result of human action but not a result of human design». It has not been «invented» by someone, it has only been confiscated by the state who stopped its *evolution*. The respect of the *individual freedom* (property rights and contractual liberty) and the *competition* between private producers of money could insure us a better intermediary of exchanges. It is even more obvious that this goal can not be achieved by a «central planner» (like a lender of last resort) if we take into account the *dispersion of knowledge*.

A. Necesitatea schimbării

Deși au trecut doar două decenii de la apariția eseului "The Denationalization of Money", evocarea contextului istoric al publicării sale constituie un element important pentru înțelegerea genezei și a conținutului său.

Anii de după cel de-al doilea război mondial au fost cei ai generalizării politicilor de inspirație keynesiană, caracterizate printr-o intervenție masivă a statului în economie: controale ale prețurilor la nivel național și ale fluxurilor de mărfuri și de capitaluri la nivel internațional, naționalizări, cheltuieli și deficite guvernamentale crescînde, etc. Toate acestea se produceau pe fondul unui activism monetar care viza stabilizarea conjuncturală pe termen scurt, deoarece "pe termen lung, vom fi cu toții morți", potri-

vit unei formule atribuite lui Keynes. Unul dintre semnele prevestitoare ale apropierei acestui termen lung a fost oficializarea inconvertibilității dolarului, în august 1971. Inflația care începuse deja să se manifeste n-a mai putut fi conținută, atingînd nivele "cu două cifre" în marea majoritate a țărilor dezvoltate. Ruperea ultimei legături cu aurul marca începutul unei perioade fără precedent în istoria monetară: pentru prima dată în timp de pace, toate monedele erau inconvertibile pentru o perioadă nedeterminată. Oferta de monedă devenea astfel total dependentă de guverne, situație care, în lumina experiențelor istorice trecute, justifică o oarecare îngrijorare.

Eșecul politicilor conjuncturale, dezordinea monetară și economică în general pe care acestea le-au provocat au contribuit la redescoperirea unor economiști care fuseseră pe nedrept uitați sau marginalizați. Aceștia erau atașați unor

valori precum libertatea individuală, pe care o vedeau periclitată de intervențiile guvernamentale crescînde sau de tulburările sociale care ar fi putut izbucni în cazul unei inflații scăpate de sub control. Evenimentele din Germania anilor '20-'30 și consecințele lor reprezentau un avertisment de care trebuia ținut seama. În același timp, războiul rece atingea paroxismul, iar pericolul comunist părea mai iminent decît oricînd: o hiperinflație ar fi amenințat întreaga civilizație. De altfel, în lucrarea sa Hayek revine de mai multe ori asupra acestui fapt.

Inflația nemaifiind considerată ca o posibilă alternativă a șomajului, rigora monetară propovăduită de unii economiști a recîștigat respectul profesiei și a început să devină un obiectiv al politicilor economice (cel puțin la nivelul declarațiilor de intenție).

Deoarece guvernele erau responsabile de creșterile excesive ale masei monetare, o soluție care apărea ca evidentă era limitarea influenței lor (vizibile sau oculte) asupra ofertei de monedă.

Curentul monetarist, reprezentat în primul rînd de Milton Friedman, propunea o creștere uniformă a masei monetare. Această rată de creștere, celebrul K%, trebuia cunoscută dinainte și limitată prin constituție.

În mod evident, această regulă este preferabilă laxismului monetar dominant în perioada precedentă. Totuși, ea comportă anumite puncte slabe.

În primul rînd, definirea și "măsurarea" efectivă și în timp util a masei monetare reprezintă la rîndul lor probleme controversate. Hayek¹ consideră că nici măcar nu există ceva care să corespundă termenului de masă monetară, deoarece orice încercare de a delimita anumiți intermediari ai schimburilor și de a-i exprima printr-o singură unitate de

măsură ca și cum ar fi omogeni sau perfect substituibili este un demers care induce în eroare.

În al doilea rînd, oricare ar fi modalitatea de calcul, volumul masei monetare este suficient de ridicat pentru a lăsa o marjă de manevră excesivă factorului politic. Acel K% din M nu este injectat în mod uniform în economie, iar de efectele acestei "mane guvernamentale" beneficiază doar cei asupra cărora se revărsă în primul rînd. Ținînd cont de funcționarea concretă a democrațiilor, primii beneficiari vor fi în numeroase cazuri grupurile de presiune cele mai puternice, neexistînd nici o garanție privind respectul unor criterii de justiție sau de eficiență.

În al treilea rînd, însăși determinarea lui K% constituie o problemă: este el fixat pentru totdeauna? La ce nivel? Poate fi revizuit? Cît de frecvent? Cît de simplă sau cît de complicată trebuie să fie procedura de revizuire? Răspunsul la fiecare dintre aceste întrebări trebuie să reprezinte un echilibru între stabilitatea indispensabilă unei reguli pentru ca ea să fie demnă de acest nume și flexibilitatea necesară evoluției și adaptării ei la situații imposibile de prevăzut în momentul în care este adoptată ei. De exemplu, este ușor de anticipat care ar fi consecințele dacă s-ar afla la un moment dat că nivelul lichidităților în economie se apropie sau au atins limita maximă și că orice cerere suplimentară va fi respinsă.²

În ciuda fixării sale, în practică există însă în permanență posibilitatea ca acest K% să fie depășit pentru a face față unor situații excepționale de genul celei descrise anterior, dar nu numai. Imaginația factorilor politici în justificarea caracterului excepțional și urgent al unei măsuri³ devine tot mai fertilă pe măsura apropierei scadenței electorale.

Din punctul de vedere al lui Hayek, regula "K%" nu constituie o soluție satisfăcătoare, deoarece nu elimină principala cauză a crizelor economice și anume perturbarea sistemului de *prețuri relative*, singurul mecanism fiabil de orientare, asistență și coordonare a deciziilor antreprenoriale (de producție).

Deoarece limitarea arbitrarului guvernamental în gestiunea monopolului monetar apărea ca o măsură insuficientă sau nefuncțională, Hayek a condus raționamentul mai departe, punând la îndoială însăși necesitatea unui monopol monetar. Această idee conținea toate ingredientele necesare pentru a fi considerată voit provocatoare, adică un simplu pamflet scris de un economist care, fiind deja laureat al Premiului Nobel, își putea permite să fie oricât de excentric.

Hayek pune sub semnul întrebării o axiomă (explicită sau implicită) a teoriei economice – necesitatea unei singure monede într-un spațiu economic – și propunea denaționalizarea monedei tocmai într-o perioadă în care pe plan politic se urmărea mai degrabă "supra-naționalizarea" sa, prin acorduri ce vizau coordonarea politicilor monetare la nivel mondial și (în paralel) crearea unui Sistem Monetar European.

Primul paragraf din cele 25 cîte conține lucrarea tratează tocmai integrarea monetară europeană, autorul exprimându-și scepticismul asupra utilității și viabilității acestui demers. Căutînd fundamentele economice care ar face necesar, inevitabil sau preferabil monopolul (guvernamental) asupra monedei, Hayek ajunge la concluzia că acestea nu există.

În primul rînd, moneda nu este o creație a statului, ea n-a fost inventată de cineva anume (un despot luminat, un savant genial, etc.), ci este rezultatul neintenționat (neplanificat dinainte) al

acțiunilor umane, al evoluției. Cu toate acestea, intervențiile autorităților politice în domeniul monetar au făcut ca noțiunile de monedă și stat să fie considerate indisolubile nu numai de către nespecialiști. În acest sens, s-a ajuns pînă acolo încît s-a considerat că doar suveranul (statul) poate atribui valoare monedei.⁴

Din păcate, consideră Hayek, ea este acceptată în mod implicit de toți cei care consideră că un "curs legal" este absolut necesar bunei funcționări a economiei. Chiar dacă ideea unei "lichidități minime garantate" prin cursul legal pare seducătoare la prima vedere, nimic n-ar trebui să împiedice libera circulație a altor intermediari ai schimburilor atît timp cît aceștia se bucură de acceptarea părților implicate în contract.⁵

Se răspunde în acest mod unui argument în favoarea controlului guvernamental asupra monedei conform căruia aceasta ar constitui un monopol natural. Dacă situația s-ar prezenta într-adevăr astfel, nu ar fi nevoie de un curs legal, iar dispozițiile legislative care interzic tranzacțiile în alte monede decît cea oficială ar fi și ele inutile. Moneda statală este deja în circulație și, potrivit teoriei și, de fapt, definiției monopolului natural, alți producători nu pot intra pe piață. Acest argument al monopolului monetar natural a fost contrazis de fapte ori de cîte ori libertatea consumatorului de a alege s-a putut manifesta în acest domeniu specific.⁶ (De altfel, telecomunicațiile, transporturile aeriene, serviciile poștale etc., erau și ele considerate pînă nu demult monopoluri naturale).

Hayek arată de asemenea că dominația autorităților politice asupra emisiunii monetare a fost justificată vreme îndelungată nu prin prisma interesului general, ci considerîndu-se că acest control este un element indispensabil în

procesul de guvernare, adică un atribut al suveranității naționale.⁷ În prezent, situația s-a schimbat, unicitatea monedei fiind prezentată ca favorabilă interesului general, în timp ce suveranitatea națională este tot mai puțin invocată, în special în Europa Occidentală, unde integrarea monetară este la ordinea zilei.

E îndoielnic în ce măsură monopolul monetar guvernamental poate constitui o garanție a protejării interesului general, ținînd cont că istoria monedelor controlate de stat este de fapt "în mare măsură o istorie a inflațiilor puse la cale de către guvernanți în folosul lor propriu".⁸

De asemenea, contrar așteptărilor, cursul legal este mai degrabă un factor care generează incertitudine în relațiile economice; acesta este "în realitate doar un mijloc legal de a forța oamenii să accepte pentru îndeplinirea contractului ceva ce ei nu aveau intenția să accepte în momentul încheierii lui"⁹, adică o monedă a cărei valoare este diferită de cea anticipată inițial. Contractele au tocmai rolul de a limita incertitudinea cu privire la comportamentul viitor al partenerilor: existența cursului legal reduce însă eficiența acestui mijloc de control asupra viitorului.

Respingerea concurenței monetare de către unii economiști se bazează uneori pe ceea ce este cunoscut sub numele de "Legea lui Gresham". Aceasta este, de fapt, o constatare empirică a fenomenului de retragere din circulație a monedelor metalice de calitate (subevaluate) în vederea tezaurizării și utilizarea ca intermediar al schimburilor a monedelor uzate (supraevaluate). Altfel spus, moneda rea o alungă pe cea bună. Deși este atribuită lui Gresham, ea fusese cunoscută și de alți gînditori de dinaintea lui, atît în Evul Mediu (Copernic, spre exemplu), cît și în Antichitate (Aristotel,

Aristofan). Acesta din urmă face analogie cu politicienii din acea vreme: și în cazul lor, rămîn în "circulație" doar cei mai răi.¹⁰

Hayek nu contestă validitatea acestei legi ci doar formularea ei incompletă, care n-a fost remarcată de cei care au studiat-o (printre alții, de Jevons). Ceea ce este esențial de precizat este faptul că ea operează atunci și numai atunci cînd cursul între monedele aflate simultan în circulație (și între care se va opera "antiselecția") este fixat în mod autoritar la un nivel diferit de cel al pieței.¹¹ În condițiile unei rate de schimb flexibile, este posibilă circulația tuturor monedelor, la valoarea lor de piață, aria de răspîndire a celor slabe diminuîndu-se continuu, pînă la dispariție (sau la ameliorarea calității lor). Deci, în cazul ratelor flexibile (altfel spus, al libertății contractuale), moneda bună o alungă pe cea rea.

În mod evident, pentru a putea vorbi de monede bune sau rele, este necesar ca ele să fie identificabile. În mare măsură, opoziția pe care o întîmpină ideea concurenței monetare este cauzată de neînțelegerea acestui element esențial.

Libera inițiativă în domeniul producției monetare nu se reduce la o contrafacere generalizată a monedelor în circulație. Concurența se desfășoară între emitenți (producători) diferiți, fiecare fiind proprietarul "mărcii sale de fabrică", pe care o aplică asupra produsului său, adică a monedei.¹² Cu siguranță că (și) în acest caz, noțiunea neoclasică de "conurență pură și perfectă", cu omogenitatea pe care o presupune, nu numai că nu este de folos analizei, ci induce în eroare.

Cerința protejării mărcii de fabrică, a numelui și renumelui unei firme, nu este o specificitate a producției de monedă: nediferențierea produsului de către firme concurențe avînd drept rezultat scăderea calității în orice altă industrie.

Propunerea lui Hayek nu vizează deci privatizarea unui monopol. El afirmă că, dacă într-un spațiu economic nu este permisă decât circulația unei singure monede, este probabil preferabil ca ea să fie controlată de autoritățile statale.¹³ Sugestia sa este de a lăsa producția de monedă pe seama forțelor pieței, aceasta nefiind altceva decât generalizarea principiului concurenței. Este unanim recunoscut că procesul concurențial se desfășoară în favoarea consumatorilor, aceștia obținând produse mai ieftine și/sau de calitate superioară. De ce acest mecanism n-ar funcționa și în cazul monedei?

Hayek aduce ca argument în favoarea viabilității și superiorității concurenței asupra monopolului monetar faptul că este mult mai probabil ca o monedă de calitate să fie oferită de un emitent privat (a cărui supraviețuire economică depinde de încrederea publicului și de cererea pentru produsul său) decât de un monopolist care are "desfacerea" garantată prin lege și al cărui câștig este cu atât mai mare cu cât își înșală mai mult clientela captivă.

Cei care cunosc istoria monetară nu au de ce să fie surprinși de ideea unei oferte concurențiale de monedă, deoarece asemenea experiențe au existat și în trecut, fiind bănci comerciale aveau dreptul de a emite propriile lor bancnote (convertibile în aur), în absența oricărei bănci centrale sau control altul decât cel al respectării obligațiilor contractuale de convertibilitate. (Vom reveni în partea a doua, paragraful B.)

Originalitatea lui Hayek (pe care o împarte cu Benjamin Klein) constă în imaginarea și propunerea unui sistem concurențial de monede *inconvertibile*. Condițiile absolut indispensabile ar fi, așa cum s-a evocat deja, diferențierea produselor (dreptul de proprietate al producătorului asupra numelui monedei emise) și

absența cursului legal, adică libertatea de a refuza primirea unei monede considerate nefiabile.

B. Funcționarea propriu-zisă

Deoarece nu există exemple concrete de concurență între monede inconvertibile emise de producători privați, singura posibilitate de analizare a acestei situații este ceea ce ar putea fi considerat un "experiment mental". În afară de logica acțiunii umane, această analiză s-ar putea baza și pe analogii cu experiențe trecute (concurență între monede private convertibile) și prezente (concurență limitată la nivel internațional între monede inconvertibile emise de monopoluri statale).

a) Modalități de producere a încrederii și de atragere a clientelei

Dacă se acceptă ipoteza că preferințele publicului se îndreaptă către o monedă stabilă, care-și păstrează nealterată în timp puterea de cumpărare, atunci este de așteptat ca producătorii privați să facă tot posibilul pentru a veni în întâmpinarea acestei cereri.

Absența cursului legal este un element indisociabil libertății de emisiune și face ca circulația unei monede să depindă nu numai de angajamentul emitentului de a-i menține valoarea ci și de credibilitatea acestei promisiuni *contractuale*. Pentru câștigarea încrederii clienților potențiali, băncile interesate să emită propriile monede ar trebui să-i convingă de seriozitatea intențiilor lor, de faptul că urmăresc un parteneriat de lungă durată. În cazul oricărui produs a cărui calitate nu poate fi apreciată cu ușurință de către

nespecialiști, elementul care dă credibilitate garanției și care permite economisirea cheltuielilor cu verificarea pe cont propriu a caracteristicilor, este numele producătorului, marca sa de fabrică.

Moneda nu face excepție: reputația băncii emitente va fi determinantă în acceptarea și mai ales în deținerea ei de către public. Încrederea clienților reprezintă chiar și pentru băncile comerciale de astăzi un capital pe care trebuie să-l protejeze și să-l sporească în permanență. Acest lucru ar fi cel puțin la fel de necesar în cazul în care ele ar decide să se transforme în bănci de emisiune. Caracterul indispensabil, dificultatea constituirii și păstrării, fragilitatea capitalului-încredere al unei bănci reprezintă pentru aceasta tot atâtea constrângeri care o obligă la un comportament prudent și corect.

În mod concret, Hayek imaginează un posibil angajament contractual luat de o bancă în vederea emiterii monedei sale proprii.¹⁴ Aceasta ar intra în circulație ca certificate de depozit la purtător și nepurtătoare de dobândă și ca monedă scripturală, în conturi la vedere. Pentru facilitarea acceptării acestei noi monede, banca s-ar obliga față de clienți să-i mențină constantă puterea de cumpărare într-un anumit coș de produse. La această promisiune, banca ar putea adăuga o garanție suplimentară, oferind clienților opțiunea de a solicita convertirea monedei proprii în altă monedă (sau monede) în circulație la momentul respectiv, la un curs prestabilit în contract. Aceasta ar constitui de fapt limita sub care valoarea monedei n-ar putea scădea decât în caz de faliment al băncii de emisiune.

Este important de remarcat faptul că este imposibilă crearea unei monede "noi" în cel mai strict sens al cuvântului, adică fără nici o legătură cu una prece-

dentă, deoarece pentru aceasta ar fi necesară cunoașterea și comunicarea tuturor prețurilor în noua unitate monetară. Acest lucru este nerealizabil nu numai din cauza multitudinii de produse ci și pentru că (prin ipoteză) nici o tranzacție nu s-a încheiat în moneda respectivă. Nu se poate determina raportul de schimb (sau valoarea) în absența sau înaintea schimbului. Introducerea în circulație a unei monede necesită comunicarea parității cu o monedă aflată deja în circulație. Moneda nu poate fi deci o invenție a unei persoane bine determinate, ci este consecința involuntară a acțiunilor umane, este una din cele mai reprezentative ilustrări ale ordinii spontane la care face referință Hayek.

Autorul acordă o mare importanță numelui monedei, care trebuie să contribuie la crearea climatului de încredere între bancă și clienți. De altfel, acest lucru se poate observa chiar și în cazul monedelor guvernamentale, mai multe state optind pentru "dolar" ca nume al etalonului monetar (Canada, Australia, Hong-Kong, Singapore, etc.).¹⁵

De asemenea, vor fi necesare garanții și debitorilor, aceștia trebuind asigurați că valoarea monedei nu va crește. În acest scop, în contractele de credit s-ar putea prevedea (spre exemplu) că rambursarea împrumuturilor se poate face la alegere, în moneda băncii sau în altă monedă, fie la un curs stabilit de comun acord, fie la cel în vigoare pe piață în momentul încheierii tranzacției.¹⁶

Dificultatea de a impune¹⁷ pe piață o monedă nouă, investițiile importante necesare constituirii capitalului-încredere indispensabil vor limita cu siguranță numărul emitenților. Din acest motiv, nu toate băncile comerciale ar opta pentru transformarea lor în bănci de emisiune, preferând să se limiteze la asigurarea de servicii în condiții similare celor

actuale.

Hayek imaginează diferite mijloace de care ar putea uza băncile pentru a facilita acceptarea monedelor emise. Printre acestea s-ar număra ținerea evidenței contabile clienților lor, furnizarea echipamentului electronic necesar comercianților în vederea convertirii prețurilor în mai multe monede, consultanță, facilități de trezorerie, etc.

Cel mai important mijloc va fi, fără îndoială, respectarea angajamentelor de stabilitate luate față de clienții efectivi și potențiali. Simpla respectare a contractului va spori, pe măsura trecerii timpului, capitalul-încredere de care dispune banca, făcând astfel ca un comportament incorect din partea acesteia să devină tot mai puțin rentabil, deci din ce în ce mai improbabil. Pentru aceasta este nevoie ca băncile de emisiune private să aibă la dispoziție mijloace prin care să poată controla efectiv valoarea monedei lor.

b) Modalități de respectare a contractului

Hayek atrage atenția asupra faptului că stabilitatea unei monede nu constituie factorul determinant în *acceptarea* acesteia în cazul tranzacțiilor curente. Această calitate constituie însă un element decisiv pentru *deținerea* sau nu a unei anumite monede.¹⁸

De exemplu, un comerciant ar putea accepta orice monedă în schimbul produselor sale (la prețurile aferente) chiar dacă n-ar avea încredere în stabilitatea tuturor. În conturile sale bancare ar deține numai monedele considerate fiabile, în care ar fi transformate imediat toate celelalte. El ar fi singurul în măsură (și în drept) să compare beneficiul anticipat corespunzător vânzării în schimbul unei monede potențial inflaționiste cu costurile

asociate preschimbării ei.

Desigur, pe termen lung, menținerea pe piață a emitenților nu se va putea realiza decât în măsura în care publicul este de acord să *accepte* și să *dețină* monedele respective.

În vederea asigurării stabilității monetare pe care o presupun această acceptare și deținere, banca de emisiune ar avea la dispoziție două tipuri de pîrghii de control: vânzarea-cumpărarea propriei monede pe piața valutară și politica de creditare pe termen scurt.

Primul mijloc de stabilizare prezintă avantajul rapidității, fiind eficient pentru un "acord fin" al fluctuațiilor zilnice. În mod evident, capacitatea de intervenție a băncii va fi în funcție de volumul și calitatea rezervelor sale. Acestea pot fi concretizate în monedele altor bănci, dar și în titluri de valoare ale căror caracteristici le fac eligibile pentru o asemenea destinație. În caz că tendințele de creștere sau de scădere a valorii monedei sunt mai puternice și durabile, este necesară revizuirea criteriilor de acordare și reînnoire a creditelor. Rapiditatea cu care se pot obține efectele dorite este mai redusă decât în cazul precedent, însă controlul realizat pe această cale este mai strict, fiind adesea indispensabil pentru corectarea unor erori de anticipare din partea băncii. Viteza de reacție pe care i-o permite utilizarea acestei tehnici de control a valorii monedei depinde (printre altele) de durata creditelor acordate. În mod evident, cu cât ponderea creditelor comerciale pe termen scurt este mai mare, cu atât mai ușoară va fi adaptarea la noile condiții de piață.¹⁹ În mod concret, banca va putea recurge la modificări ale ratei dobânzii, la contingentarea volumului de credite acordate sau la o combinație a acestora.

În ediția a doua, Hayek pune în evidență și un mecanism care ar putea

funcționa în cazul băncilor cunoscute ca fiind foarte stricte în respectarea obligațiilor contractuale de stabilitate. Dacă la un moment dat s-ar constata că valoarea la care este tranzacționată o monedă de calitate se abate de la valoarea ei de definiție, un număr suficient de ridicat de agenți ar ajunge să anticipeze o dispariție rapidă a acestui ecart și ar specula în sens contrar tendinței curente. Astfel, încrederea câștigată de bancă, reputația ei i-ar servi în consolidarea ulterioară a imaginii sale de partener fiabil, corectitudinea trecută fiind în permanență capitalizată și facilitând pe această cale menținerea stabilității monedei emise.²⁰

Este însă legitim să ne întrebăm ce se întâmplă dacă o bancă, în intenția de a-și lărgi piața, adoptă un comportament imprudent, cu o politică de creditare agresivă bazată pe standarde de creditare mai laxe sau pe dobânzi mai reduse decât ale concurenților sale. Și în acest caz, intenția de a deține moneda respectivă va avea un rol determinant și nu dorința de a o primi sub formă de împrumut.²¹

Într-adevăr, dacă cererea pentru moneda X nu înregistrează o creștere, oferta suplimentară concretizată în creditele acordate peste "nivelul de echilibru" va fi în exces. Funcționarea mecanismului astfel declanșat, așa cum este descrisă de Hayek, poate fi rezumată în felul următor.

Reducerea ratei dobânzii la creditele acordate va atrage o cerere suplimentară aparentă pentru moneda emisă de banca "agresivă". Sumele primite de clienți nu sunt deținute multă vreme de aceștia ci sunt cheltuite pentru realizarea proiectelor lor (investiții sau consum). Creditele injectate de bancă se regăsesc deci pe piață sub forma unei oferte excedentare a monedei emise de aceasta, ceea ce atrage în mod inevitabil deprecierea

față de celelalte monede. Ulterior, această depreciere se concretizează în creșterea prețurilor exprimate în moneda a cărei circulație a fost sporită în mod artificial, adică peste cerere. Banca emitență este obligată să adopte măsurile de stabilizare descrise anterior, sub amenințarea eliminării ei de pe piața serviciilor monetare sau chiar bancare.

Acest mecanism scoate în evidență responsabilitatea băncii emitențe pentru devalorizarea monedei sale, publicul avînd în permanență posibilitatea de a compara și libertatea de a alege între mai multe monede. Astfel, ar apărea și mai pregnant lipsa de fundament a explicațiilor și justificărilor ex-post aduse inflației de către factorii politici (și chiar de către unii economiști), care o prezintă ca pe un proces incontrolabil și inevitabil. Altfel spus, chiar și un nespecialist ar putea constata adevărul afirmației făcute de Milton Friedman după care inflația este întotdeauna un fenomen monetar.

Un alt aspect evocat de Hayek și care la prima vedere ar putea pune anumite probleme stabilității monetare este cel al "monedelor-parazit".²² Acest termen este utilizat de autor pentru a desemna acele emisiuni (în formă scripturală sau chiar bancnote) care ar promite convertibilitatea într-o altă monedă, cunoscută și acceptată de public. Acest sistem ar fi de tip piramidal, similar celui existent în prezent la nivel național: băncile comerciale se angajează să convertească moneda lor (scripturală) în moneda Băncii Centrale (bancnote). Întrebarea este în ce măsură băncile de emisiune private și concurențe ar putea menține controlul asupra valorii monedelor lor. Hayek consideră că dificultățile pot fi eliminate prin diferențierea clară a "monedei de bază" și a celei de rang "inferior" și, mai ales, prin anunțul (și respectarea ulterioară

a acestuia) că banca principală nu are și nu va asuma nici un fel de răspundere pentru menținerea parității între moneda sa și cele care au adoptat-o ca bază monetară. În opinia lui Hayek, aceasta ar obliga băncile de rang secund să funcționeze într-un regim similar celui de tip 100% rezerve, ceea ce ar elimina instabilitatea (efectivă sau potențială) ce caracterizează sistemele bazate pe rezerve fracționare.

Mecanismele a căror funcționare fost descrisă anterior presupun participarea publicului, adică acceptarea diferitelor monede, adaptarea lui la concurența monetară. Oare eforturile cerute nu vor fi atît de mari încît să atragă opoziția agenților economici?

c) Efectele microeconomice ale concurenței monetare

Unul dintre principalele motive pe care se fundamentează scepticismul față de concurența monetară este faptul (considerat evident) că ar antrena costuri insuportabile pentru public și întreprinderi.

Înainte de a analiza în ce măsură este justificată această ipoteză, ar fi interesant de văzut dacă argumentul costurilor de informare poate fi invocat pentru limitarea libertății individuale. Este adevărat că orice alegere rațională (nealeatorie) generează costuri de informare prelabilă și de decizie propriu-zisă. Totuși, aceasta nu implică faptul că este preferabilă situația în care "alegerea" este impusă în mod exogen individului. Argumentul unor costuri de informare ridicate în cazul unei multitudini de produse nu este convingător, deoarece aplicarea consecventă a acestui principiu ar duce la situații absurde: un singur tip de automobil, un singur tip de locuință, un singur tip de piine, etc. și, de ce nu, un singur partid

politic.

Tot în această optică, se presupune că unicitatea monedei și emiterea ei de către stat sunt necesare, deoarece simplii utilizatori de servicii monetare nu dispun de cunoștințele necesare fundamentării unei selecții în cazul unei oferte variate. Același argument ar fi însă valabil și pentru o multitudine de alte produse (electronice, automobile, medicamente sau servicii de sănătate, asigurări, etc.).²³ În toate cazurile similare în care apar probleme de asimetrie informațională, soluția poate fi obținută pe calea libertății contractuale și/sau a constituirii unei reputații de corectitudine (a unui capital-încredere) de către beneficiarul asimetriei respective. Valoarea mărcii de fabrică își are sursa tocmai în economisirea costurilor de informare pe care le permite.

Pe de altă parte, libertatea de alegere lăsată utilizatorilor de monede concurente ar conduce la menținerea acestora în limite rezonabile. Fiecare utilizator ar compara costul deținerii unui tip suplimentar de monedă cu avantajul pe care l-ar obține astfel. Ambele aprecieri sunt subiective și, cu siguranță, nu toți agenții economici ar opera cu același număr de monede diferite. Hayek este convins că majoritatea oamenilor nici n-ar fi nevoiți sau interesați să dețină mai mult de un tip de monedă.²⁴ De altfel, el nu exclude posibilitatea ca pe teritorii întinse să circule doar o singură monedă pentru tranzacțiile curente, situație care s-ar deosebi de cea din prezent doar prin concurența potențială permanentă la care ar fi supus emitentul monedei respective și care l-ar obliga la menținerea calității produsului său.²⁵ Această diferență este minoră numai în aparență, Hayek considerînd că "moneda care circulă doar pentru că oamenii sunt obligați s-o accepte este cu totul diferită de moneda care a

ajuns să fie acceptată pentru că publicul are încredere că emitentul ei îi va menține valoarea stabilă".²⁶

Respectul libertății individuale care caracterizează sistemul concurenței monetare se manifestă în egală măsură pentru producători și pentru consumatori. Contabilitatea va putea fi ținută în moneda care va servi cel mai bine interesele firmei (acționarilor), produsele și serviciile vor fi vîndute în schimbul monedelor determinate de proprietarul lor, etc. În măsura în care piața valutară este liberă, acceptarea unei monede oricît de "exotice" nu pune probleme deosebite: costurile de conversie trebuie să fie justificate de beneficiile tranzacției respective.

d) Efectele macroeconomice

Pe baza ipotezei că preferințele publicului se vor îndrepta către monedele a căror putere de cumpărare rămîne constantă, Hayek deduce că principalul avantaj al concurenței monetare se va concretiza prin absența denaturării prețurilor relative și, deci, în mod indirect, prin eliminarea ciclurilor economice pe care asemenea perturbații le-ar produce. Eliminarea influenței factorului politic asupra unuia dintre cele mai importante prețuri și, anume, asupra ratei dobînzii, ar face imposibile iluziile efemere întretinute de politicile "creditelor ieftine".

O altă consecință ar fi transferul de putere de la nivelul guvernamental la cel individual prin eliminarea a tot ceea ce înseamnă politică monetară. Simplul cetățean n-ar mai putea fi constrîns să plătească impozitul inflației pentru finanțarea generozității factorilor politici față de grupurile de presiune.

De asemenea, nesuprapunerea spațiilor monetare cu frontierele naționale

ar elimina problemele balanței de plăți. Aceasta este, în opinia lui Hayek, o falsă problemă chiar și în zilele noastre, care n-ar trebui să preocupe pe nimeni altcineva decît pe producătorii monopolști de monedă, ei fiind, de fapt, adevărata ei cauză.

C. Legătura cu restul operei

Originalitatea ideilor expuse în "The Denationalization of Money" ar putea da impresia că această lucrare ocupă un loc aparte în opera lui Hayek, că nu este altceva decît un "accident de parcurs" căruia n-ar trebui să-i acordăm prea multă importanță.

O analiză atentă permite însă stabilirea de conexiuni cu ansamblul gîndirii hayekiene, în acest eseu fiind prezente toate ideile-forță ale economistului austriac. Mai mult, se poate afirma că o bună înțelegere a argumentării desfășurate în această lucrare este facilitată (dacă nu chiar condiționată) de adoptarea unei grile de lectură constituite pe baza elementelor caracteristice ansamblului operei. Astfel, denaționalizarea monedei va apărea ca o consecință a aplicării consecvente a unor principii generale în domeniul specific al producției monetare.

Printre aceste principii care reprezintă structura de rezistență a întregii opere hayekiene, pot fi enumerate respectul obligatoriu al libertății individuale (a), necesitatea unei discipline monetare stricte (b), dispersia cunoașterii (c), și respingerea constructivismului (d).

a) Libertatea individuală

Presupunînd că întreaga gîndire hayekiană ar putea fi condensată într-un

singur mesaj, protecția libertății individuale ar sintetiza cel mai judicios esența unei opere (am putea spune a unei lupte) de peste trei sferturi de veac.

Respectarea libertății, a suveranității individuale înseamnă, de fapt, recunoașterea drepturilor de proprietate și a libertății contractuale tuturor adulților responsabili. Posibilitatea de a încheia tranzacții în orice monedă acceptată de parteneri nu poate fi limitată fără a contrazice acest principiu general. Ceea ce surprinde adesea în argumentația anumitor autori este contradicția în analiza capacității de discernământ a individului. Aceeași persoană este considerată în măsură să decidă asupra interesului general (prin dreptul de vot universal) dar incapabilă să-și urmărească propriul interes în domeniul concrete, între care și cel monetar.

Această concepție paternalistă se bazează pe ipoteza implicită că reprezentanții autorității statale acționează în interesul general, conceput ca o armonizare (după diferite criterii) a intereselor individuale. O asemenea viziune a unui "stat pur și perfect" nu este considerată convingătoare de către Hayek, în opinia lui fiind necesară garantarea protecției drepturilor individului împotriva tuturor arbitrarilor, inclusiv cele statale, chiar dacă sunt comise având girul majorității.

Din acest motiv, una din preocupările constante ale lui Hayek a fost determinarea caracteristicilor unui sistem care să asigure garanții suficiente împotriva imixtiunilor guvernamentale în viața cetățenilor. Într-una din lucrările sale care este dedicată acestui subiect, el imaginează liniile generale ale unei asemenea "constituții a libertății".²⁷ În momentul redactării ei, autorul considera inevitabilă intervenția autorităților publice în domeniul monetar (prin intermediul Băncilor Centrale, spre exemplu), dar, în același

timp, își manifesta îndoiala că ea ar trebui să se extindă pînă la monopolizarea emisiunii de monedă. Mai mult, Hayek afirmă că "una dintre cele mai eficiente măsuri pentru protejarea libertății individuale ar fi existența unor Constituții care ar interzice orice restricții pe timp de pace în privința tranzacțiilor în orice tip de monedă sau metale prețioase".²⁸

b) Necesitatea unei discipline monetare stricte

Aceasta constituie una din preocupările constante ale lui Hayek, întreaga sa operă în domeniul monetar fiind de fapt o căutare a mijloacelor teoretice și practice prin care s-ar putea reduce perturbările generate de existența monedei. Desigur, gândirea hayekiană a cunoscut de-a lungul timpului o serie de evoluții care apar ca adevărate "rupturi". Aceste schimbări le însoțeau însă pe cele care se produceau în sistemele monetare naționale și internaționale precum și în formele de manifestare a inflației, "inamicul" dintotdeauna al economistului austriac.

În scrierile de la începutul carierei sale, consacrate analizei ciclului economic, Hayek pornește de la ipoteza că acesta își are originea într-o perturbație endogenă (de natură monetară sau nu), dar mecanismul său de transmitere (de la "boom" la "craha") este cel monetar. Ceea ce permite (favorizează) amplificarea perturbației inițiale este elasticitatea creditului, adică a ofertei de monedă. Analiza lui Hayek se desfășoară în cadrul unui sistem dominat de o bancă centrală, fără să acorde importanță soluțiilor alternative. El consideră băncile comerciale, prin politica lor de creditare, ca fiind principala cauză a declanșării (propagării) ciclului economic. Rolul băncii centrale ar fi prin urmare acela de a atenua optimismul

excesiv (exuberanța irațională). În realitate, ea poate fi la originea acestuia, diminuând rata dobânzii de refinanțare sub nivelul de echilibru.

Perspectiva sa de abordare a problemelor monetare l-a condus pe Hayek să se intereseze îndeaproape de condițiile pe care ar trebui să le îndeplinească oferta de monedă pentru a elimina efectele redistributive și perturbatoare care de regulă îi sunt asociate. Altfel spus, în ce condiții se poate asigura "neutralitatea monetară".

Hayek ajunge la concluzia că, în pofida importanței teoretice majore a acestui concept, el este lipsit de interes practic, ca obiectiv al politicii monetare, spre exemplu.

În *Prices and Production*, autorul arată că neutralitatea monetară poate să nu fie atinsă chiar și în cazul unei monede stabile, aceasta din urmă nefiind deci o garanție suficientă împotriva perturbațiilor ciclice și a efectelor redistributive. "Am ajuns demult la concluzia că nici o monedă reală nu poate fi neutră în acest sens și că trebuie să ne mulțumim cu un sistem care corectează rapid erorile inevitabile. Situația care se apropie cel mai mult de o asemenea condiție și pe care putem spera s-o realizăm este, după părerea mea, cea în care prețurile medii ale «factorilor originari de producție» sunt menținute constante".²⁹

Deoarece munca și pămîntul nu prezintă o omogenitate suficientă, este necesară din punct de vedere practic încă o aproximare, stabilitatea urmînd să fie asigurată pentru prețurile materiilor prime.

Într-un mod aparent paradoxal, tocmai căutarea unor "soluții posibile din punct de vedere politic pentru o problemă deosebit de simplă din punct de vedere tehnic, și anume inflația",³⁰ l-a făcut pe Hayek să se îndoiască de rolul stabilizator

al băncilor centrale pe care-l presupunea în primele sale lucrări monetare.

Cercetările făcute de-a lungul întregii sale cariere l-au adus pe economistul austriac la concluzia că este mult mai ușor ca guvernele să fie deposedate în întregime de puterea lor asupra monedei decît să se încerce împiedicarea lor de-a abuza de această putere.³¹

c) Dispersia cunoașterii

Acest argument face parte din cele reținute de Hayek pentru demonstrarea imposibilității planificării centralizate și care completează dezbaterile în care a fost implicat Mises în anii '20 privind imposibilitatea calculului economic într-un sistem socialist. Astfel, Mises afirmă că, presupunînd că planificatorul central ar fi bine intenționat, el nu și-ar putea duce la îndeplinire sarcina din cauza numărului excesiv de variabile care ar depăși posibilitățile sale de calcul.

Hayek susține că nici măcar nu s-ar pune problema calculului, deoarece volumul cunoașterii vehiculate în societate este atît de ridicat încît nu poate fi cuprins de către o minte omenească: "... datele pe care se fundamentează calculul economic nu sunt și nici nu pot fi, atunci cînd privesc întreaga societate, «date» (accesibile) unui singur individ".³²

Agregarea lor, prelucrarea lor statistică sunt soluții amăgitoare, deoarece o mare parte din cunoaștere nu este formalizabilă. Este vorba, în terminologia hayekiană, de "cunoștințe specifice de timp și de loc", sau chiar de o cunoaștere tacită, în sensul că subiectul nu este conștient de ceea ce știe, dar poate "activa" această cunoaștere atunci cînd situația o cere. Nu se pune problema dacă este nevoie de planificare sau nu, deoarece "orice activitate economică reprezintă o planificare".³³

Altegera trebuie făcută între un sistem în cetăți și a mecanismelor prin care acțiunile lor constituie de urmărire a propriilor obiective conduc la instaurarea unei ordini spontane care, deși corespunde unui "interes general", nu este nici măcar imaginar și deci cu arti mai puțin umărit în mod specific de către cineva anume. Aceasta ordine spontană este rezultatul acțiunilor umane individuale și nu al unui plan general, cuprinzând ansamblul societății.

Instituțiile umane se prezintă sub forma unor reguli, selectate de-a lungul timpului și de încercări, de corectare a erorilor și de imitare a comportamentelor incununate de succes. Nu este vorba (necăpărat și întotdeauna) de eliminarea fizică a grupurilor cu surt de reguli inferioare de către cele cu reguli superioare. Este suficient un proces de contagiune, astfel încât învățătorii într-un conflict militar să poată adopta reguli ale învingătorilor.

Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere, în opinia lui Hayek, este faptul că instituții omniprezente, precum dreptul la proprietate, monedă, mecanismul pieței etc., fără de care societățile moderne sunt de neconcepțu, nu au fost inventate de către cineva anume, ci sunt rezultatul unei experiențe îndelungate. Orice tentativă de împiedicare sau de forțare (control centralizat) a evoluției acestor instituții nu se poate face fără a afecta libertatea individuală și de a pune în pericol această experiență.

Toate încercările de a inventa o nouă limbă (alți exemplii de ordine spontană la care face referire Hayek) au eșuat și nu pot fi deci sortite eșecului: suprimarea "esperanto" este edificatoare. Suprimarea dreptului la proprietate a condus la coșmarul comunist. Interzicerea pieței sau controlarea ei n-au avut niciodată efectul scontat: piața liberă intra doar în clandestinitate, cu consecințe opuse celor urmărite de promotorii acesteia (penurie rilor diferiților agenți la nivelul întregii so-

(d) Evolutionism și constructivism

O mare parte din opera hayekiană este dedicată studiului coordonării planurilor diferiților agenți la nivelul întregii so-

În ceea ce privește monedă, Hayek se consideră un continuator al lui Carl Menger, care, cu un secol în urmă, explica procesul evolutiv al apariției monedei în termeni concentrați exclusiv asupra acțiunilor individuale, fără a face apel la ficțiuni de genul contractului social.

Conceptia lui Hayek rezulta în mare măsură din argumentele evocate la punctul precedent, privind dispersia cunoașterii. Este imposibilă determinarea cu precizie a soluției optime la nivel social, iar impunerea unei anume nu se poate face decât în dauna experimentării și confruntării alternativelor.

Concurența este un proces care se desfășoară nu numai între diferiți producători și produse, ci și între reguli și instituții. În optica hayekiană și, în general, în cea a Școlii austriece de economie, concurența nu este o *stare*, un stadiu în care se poate găsi sau nu economie (ca și în teoria neoclasică) ci este un *proces* continuu de căutare și de descoperire. Din acest motiv, unul dintre cele mai dăunătoare efecte ale monopolului guvernamental asupra monedei (instituții imediat după emergența ei) este tocmai acela că experimentala ce tip de monedă corespunde cel mai bine intereselor noastre³⁶.

În mod surprinzător, propunerea lui Hayek de-a restitui monedă sectorului privat a fost catalogată ca fiind de sorginte constructivistă, adică în contradicție cu principiile adoptate în alte lucrări ale sale. Răspunsul pe care-l da autorul poate fi structurat pe două nivele. Mai întâi, în prefața la ediția a doua, el precizează că intenția sa nu este de a interzice guvernului să opereze în domeniul producției de monedă ci numai de a limita puterea sa de a-i împiedica pe alții să-l concureze.³⁷ În măsura în care această concurență este corectă, (adică producătorii guvernamentali nu dispune de privilegii legale, yek se consideră un continuator al lui Carl Menger, care, cu un secol în urmă, explica procesul evolutiv al apariției monedei în termeni concentrați exclusiv asupra acțiunilor individuale, fără a face apel la ficțiuni de genul contractului social.

Pe de altă parte, este înconștientul că numele lui precum și faptul că a fost laureat al Premiului Nobel pentru contribuțiile sale în domeniul monetar au contribuit la credibilizarea unui domeniu de studiu ce părea să lina mai degrabă de curiozitatea istorică decât de preocupările economiștilor "serioși". Hayek a reușit astfel să readucă în atenția profesioniștilor care nu puteau fi explicate sau chiar contraziceau teoria economică dominantă. Studiul și reinterpretarea unor perioade de libertate bancară începute de uni-

D. Impactul asupra științei economice

A fi exagerat dacă s-ar afirma că studiul concurenței monetare a primit odată cu publicarea lucrării "The Denationalization of Money". Hayek nu a revedicat niciodată o asemenea poziție, prezentându-se mai degrabă ca un continuator al operei unor economiști din trecut, cu deosebire din secolul al XIX-lea.

Pe de altă parte, este înconștientul că numele lui precum și faptul că a fost laureat al Premiului Nobel pentru contribuțiile sale în domeniul monetar au contribuit la credibilizarea unui domeniu de studiu ce părea să lina mai degrabă de curiozitatea istorică decât de preocupările economiștilor "serioși". Hayek a reușit astfel să readucă în atenția profesioniștilor care nu puteau fi explicate sau chiar contraziceau teoria economică dominantă. Studiul și reinterpretarea unor perioade de libertate bancară începute de uni-

Altegera trebuie făcută între un sistem în cetăți și a mecanismelor prin care acțiunile lor constituie de urmărire a propriilor obiective conduc la instaurarea unei ordini spontane care, deși corespunde unui "interes general", nu este nici măcar imaginar și deci cu arti mai puțin umărit în mod specific de către cineva anume. Aceasta ordine spontană este rezultatul acțiunilor umane individuale și nu al unui plan general, cuprinzând ansamblul societății.

Instituțiile umane se prezintă sub forma unor reguli, selectate de-a lungul timpului și de încercări, de corectare a erorilor și de imitare a comportamentelor incununate de succes. Nu este vorba (necăpărat și întotdeauna) de eliminarea fizică a grupurilor cu surt de reguli inferioare de către cele cu reguli superioare. Este suficient un proces de contagiune, astfel încât învățătorii într-un conflict militar să poată adopta reguli ale învingătorilor.

Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere, în opinia lui Hayek, este faptul că instituții omniprezente, precum dreptul la proprietate, monedă, mecanismul pieței etc., fără de care societățile moderne sunt de neconcepțu, nu au fost inventate de către cineva anume, ci sunt rezultatul unei experiențe îndelungate. Orice tentativă de împiedicare sau de forțare (control centralizat) a evoluției acestor instituții nu se poate face fără a afecta libertatea individuală și de a pune în pericol această experiență.

Toate încercările de a inventa o nouă limbă (alți exemplii de ordine spontană la care face referire Hayek) au eșuat și nu pot fi deci sortite eșecului: suprimarea "esperanto" este edificatoare. Suprimarea dreptului la proprietate a condus la coșmarul comunist. Interzicerea pieței sau controlarea ei n-au avut niciodată efectul scontat: piața liberă intra doar în clandestinitate, cu consecințe opuse celor urmărite de promotorii acesteia (penurie rilor diferiților agenți la nivelul întregii so-

(d) Evolutionism și constructivism

O mare parte din opera hayekiană este dedicată studiului coordonării planurilor diferiților agenți la nivelul întregii so-

economiști istorici au fost încurajate și urmate de altele, din ce în ce mai numeroase și mai bine documentate (a). De asemenea, în același timp, au apărut și lucrări care considerau că experiențele trecute de concurență monetară erau imperfecte sau că nu mai pot fi transpuse în practică în condițiile actuale. Astfel, preocupările autorilor se îndreptau și către o analiză teoretică a conceptului de concurență monetară (b).

a) Redescoperirea istoriei

Studierea cazurilor de libertate bancară care au dus la emisiunea concurență de monedă a arătat că acestea au fost surprinzător de numeroase pentru ceea ce se considera a fi o imposibilitate teoretică și practică. Spre exemplu, Kurt Schuler³⁸ face referiri la nu mai puțin de 58 de asemenea experiențe, întreruperea lor fiind cauzată (direct sau indirect) de intervenții ale factorului politic. Prezentarea lor, fie și numai succintă, ar depăși cadrul acestui articol, motiv pentru care ne vom limita la evocarea câtorva dintre cele mai cunoscute situații apropiate de concurență monetară.

Referința prin excelență o constituie experiența scoțiană, atât prin durată (1717-1844) cât și prin succesul său, recunoscut de către cei care au studiat îndeaproape acest subiect. Chiar dacă acest caz este cel care se apropie cel mai mult de idealul teoretic al concurenței monetare autentice, nici el n-a fost ferit de intervenții politice care limitau libertatea contractuală între bănci și clienții acestora. Spre exemplu, era impusă prin lege răspunderea nelimitată a acționarilor băncilor, cu excepția a câtorva dintre ele. De asemenea, în 1765 a fost interzisă ceea ce se numea "option clause". Această clauză care figura pe bancnote începând

din 1730 permitea băncii amânarea rambursării echivalentului în aur, în schimbul plății de către aceasta a unei dobânzi anuale de 5%. Mecanismul a fost folosit cu succes pentru a preveni izbucnirea de "războaie ale bancnotelor" în care băncile acumulați cantități mari de bancnote ale rivalelor și cereau prin surpriză convertirea lor în aur, în scopul de-a provoca incapacitatea de plată a concurentului și deci falimentul sau imediat, potrivit legii de atunci. Această clauză era invocată în mod selectiv, în funcție de aprecierea băncii și a fost acceptată fără probleme de către public.

În pofida acestor restricții, sistemul scoțian a fost considerat de către contemporani (inclusiv de către Adam Smith) superior celui englez. Mai târziu, Pareto avea să remarce că "strictețea deosebită cu care băncile scoțiene și-au respectat angajamentele contrastează puternic cu mijloacele folosite de către multe bănci de stat pentru a-și spolia creditorii". Mai mult, "în 1826 (băncile scoțiene) constatau că de-a lungul a peste un secol, falimentele băncilor au provocat pierderi ce în total n-au depășit 36000 L. Aceste bănci au adus cele mai mari servicii țării, care le datorează în parte prosperitatea sa".

Stabilitatea superioară a sistemului scoțian poate fi ilustrată și prin procentul de falimente înregistrat de acesta, mai scăzut decât în cazul celui englez: 0,78%, respectiv 1,81% pentru perioada 1825-1830.

În Statele Unite, răspunderea acționarilor era limitată la dublul capitalului deținut în cadrul societății bancare, însă posibilitățile de extindere geografică erau extrem de limitate: fiecare bancă putea opera doar într-un singur stat, iar în unele state, doar într-un singur comitat. Vera C. Smith caracterizează această perioadă (1836-1863) ca fiind "o descentralizare

fără libertate", mai degrabă decât o concurență monetară.

Doar în Noua Anglie sistemul bancar îndeplinea într-o măsură suficientă cerințele unei concurențe monetare pentru ca eventualele disfuncționalități să poată fi atribuite libertății bancare. Experiența "sistemului Suffolk" din Boston este considerată însă un succes chiar și de către partizanii monopolului monetar.

În afara limitărilor geografice, existau și prevederi legale care obligau băncile să investească în titluri emise de guvern, acestea constituind (la valoarea lor nominală) contrapartida obligatorie pentru bancnotele emise de bănci. Legiuitorul urmărea astfel protejarea cetățenilor, dar efectul a fost contrar celui așteptat, deoarece titlurile de stat se depreciau continuu, ceea ce ducea la o supraevaluare a activelor. Intervenția autorităților politice (care erau interesate în primul rând în plasarea titlurilor de stat sau ale companiilor de căi ferate) a permis sau chiar favorizat o serie de fraude soldate cu păgubirea cetățenilor. Reflectarea disproporționată în presă a acestor evenimente a făcut ca experiența americană a "concurenței monetare" să fie considerată de către istorici un eșec deplin.

Rockoff a publicat rezultatele cercetărilor sale care contraziceau această interpretare a faptelor, Rolnick și Weber aducând și ei noi argumente în acest sens. Acești autori ajung la concluzia că fraudele au constituit un fenomen marginal, pierderile în estimarea lor maximală fiind mult mai reduse decât se considera înainte. Economia Statelor Unite era una predominant agricolă, ceea ce genera o sezonabilitate foarte pronunțată a cererii de monedă, cu fluxuri brutale între orașe și regiunile rurale. Pierderile sunt explicate în proporție covârșitoare prin falimentele înregistrate de bănci ca urmare a slabei

lor diversificări geografice, consecință a cadrului legislativ. Sistemele bancare au funcționat mai bine în statele care au impus mai puține restricții acestui sector, deci în cele care se apropiau cel mai mult de condițiile unei autentice concurențe monetare.

Multitudinea de bănci și de bancnote în circulație amplifică nevoia de informare a cetățenilor. În întâmpinarea acestei cereri, au apărut "The Banknote Reporters", în care erau prezentate cursurile bancnotelor aflate în circulație în funcție de locul în care se solicita convertibilitatea sau se efectuau plățile, precum și modalitățile de identificare a bancnotelor false.

Posibilitățile reduse de circulație a informației și a persoanelor din acea vreme făceau ca valoarea la care erau acceptate bancnotele să scadă pe măsură ce creștea distanța față de sediul băncii emitente. Acest lucru arată că utilizatorii de bancnote erau în măsură să facă distincție între moneda unei bănci cunoscute, în care aveau încredere și pe care o acceptau la valoarea nominală și moneda unei bănci mai puțin cunoscute și pentru care se cerea o primă de risc.

Este ușor de acceptat ipoteza că pe măsura dezvoltării posibilităților de comunicare ar crește și raza de circulație la valoarea nominală a unei monede. Spre exemplu, în Canada, la 4 ani de la terminarea liniei ferate ce făcea legătura dintre coasta de est și cea de vest (1889), toate bancnotele circulau la valoarea lor nominală pe întreg teritoriul.

Potrivit autorilor favorabili concurenței monetare în regim de convertibilitate directă, garantarea cu metal prețios a bancnotelor este cel mai eficient mijloc de-a produce informația și încrederea necesare circulației acestora. Faptul că acest lucru a fost valabil în trecut nu

permite afirmarea cu certitudine că în prezent nu ar exista la dispoziția producătorilor de monedă mijloace mai eficiente de producere a încrederii și informației. Chiar dacă aurul rămâne în continuare la fel de prețuit ca și în trecut (nici o bancă centrală nu și-a lichidat stocul de aur), este probabil ca deceniile de inconvertibilitate să fi modificat obiceiurile utilizatorilor de monedă. Din acest motiv George Selgin acceptă ideea unei soluții de compromis: înghețarea la volumul actual al stocului de dolari-bancnote și schimbarea culorii lor (aceștia devenind "baza monetară") și permiterea emisiunii de noi dolari de către băncile private, cu obligativitatea asigurării convertibilității dolarilor privați în dolarii Rezervei Federale și a identificării producătorului pe fiecare bancnotă.

b) Analiza teoretică și prospectivă

Luând ca punct de plecare situațiile concrete de concurență monetară, George Selgin imaginează trăsăturile pe care le-ar putea avea un sistem fără restricții artificiale impuse libertății bancare. Modelul astfel articulat ilustrează principiile de funcționare ale ofertei concurențiale de monedă în regim de convertibilitate. Ipoteza implicită este deci aceea că încrederea indispensabilă funcționării sistemului poate fi produsă cel mai avantajos prin angajamentul emitenților de a asigura la cerere preschimbarea bancnotelor în metal prețios.

O poziție radicală este adoptată de Rothbard și discipolii săi care consideră că problema ciclurilor economice este cauzată de creația monetară permisă de sistemul rezervelor fracționare. Propunerea lor vizează instaurarea unui sistem în care să fie obligatorie respectarea unui coeficient de rezerve de 100% pentru

orice emisiune monetară. Convertibilitatea este considerată un aspect secundar de către Benjamin Klein, atât timp cât este respectat dreptul de proprietate al băncii asupra numelui monedei emise, altfel spus dacă monedele concurente sunt diferențiabile. În aceeași optică se înscrie și lucrarea lui Jean-Pierre Centi, care îi demonstrează viabilitatea și cea a lui Pareto privitoare la optimalitatea ofertei concurențiale de monedă, folosind instrumentele "tradiționale" ale economiei neoclasice.

De asemenea, există propuneri care sugerează separarea funcțiilor monedei prin instaurarea unui mecanism de convertibilitate indirectă. Acestea se bazează pe rezultatele cercetărilor întreprinse de Black (1970), Fama (1980), Hall (1982) și în special de Greenfield și Yeager (1983). Obiectivul sistemului BFH (numit astfel de către Yeager după inițialele precursorilor săi) este asigurarea unei oferte optime de monedă în condițiile unui etalon valoric stabil. Originalitatea sa constă în separarea celor trei funcții ale monedei, fiecare fiind îndeplinită în mod autonom de către o unitate de cont, un mijloc de schimb și un mijloc de plată (de rambursare). Unitatea de cont este definită sub forma unui coș de bunuri, ales după criteriul de stabilitate în timp sau pentru importanța lor economică. Pentru simplitate, Fama preferă ca referința să fie barilul de petrol în timp ce Yeager sugerează ca platina să îndeplinească acest rol. Desigur, fiecare propunere are punctele sale contestabile și nimic nu împiedică să fie reținută în final o soluție propusă ulterior.

Valoarea mijlocului de schimb ar fi determinată de confruntarea dintre cerere și ofertă. Fiecare bancă ar produce propria sa monedă (mijloc de schimb) perfect identificabilă, valoarea acesteia oscilând față de unitatea de cont. Soldurile

înregistrate între bănci ar fi lichidate printr-un mijloc de rambursare stabilit de către acestea. Rolul de mijloc de rambursare ar putea fi îndeplinit de către orice fel de activ(e) stabilit(e) pe cale contractuală.

Sistemul a fost ținta a numeroase critici, care i-au pus în evidență anumite puncte slabe. Printre altele, White arată că tocmai faptul că unitatea de cont nu se găsește în circulație (ceea ce este prezentat

ca un avantaj de către promotorii acestui sistem) pune sub semnul întrebării posibilitatea folosirii ei ca etalon al valorii.

Complexitatea sistemului, păstrarea unor dezavantaje ale convertibilității, disfuncționalitățile care pot apărea în anumite situații concrete care nu pot fi evocate aici din lipsă de spațiu, îndreptățesc îndoielile cu privire la posibilitățile de transpunere a acestuia în practică.

NOTE

1. Hayek - 1978, p. 77.
2. *Idem*, p. 77.
3. Este vorba, desigur, de măsuri ai căror beneficii și beneficiari se pot recunoaște imediat dar al căror cost va fi suportat ulterior de către contribuabili nedeterminați.
4. Această idee, care aduce a superstiție medievală este înfățișată chiar și în secolul al XX-lea, fiind prezentă în lucrarea economistului german G. F. Knapp, *The State Theory of Money*, MacMillan, London, 1923.
5. Hayek - 1978, p. 33.
6. Pentru o critică a ipotezei că moneda constituie un monopol natural, se va putea consulta articolul lui Roland Vaubel, *The Government's Money Monopoly: Externalities or Natural Monopoly*, *Kyklos*, Vol. 37, N° 1, pp. 27-58.
7. Hayek, *The Denationalization of money*, p. 25.
8. *Id.*, p. 30.
9. *Id.*, p. 35.
10. Fapt relevat de Hayek. Hayek- 1976 (vezi bibliografia), p. 18.
11. Antiselecția este doar aparentă: din punctul de vedere individual, este vorba de o selecție optimă.
12. Hayek, *The Denationalization of money*, p. 42.
13. *Id.*, p. 107.
14. *Id.*, p. 42.
15. Exemplul monedei romane *Solidus* este și el edificator.
16. Această remarcă a fost adăugată de Hayek la ediția a doua. *Id.*, p.43.
17. Termen impropriu, deoarece piața presupune tranzații liber consimțite, deci acceptarea voluntară de către fiecare partener a ofertei celuilalt.
18. Hayek, *The Denationalization of money*, ed. cit., p. 55.
19. *Id.*, p. 56.
20. *Id.*, p. 57.
21. *Id.*, p. 58.
22. *Id.*, p. 60.
23. *Id.*, p.108.
24. *Id.*, p.47
25. *Id.*, p. 112.
26. *Id.*, p. 107.
27. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Routledge, 1960.
28. *Id.*, pp. 520-521.
29. Hayek, *The Denationalization of money*, ed. cit., p. 84.
30. *Id.*, p. 13.
31. Hayek - 1984, p. 327.
32. Hayek - 1945, p. 519.
33. Hayek - 1945, p. 521.
34. Hayek - 1978, p. 98.
35. Hayek - 1978, p. 103.
36. Hayek, 1984, p. 324.
37. Hayek - 1978, p. 17.
38. Sculer - 1992.

BIBLIOGRAFIE

- Black Fischer (1970), "Banking and Interest Rates in a World Without Money", *Journal of Bank Research*, Vol. 1, N° 3, Autumn, pp. 9-20.
- Centi Jean-Pierre (1984), *Intégration Européenne et Concurrence des Monnaies*, Economica, Paris. (Bazată teza de doctorat susținută în 1979 *Monnaie Concurrentielle et Optimum Monétaire*, Thèse d'Etat, Aix-Marseille III).
- Dowd Kevin (1988), "Option Clauses and the Stability of a Laissez-Faire Monetary System", *Journal of Financial Services Research*, Vol. 1 N° 1, December, pp. 319-327, reproduit dans DOWD Kevin (1993), *Laissez-Faire Banking*, Routledge, London, pp. 41-57.
- Dowd Kevin ed. (1992), *The Experience of Free Banking*, Routledge, London.
- Fama Eugene F. (1980), "Banking in the Theory of Finance", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 6, N°1, January, pp. 309-307.
- Friedman Milton (1986), "The Resource Cost of Irredeemable Paper Money", *Journal of Political Economy*, Vol. 85, June, pp. 451-472.
- Friedman Milton et SCHWARTZ Anna J. (1986), "Has Government Any Role in Money?", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 17, N°1, January, pp. 37-62.
- Greenfield Robert L. et YEAGER Leland B. (1983), "A Laissez-Faire Approach to Monetary Stability", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 15 N° 3, August, pp. 302-315.
- Hall Robert E. (1984), "A Free Market Policy to Stabilize the Purchasing Power of the Dollar", dans SIEGEL Bary N., *Money in Crisis*, Pacific Institute for Public Policy Research, San Francisco, pp. 303-322.
- Hayek Friedrich A. (1976), *Choice in Currency - A Way to Stop Inflation*, Occasional Paper N° 48, Institute for Economic Affairs, London.
- Hayek Friedrich A. (1978), *The Denationalisation of Money: The Argument Refined*, Hobart Paper N°70, Institute for Economic Affairs, London. (Prima editie, 1976).
- Klein Benjamin (1974), "Competitive Supply of Money", *Journal of Money, Credit and Banking* Vol. 6, N°4, November, pp. 423-454.
- Mullineaux Donald J. (1987), "Competitive Monies and the Suffolk Bank System: A Contractual Perspective", *Southern Economic Journal*, April, pp. 884-898.
- Pareto Vilfredo (1896) *Cours d'Economie Politique*, Vol 1, reed. de G. H. Bousquet si G. Busino, Librairie Droz, Geneva, 1964.
- Rockoff Hugh (1974) "The Free Banking Era: A Reexamination", *Journal of Money, Credit and Banking*, v 6 May, pp. 141-167.
- Rolnick Arthur J. et WEBER Warren E. (1983), "New Evidence on the Free Banking Era", *American Economic Review*, Vol. 73, N° 5, December, pp. 1080-91.
- Salin Pascal, (1990) *La Vérité sur la Monnaie*, Editions Odile JACOB, Paris.
- Schuler Kurt (1992), Schuler-1992, "The World History of Free Banking", in Dowd ed.-1992, *The Experience of Free Banking*, Routledge, London, pp. 7-47.
- Samuelson Paul A. (1954), "The Pure Theory of Public Expenditure", *Review of Economics and Statistics*, Vol. 35 pp. 350-356.
- Selgin George A. (1988), *The Theory of Free Banking: A Study of the Supply of Money under Competitive Issue*, Rowan and Littlefield Publishers, Savage (Traducere franceză-1991, *La Théorie de la Banque Libre*, Les Belles Lettres, Paris).
- Smith Vera (1990), *The Rationale of Central Banking and the Free Banking Alternative*, premie édition (1936), Liberty Press, Indianapolis.
- White Lawrence H. (1984a), *Free Banking in Britain, Theory, Experience and Debate 1800-1845*, Cambridge University Press, Cambridge.
- White Lawrence H. (1984b), "Competitive Payments Systems and the Unit of Account", *American Economic Review*, Vol. 74, N 3, September, pp. 699-712.
- White Lawrence H. (1992).

Sorin-Ioan Bangu

Împotriva unui mit

F.A. Hayek, *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998, traducere din engleză de Dragoș Aligică și Sorin Ioniță, 180 p.

De mai bine de un secol încoace, unul din locurile comune ale gândirii social-politice este presupusa vinovăție a capitalismului față de ceea ce îndeobște numim clasa muncitoare. Privite superficial, atât în cărțile de istorie economică cât și la nivelul convingerilor publicului larg, lucrurile arată astfel: la începutul secolului XIX, în special în Anglia, odată cu apariția capitalismului și din cauza lui, muncitorimea angrenată în acest sistem de producție este supusă unor noi și inumane suferințe; situația sa generală se degradează față de cea anterioară, veniturile scad, șomajul crește alimentând periodic și inevitabil rezervele în "armata foametei".² Inutil să amintesc că ani în șir propaganda comunistă (nu numai din România) consolidează această idee. Prin umare, nu e de mirare că, cel puțin în climatul social românesc actual, încă marcat de clișee colectiviste și de retorica marxistă, idea unei asemenea vinovății persistă. Așa cum percep eu lucrurile, în mintea multora capitalismul, deși e acceptat ca mult mai eficace economic, e perceput, spre deosebire de socialism, ca fiind crud, nemilos, princi-

pial despărțit de idealuri "umaniste"; pe scurt, capitalismului îi lipsește ceea ce socialismului i-ar prisosi, "grija față de om".

Dacă așa stau lucrurile, mai înții merită toate laudele inițiativa Editurii Humanitas de a alege să publice un volum care respinge critic acest adevărat "mit suprem" al conștiinței politice. Dar, subliniind încă o dată utilitatea cărții în privința igienei mentale a societăților postcomuniste, trebuie să spun două lucruri. Primul: cititorul are în față o reușită în atingerea acestui obiectiv important, o carte remarcabilă, care, fără a fi foarte tehnică, reușește să analizeze amănunte subtile (comparând indici de prețuri, reconstruind circuitul economic al construcției de case ieftine etc.), dar nu mai puțin relevante pentru argumentele oferite. Al doilea aspect ține de marca intelectuală a autorilor ei. E vorba de o carte coagulată în jurul lui F.A. Hayek, unul din iluștrii reprezentanți ai Școlii austriece de economie și filozofie politică. Publicul românesc începe astfel să fie familiarizat cu acest tip de discurs, în anii din urmă oferindu-i-se câteva mostre de gândire filozofică venite pe aceeași filieră; așa aminti chiar cărțile lui Hayek "Drumul către servitute" și "Constituția libertății", apoi cartea lui Ludwig von Mises "Capitalismul și dușmanii săi", în pregătire aflându-se o

altă carte împărtaşind același spirit, a filozofului contemporan H.H. Hoppe, "O teorie a socialismului și capitalismului". Nici volumul în discuție nu dezmințe: cititorul va avea de urmărit *argumente* și nu reacții umorale sau retorice, de evaluat *analize* și nu efectul suspect al unor *metafore*.

Dacă în spațiul intelectual românesc o asemenea carte este binevenită, ea nu a fost mai puțin importantă în Occident la apariția ei, în 1954. Atmosfera internațională a acelor ani nu-i era nicicum propice; ideile vehiculate de autorii volumului nu se integrau deloc în orizontul de așteptare al economiștilor și filozofilor societății, dominat de diverse forme de marxism. E suficient să ne amintim de amploarea pe care o lua sfînga (și implicit condamnarea capitalismului) în lumea occidentală, de înregimentarea unor figuri importante ale vieții publice în partidele comuniste. Stalin abia murise, crimele staliniste și gulagul abia urmînd să iasă la iveală, iar Hitler folosise pentru a-și duce războiul banii cîtorva magnați capitaliști. Cu greu se putea găsi un moment mai prost pentru o apărare a capitalismului; și totuși intuiția aproape profetică a lui Hayek și conștiința că adevărul trebuie spus indiferent de riscuri - așa cum făcuse și cu "Drumul către servitute" - impun această carte, ca un duș rece, ca un exercițiu de luciditate, cu convingerea fermă că "sistemului economic (capitalist) îi datorăm civilizația actuală"³, "progresul material și alinarea suferinței omenești"⁴.

Volumul reunește, excluzînd introducerea, cinci studii, primele trei urmarea unor discuții anterioare purtate la întrunirea Societății Mont-Pelerin, ultimele două preluate din presa economică engleză. Urmînd unei scurte prefețe, lucrarea începe cu o *Introducere* aparținînd lui Hayek, în care acesta fixează cadrul gene-

ral al dezbaterii. Cartea e structurată în două părți, prima conținînd trei eseuri: T.S. Ashton "Tratarea capitalismului de către istorici", Louis M. Hacker "Înclinația anticapitalistă a istoricilor americani" și Bertrand de Jouvenel "Tratarea capitalismului de către intelectuali". Cea de a doua parte conține un nou eseu al profesorului Ashton "Standardul de viață al muncitorilor în Anglia, 1790 - 1830", respectiv W.H. Hutt "Sistemul de fabrică la începutul secolului al XIX-lea".

Punctul principal de atac al lucrării este, așa cum am spus, mitul "grozăviilor capitalismului primitiv". Ca privire generală, analizele care demontează această legendă urmăresc trei direcții. Mai întîi e pusă problema faptelor istorice autentice. Cum au stat de fapt lucrurile, e întrebarea care revine în aproape toate eseurile, culminînd cu primul eseu al părții a doua "Standardul de viață al muncitorului", în care T.S. Ashton apelează chiar la tabele de date statistice brute. A doua problemă este identificarea responsabilității în conturarea acestui mit. Răspunsurile vizează, cum era de așteptat, în primul rînd istoricii, istoricii economiei dar și gînditorii din sfera politicii. Interesantă este însă și corelația observată între mișcarea romantică în literatură⁵ - apetența pentru șocant, ruptură, suferință - și crearea unei imagini la fel de întunecate a vieții sociale. În al treilea rînd e luată în discuție motivația istoricilor, a intelectualilor în general de a respinge capitalismul. Argumentele în acest sens se află în parte în introducerea lui Hayek, iar răspunsuri mai ample găsim la Hacker și (mai ales) la de Jouvenel.

În cele ce urmează voi încerca o prezentare a cărții urmînd aceste direcții și nu fiecare eseu în parte.

Problema faptelor istorice, autentice, a "adevărului istoric" este abordată

din două puncte de vedere. Mai întîi, în *Introducere* Hayek discută aspectele filozofice, epistemologice ale chestiunii. Istoriografia, consideră Hayek, este "artă tot afit de mult cît este știință"⁶. Principial și nu accidental, asemeni artistului care raportează totul la propria sensibilitate, istoricul privește trecutul prin propria grilă conceptual-valorică. De aceea, o condiție importantă pentru a scrie o istorie este de a conștientiza și explicita grila conceptuală care îți ghidează observația, care îți descoperă anumite fapte, acoperindu-le pe altele. Problema în cazul de față, al istoricilor care au creat acest mit, este aceea că grila lor de lectură a trecutului a fost influențată fie de sentimentalismul epocii, fie de concepțiile politice particulare, în special de legătura cu socialismul: "Motivul pare să fie că noul interes pentru istoria economică era el însuși într-o strînsă legătură cu interesul pentru socialism"⁷. Dar, arată Hayek,⁸ disputa în privința faptelor apare la un nivel mult mai profund, acela al teoriilor sistematice corelate faptelor. La limită, nu există fapte fără a fi susținute de o teorie, fie ea rudimentară, neexplicită sau chiar greșită. Însă, dat fiind că sunt prea multe configurații, stări ale societății care pot fi numite fapte, inexistența unei teorii care să selecteze și să unifice face să fim dominați de complexitate și, în consecință, să bîjbîim între prejudecăți.

În al doilea rînd, lucrarea conține o discuție asupra datelor factuale brute, extrase din cronicile timpului, din diverse rapoarte, din corespondență etc., privind calitatea vieții muncitorului la începutul secolului al XIX-lea. Concluzia lui Ashton⁹, este că măsurarea standardului de viață prin metode statistice, date fiind informațiile disponibile, este dificilă și mai ales irelevantă. Dar acesta este deja

un pas înainte în demolarea mitului capitalismului odios. Nu numai că nu se poate demonstra că se trăia mai greu dar, mai mult, există dovezi despre cei care scoteau în evidență situația dezastruoasă că ori nu o cunoșteau decît din auzite, ori erau interesați să susțină așa ceva. În privința primilor, Hayek¹⁰ observă că reacțiile critice la adresa industrializării veneau din rîndul claselor superioare londoneze, neimplicate direct în noul proces social. La fel de semnificativă este și descoperirea de către Hutt¹¹ a faptului că medicii chemați să se pronunțe (în fața Comisiei Peel, în 1816) în privința stării de sănătate a copiilor din fabrici nu avuseseră sub observație astfel de cazuri și cunoșteau manufacturile "din auzite". Cît despre cea de a doua categorie de detractori ai capitalismului, cei interesați politic, avem pe de-o parte adversarii așa-zicînd conceptuali ai capitalismului, marxiștii, pe de alta clasa proprietarilor de pămînt care se simte amenințată de industrializare, și politicienii în căutare de succes și influență - (cazul discutat de W.H. Hutt este cel al pîrtitoarei "comisii Sadler" privind programul de lucru în fabrici).

În prelungirea acestei chestiuni, a adevărului istoric, trebuie punctat aici argumentul propus deopotrivă de Hayek și Jouvenel în favoarea ideii că, totuși, standardul general de viață al acelei perioade era în ascensiune. Hayek observă că perioada vizată ca apogeu al cruzimii capitalismului coincide cu momentul în care "problema clasei muncitoare devine o problemă de interes general". Motivul acestui interes crescînd pentru situația celor nevoiași este, consideră Hayek, contrastul din ce în ce mai bătător la ochi între avuția generală, în continuă creștere, și problemele sociale. De fapt, chiar

“creșterea avuției și a bunăstării (...) a ridicat standardele și aspirațiile”.¹² Mai mult, remarcă Jouvenel, agitația și disputele provocate în jurul situației muncitorilor e greșit să fie luate ca semn al înrăutățirii situației acestora. Dimpotrivă, trebuie considerate un indicator al creșterii posibilităților de exprimare, al prestigiului social chiar, al unui nou “sentiment al puterii oamenilor de a schimba lucrurile, provocat chiar de Revoluția Industrială”.¹³

Voi trece acum la a doua chestiune anunțată, tratarea faptelor de către istorici. După cum sugerează într-un fel chiar titlul volumului, responsabilitatea principală în crearea acestei legende false revine istoricilor perioadei. Păstrând prezumția de nevinovăție, aș sintetiza reproșurile autorilor la adresa istoricilor ca vizând perspectiva îngustă și superficialitatea analizei. În continuare voi încerca să exemplific pe texte aceste critici.

Fiește, ca istoric, dacă ai dovezi despre situația generală grea a unei categorii sociale dintr-o anumită perioadă, nu e nimic incorect să o descrii pe măsura dovezilor. Dar mai e ceva de făcut pentru ca cititorul să nu fie înșelat: să prezinți contextul, perspectiva, să mărești cadrul. Altfel, există riscul “scoaterii din context”, o eroare destul de comună, dar, vom vedea, nu mai puțin gravă. Această prezentare trunchiată este un tip de acuză. În textul lui Hayek, de exemplu, o întâlnim semnalată în momentul în care e atrasă atenția asupra faptului că progresul clasei muncitoare de la începuturile capitalismului și pînă acum este lent, neregulat, nespectaculos. Este profund incorect ca istoric să păstrezi în prim-plan dificultățile începutului și să nu atragi atenția asupra speranțelor procesului tocmai declanșat. Chiar în acea scurtă perioadă de timp diferențele pozitive față de epoca ante-

rioară începeau să se simtă; de aceea, e cu atît mai necinstit să lași să se înțeleagă că înainte de Revoluția Industrială viața oamenilor era mai bună - a se vedea citatele ridicole din Engels extrase de T.S. Ashton în *Tratarea capitalismului de către istorici*” în op. cit. p. 41.

Un alt exemplu de perspectivă mărginită este oferit în al doilea text al lui Ashton *Standardul de viață al muncitorului*. Ceea ce nu se observă este faptul că sistemul de fabrică, sistemul capitalist generaliza încet dar sigur bunăstarea; acest lucru e trecut cu vederea pentru că un număr (în scădere) de muncitori necalificați - deci neintegrați sistemului - trăiau încă greu. Acesta poate fi un motiv de regret dar nicidecum o vină a capitalismului: pentru că sporirea bogăției generale nu se făcea prin sărăcirea lor, (de altfel, erau deja săraci), ci prin sporirea productivității celorlalți. Lipsa unei distincții clare între cele două grupuri este, după Ashton, unul din motivele condamnării - greșite - a sistemului de producție capitalist.

Ultimul exemplu pe care vreau să-l prezint în idea perspectivei mărginite asupra situației provine din textul lui W.H. Hutt. De mare efect a fost întotdeauna acuzația adusă capitalismului incipient că a permis angajarea copiilor în fabrici, întîrziindu-le astfel dezvoltarea, provocîndu-le malformații și traume psihice. Hutt aduce în prim-plan alte două aspecte ale situației, care, întregind-o, demonstrează această acuzație. Mai întîi, dacă într-adevăr copiii angajați în fabrici suferau de malformații, trebuie ținut seama că “în acea vreme malformațiile erau larg răspîndite”¹⁵, prin urmare și la copiii care nu lucrau, răspîndire pusă pe seama obiceiului (necapitalist) de a înfășa strîns sugarii și de a-i lega.¹⁶ Mai mult, Hutt amintește că o măsurătoare efectivă a înăl-

țimii și greutateii copiilor lucrători, comparată cu cei neangajați nu a evidențiat diferențe semnificative. În al doilea rînd, chiar “dacă există un procent ușor crescut de malformații sau subdezvoltare printre copii din fabrici, aceasta s-ar putea explica dacă ținem cont de afirmația frecventă că acei copii care nu erau destul de puternici pentru a presta alte munci (- la țară, de exemplu - nota mea S.B.) erau trimiși în fabricile de bumbac, unde munca era mai ușoară”.¹⁷ Mai mult, nici măcar din punctul de vedere al educației, mediul fabricii nu era mai nociv decît cel al ansamblului societății.

Ca o concluzie, acuzațiile adversarilor capitalismului nu își ating ținta. Situația generală a societății ante-capitaliste era dificilă, și nu fusese produsă de capitalismul incipient. Terenul pe care creștea noul sistem de fabrică era putred, și una din reușitele extraordinare ale acestui sistem a fost că, fără să-și propună, a reușit să amelioreze înseși societățile care l-au adoptat. Capitalismul a fost, ca să parafrzez titlul unei cărți recent apărute a profesorului Solcan, “răul cel mai mic” al aceluia moment căci, observă Hutt¹⁸:

“Cel mai evident lucru, pe care majoritatea autorilor omit să-l accentueze este că muncitorii, în măsura în care puteau face “o opțiune între avantaje alternative”, alegeau chiar situația condamnată de reformatori (adversarii capitalismului - n. mea S.B.). Nu numai că salariile mai mari îi îndemnau să prefere munca în fabrică altor ocupații, dar așa cum au recunoscut și unii dintre reformatori, dacă o fabrică și-ar fi redus programul de lucru ar fi ajuns să-și piardă muncitorii, deoarece aceștia s-ar fi mutat în întreprinderi unde ar fi putut să cîștige mai mult”.

Alături de trunchierea adevărului, cealaltă vină a abordărilor istoricilor este

analiza superficială a faptelor. Hayek argumentează¹⁹ că, de fapt, proletariatul creat de capitalism - așa cum putem citi în cărțile de istorie scrise fără o analiză aprofundată a faptelor - nu era nicidecum o populație excedentară a cărei situație a degradat-o. Dimpotrivă, chiar industrializarea i-a permis să existe, salvînd-o de la pierire, oferindu-i de lucru. Ce se reproșează, și poate fi pus tot pe seama superficialității, este presupusa neangajare morală a capitalismului. Acest tip de îmbunătățiri n-au fost vizate de la început, ele doar au fost făcute posibile datorită bunăstării, oamenii înșiși și nu angrenajul social decizînd asupra felului cum trebuie profitat de pe urma lor. Căci, experiența arată²⁰, nu e sarcina unui mecanism social să ridice “nivelul moral al comportamentului uman”.

Marcînd idea destul de neobișnuită că anticapitalismul istoricilor americani nu se datorează influențelor marxiste ci, în general vorbind, respingerii pe temeuri morale și conflictului de tradiție în America între hamiltonism și jeffersonism, textul lui Hacker evidențiază la rîndul lui puncte slabe ale analizelor istorice asupra secolului al XIX-lea. După el, acest secol e demonizat gratuit căci de el se leagă introducerea pe scară largă a politicilor de stat în domeniul sănătății și educației publice. Apoi, creșterea industrială a pus în circulație bunuri ieftine făcînd posibilă “creșterea uimitoare a salariilor reale în economiile industriale”. Al treilea aspect nesemnlat de analiza istorică este deschiderea “regiunilor interioare ale țărilor înapoiate către dezvoltare și producție”.²¹

Cea de a treia direcție atinsă în discuție este concentrată în textul lui Bertrand de Jouvenel și vizează motivele care determină publicul reflexiv - intelectualii,

istoricii - să aibă o atitudine anticapitalistă; prin urmare, se oferă o explicație faptului că mitul grozăviilor capitalismului a rezistat atât de bine decenii de-a rândul.

Textul, alături de *Introducere*, cel mai valoros din carte în opinia mea - este extrem de dens și merită o discuție separată. Mă voi opri doar asupra câtorva idei, cu speranța că cititorul se va bucura de text în întregime.

Începând prin a semnala absurditatea judecăților morale asupra unui mecanism tehnologic, autorul se întreabă asupra sensului unei judecăți morale a capitalismului - văzut la rândul lui ca un dispozitiv. Măcar indirect²², unei astfel de probleme i se poate acorda atenție. Așadar, de ce e "rău" capitalismul? Pentru că "tinde să extindă mereu sfera dorințelor noastre prin satisfacerea lor treptată și prin trezirea speranței de a împlini mereu noi dorințe".²³ Concepția că satisfacerea dorințelor e rea urmează o filieră de mare autoritate cultural-istorică: mai întâi stoicii (oamenii ca sclavi ai dorințelor), cinicii (renunțarea înseamnă eliberare), apoi creștinii - bunurile lumesti sunt deșarte, aparțin acestei lumi, Cezarului; în fine, Rousseau, și ideile sale despre nocivitatea dorințelor în societatea civilă.

Pe acest fond, teza principală este incompatibilitatea intelectualilor cu capitalismul; am ales să prezint două dintre argumentele sale.

Primul ține de ideea că în capitalism muncitorii sunt coborâți la condiția de simple instrumente ale patronilor. Sursa acestei viziuni este identificată într-un construct intelectual: dihotomia trasată de economiștii clasici între consumator și muncitor (producător), primul fiind vinovat de tratarea celui din urmă ca

simplicu mijloc pentru atingerea scopului său - după Kant, suprema violare a legii morale. Ceea ce răstoarnă această concepție, remarcă Jouvanel²⁴, este faptul că tocmai în "era capitalistă" cele două roluri s-au contopit, muncitorii fiind și principalii consumatori ai bunurilor, spre deosebire de epocile anterioare în care micii meșteșugari nu-și puteau permite bunurile de lux produse pentru cei bogați.

Celălalt motiv de antipatie față de "cel care face bani" este acela că intelectualul nu acceptă standardele de succes și disprețuiește domeniul de adresabilitate al omului de afaceri. În timp ce omul de afaceri oferă "bunuri" și satisface astfel (simplificând) dorințele "corporale", intelectualul "încearcă să arate care este "binele", și pentru el unele din bunurile oferite sunt fără valoare, iar publicul ar trebui să fie descurajat să le dorească".²⁵ Omul de afaceri oferă publicului ceea ce acesta dorește (din nou simplificând) în timp ce intelectualul vrea să-și impună propriile "produse", să modifice gusturi, preferințe, în fond să stăpânească mințile celor cu care vine în contact. În concluzie, e vorba de orientări diferite în raport cu societatea și, de ce nu, din partea intelectualului, de puțină invidie amestecată cu un superior dispreț.

Ca privire de ansamblu, mediul intelectual românesc e îmbogățit prin această apariție. Dar, așa cum spune și Hayek, ea ar trebui urmată și de alte cărți capabile să lupte împotriva acestui mit al "grozăviilor capitalismului". Acest volum poate fi și o provocare pentru autorii români, cel puțin în actuala stare de lucruri de la noi, în care pînă să ne lămurim cum stau lucrurile cu capitalismul însuși, avem de-a face mai mult cu retorica vinovățiilor lui.

NOTE

1. Titlul original: *Capitalism and the Historians*. Edited and with an *Introduction* by F.A. Hayek.
2. Ruggiero, *Istoria liberalismului european*, citat de Hayek în *op. cit.* p. 17.
3. Hayek, *op. cit.*, p.15.
4. L.M. Hacker în Hayek, *op. cit.*, p.77.
5. T.S. Ashton în Hayek, *op. cit.*, pp. 40 și 126.
6. Hayek, *op. cit.*, p. 11.
7. Hayek, *op. cit.*, p. 26.
8. Hayek, *op. cit.*, p. 28.
9. T.S. Ashton în Hayek, *op. cit.*, p. 195.
10. Hayek, *op. cit.*, p. 24.
11. W.H. Hutt în Hayek, *op. cit.*, pp. 159-162.
12. *op. cit.*, pp. 22-23.
13. În Hayek, *op. cit.*, p. 100.
14. De istovitoare muncă de la țară a copiilor amintește și Hutt în Hayek, *op. cit.*, pp. 172-173.
15. Hutt în Hayek, *op. cit.*, p. 170.
16. A. Combe *Principles of psychology*, 1834. Citat de Hutt în Hayek, *op. cit.*, p. 170.
17. Hutt în Hayek, *op. cit.*, pp. 170-171.
18. În Hayek, *op. cit.*, p. 174.
19. *op. cit.*, p. 21.
20. Jouvanel în Hayek, *op. cit.*, p. 97.
21. Hacker în Hayek, *op. cit.*, pp. 68-69.
22. Jouvanel în Hayek, *op. cit.* p. 96.
23. Jouvanel în Hayek, *op. cit.* p. 96.
24. În Hayek, *op. cit.* p. 99.
25. Jouvanel în Hayek, *op. cit.* p. 117.

Dragoș Paul Aligică

Teoreticienii români și brazilieni ai subdezvoltării: o analiză comparativă

Joseph L. Love, *Crafting the Third World, Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brazil*, Stanford University Press, Stanford, California, 1996.

Văzută din perspectivă românească, lucrarea profesorului Love este, incontestabil, cel mai bun studiu privitor la istoria gândirii economice românești existent la ora actuală. Totuși, cum intenția autorului nu a fost de a prezenta pur și simplu un studiu al gândirii economice originale românești, în cele ce urmează voi încerca să mențin echilibrul între tentația unei citiri "româno-centrice" a lucrării și o abordare care să reflecte cât mai bine multiplele teme și dimensiuni urmărite și dezvoltate de autor.

La prima vedere, lucrarea are o tema simplă: o analiză istorică și conceptuală a ideilor neortodoxe ale economiștilor din România și Brazilia în privința subdezvoltării. În realitate, la o privire mai atentă, se dovedește că lucrarea este structurată pe mai multe nivele și teme de analiză, rezultatul final fiind o arhitectură complexă și o interpretare pe măsură a istoriei intelectuale și sociologice a unei întregi tradiții de gândire politico-economică. Cu riscul de a simplifica excesiv,

lucrarea lui Love poate fi citită în trei registre: conceptual-teoretic, istoric și comparativ. Meritul lui Love este că își poartă cititorul prin structura complicată a acestor registre și teme cu ușurință și precizie producând o carte a cărei lectură, dincolo de aportul analitic și informațional, seamănă de multe ori cu urmărirea intrigii și conexiunilor dintr-un roman polițist.

Cartea este scrisă cu o uluitoare cunoaștere a surselor originale în română și portugheză. Din punctul acesta de vedere, aș îndrăzni să spun relativ la partea despre România a lucrării, ca în acest moment nu există nici un autor de limba română care să stăpânească tematica românească mai bine ca Love și că este puțin probabil ca pe termen mediu comunitatea noastră academică să producă o autoritate comparabilă cu acesta.

La întrebarea care este rațiunea unui efort intelectual de amploarea celui de față, răspunsul lui Love este simplu: "principala justificare a lucrării nu constă în judecarea ideilor prezentate de corecte sau greșite, ci în faptul că aceste idei au influențat și modelat profund politicile publice precum și acțiunile sectorului privat timp de mai bine de un secol, începând din 1880: pe scurt, au fost importante".

Din punct de vedere conceptual-teoretic, lucrarea poate fi privită ca o explorare a unuia dintre cele mai influente reacții și alternative la teoria economică neoclasică: structuralismul economic. Conform lui Love, trei sunt problemele care dau substanță acestui curent de gândire: (a) problema pieței și, în speță, problema pieței forței de muncă: rigiditățile și distorsiunile structurale în economiile subdezvoltate fac inoperante ajustarea spre echilibru și procesele derivate din aceasta, o ajustare care este pur și simplu postulată în teoria neoclasică; (b) problema comerțului și, în speță, problema structurii sistemului economic internațional: sistemul economic internațional este astfel structurat încât schimbul realizat pe piața internațională dezavantajează țările în dezvoltare sau de la periferia sistemului; (c) creșterea economică ca soluție și problema și rolul statului. Creșterea economică nu trebuie privită numai ca o soluție a unei probleme (ca în teoria neoclasică), dar și ca o problemă în sine sau sursă de probleme. Creșterea generează structuri economice și sociale care pot fi privite ca suboptimale. De aici un rol al statului ce depășește atribuțiile clasice și neoclasică, nu numai de creator de cadre stabile, dar și de promotor activ al creșterii și de corector al problemelor create de ea. Structuralismul s-a prezentat ca alternativă sau reacție la teoriile clasice ale dezvoltării și a avut o perioadă de înflorire în anii '60-'70, după care a fost eclipsat de doctrinele de inspirație neo-clasică, cum ar fi cele ce stau actualmente la baza politicilor FMI sau ale Băncii Mondiale. O reevaluare a acestui curent pare cu atât mai necesară cu cât, așa cum se știe, politicile și practicile instituțiilor mai sus amintite sunt din ce în ce mai criticate și puse sub semnul întrebării.

Dar lucrarea lui Love nu este o simplă încercare de a discuta un curent de gândire economică în evoluția sa conceptuală și istorică. Implicată în această lucrare este o temă de sociologia cunoașterii, mai precis un studiu de caz al felului în care contextul economic, istoric și instituțional influențează discursul economic și aplicarea sa la politici economice concrete. În plus, faptul că analiza lui Love nu este monocentrică ci are în vedere două entități geografice și politic-culturale clar determinate, Brazilia și România, duce la formularea unui set problematic suplimentar: poziția geoeconomică a celor două țări precum și experiența și structurile lor economice în multe privințe similare, duc la apariția unor tipuri de discurs și argumentare politico-economică similare. Problema este în ce măsură acest lucru este rezultatul difuziunii și în ce măsură este rezultatul inovației conceptuale și teoretice spontane și independente în cele două țări. Pe parcursul întregii lucrări, autorul deschide multe perspective interesante și aduce material suplimentar în privința acestei probleme clasice de antropologia și sociologia culturii. În ceea ce privește teoriile economice discutate, este important de menționat că analizele foarte fine făcute acestora sunt desfășurate și urmărite nu numai sub aspect conceptual, ci și în justificarea lor empirică. Toate acestea au loc, așa cum am spus, pe fundalul unei istorii a ideilor dezvoltată în paralel cu istoria gânditorilor legați de aceste idei – ceea ce face ca această lucrare să depășească granițele domeniului istoriei ideilor.

Temele mai sus amintite se împletesc într-o structură al cărui fir narativ are trei părți: prima parte se ocupă de geneza și dezvoltarea ideilor structuraliste în România între 1880 și 1940; partea a

la trei provocări majore pe care, cred eu, provizoriu Școala braziliană?

În sfârșit, revenind la gândirea economică românească interbelică, cartea primul rînd, lucrarea are efectul de a pune în lumină foarte clar dar și brutal cit de serioasă a fost ruptura în gândirea politico-economică românească după cel de al doilea război mondial.

În al doilea rînd, lucrarea pune problema comparației și relației dintre gândirea economică braziliană postbelică tratată de economiștii acelei perioade și cele pe care le întîmpină economia noastră post-revoluționară. Brazilienii, arată azi, în seră ei de eșecuri pe calea reformelor? Și, pentru a încheia: în ce măsură, în situația în care aceasta continuată exista și este manifestă, vor fi economiștii României în sistemul economic internațional și întîmpina probleme asemănătoare. Provocarea actuală este în ce măsură economiștii și politologii români vor găsi profitabil să facă azi o mișcare inversă: respectiv să-și ia drept reper fie și numai

laureați Nobel în economie precum Lewis sau o excelență în România interbelică, au fost articulate în România interbelică, pentru noi azi).

Partea a doua urmărește difuzivitatea și este concentrată la nivelul narativ în jurul lui Manoilescu, Werner Sombartiană. Acest lucru, în sine, este o realizare și, fie și numai pentru această contribuție la istoria și înțelegerea gândirii economice românești interbelice, lucrarea ar trebui tradusă în română. Pe rînd, sunt discutați în amănunt și contextual: Zeletin, Gherea, Racovski, Părășcanu, Madgearu, Xenopol, Aurelian și, bineînțeles, principală figura a gândirii economice românești interbelice, Mihail Manoilescu. Pe lângă aceștia sunt discutați pe scurt sau citați alie peste douăzeci de nume de autori români. Love urmărește contribuția lor la articularea corpului conceptual și ce aruncă o privire generală asupra istoriei și sociologiei ideilor structurale așa cum au reieșit din capitolele anterioare, va încerca o scurtă evaluare a semnificăției lor viitoare.

Dat fiind faptul că fie și simplificații la maximum, așa cum am încercat mai sus, bogăția de teme și idei a volumului stîdează un tratament superficial, în spațiul rămas mă voi limita la a face o invitație insistență la lectură și la a formu-

latino-american.

De altfel, partea a treia tratează exact dimensiunea braziliană a acestei explozii (Furtado, Cardoso & Co), subliniind legăturile și continuitatea istorică, între gândirea românească și cea braziliană. În concluziile lucrării, Love, după ce aruncă o privire generală asupra istoriei argumentativ al structurării lui pas- și sociologiei ideilor structurale așa cum au reieșit din capitolele anterioare, va încerca o scurtă evaluare a semnificăției lor viitoare.

De altfel, partea a treia tratează exact dimensiunea braziliană a acestei explozii (Furtado, Cardoso & Co), subliniind legăturile și continuitatea istorică, între gândirea românească și cea braziliană. În concluziile lucrării, Love, după ce aruncă o privire generală asupra istoriei argumentativ al structurării lui pas- și sociologiei ideilor structurale așa cum au reieșit din capitolele anterioare, va încerca o scurtă evaluare a semnificăției lor viitoare.

Alexandru Tudor

Despre natura interacțiunii religiei cu politica în *Nihil Obstat*

Sabrina P. Ramet, *Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*, Duke University Press : Durham & London, 424 p.

There are those who imagine that religion can be depoliticized bloodlessly, as it were, that the state can declare itself a secular state and that the Churches will learn 'good manners' and retreat from public debate to their 'natural sphere'. But politics is the natural sphere of religion because, as Hegel realized, one way to comprehend religion is to view it as the spiritualization of politics.

S. P. Ramet, 1998 : 336

Concepută ca un mozaic de articole preponderent istorice, susținute de o analiză socio-politică și filozofică și legate între ele prin nenumărate reflecții comparative, *Nihil Obstat* este o lucrare vastă și lucidă care contribuie substanțial la înțelegerea interacțiunii religiei cu politicul în context comunist și post-comunist: vastitatea lucrării este dată atât de caracterul său enciclopedic (tratate erudite a unei teme cu implicații multiple), cât și de dimensiunea spațiului geo-politic analizat (centrul și estul Europei, Rusia și fostele state ale URSS, China și Cuba).

Luciditatea lucrării se trage din respingerea prejudecăților și ipotezelor comune referitoare la politica religioasă în spațiul studiat, precum și (aș îndrăzni să spun) din puternica opțiune personală a autoarei pentru valorile democrației și spiritul toleranței, opțiune care transpare pe tot parcursul lucrării.

De la bun început, Ramet respinge teza vacuumului spiritual generat de prăbușirea sistemelor socio-politice comuniste. Ea susține că în toate țările cu regimuri comuniste a existat o viață religioasă precum și interacțiuni specifice între stat și religie (confesiuni) sub forma diferitelor politici religioase. Odată cu dispariția comunismului, în urma sa nu a rămas un vid spiritual și o lume înfometată de evanghelie (cum înclină să creadă mulți occidentali), ci, mai degrabă, s-au schimbat cadrele și condițiile de interacțiune ale elementelor religioase și politice, au apărut noi actori și noi mize în câmpul religios și politic, supus de acum unei serii de schimbări rapide de tot felul. Pe de altă parte, ca ipoteză fundamentală, Ramet susține că interacțiunea religiei cu politicul, în ciuda numeroaselor forme pe care le poate îmbrăca, este naturală și intrinsecă atât Religiei (bisericii) cât și Politicii (statului).

Cheia liantului și a structurii acestei lucrări este oferită în capitolul doi:

Phases in Communist Religious Policy, în care autoarea prezintă concepția sa asupra politicii religioase în lumea comunistă folosind o ingenioasă și simplă teorie a adaptării, coroborată cu o mai veche viziune a dezvoltării sistemului comunist în patru faze. Demonstrația urmărește să arate cum regimurile comuniste au dus o politică de adaptare (explicită sau implicită) a sectorului religios. Adaptare care, în mare, a urmat evoluția în patru faze a sistemului comunist : 1) distrugerea vechiului sistem; 2) construirea noului sistem; 3) stabilizarea sistemului; 4) decadența sistemului. Această demonstrație este amplu susținută cu material istoric provenit din cinci țări în care au fost instaurate regimuri comuniste: URSS, Polonia, Iugoslavia, China și Cuba. Sintem astfel purtați, fază după fază, prin toată istoria interacțiunii religiei cu politicul din aceste țări, și, aceasta, fără să asistăm la o uniformizare sau simplificare banală, ci subliniindu-se particularitățile de politică religioasă ale fiecărui regim comunist abordat. Prin aceste cinci cazuri vedem modalitățile în care politica adaptărilor în sectorul religios este marcată evident de schimbările sistemice mai largi, punctate de cele patru faze de dezvoltare ale sistemelor comuniste și specificul lor.

Lăsând de o parte detaliile fiecărui caz, putem desprinde câteva generalități ale politicii religioase în lumea comunistă. Odată cu ajungerea la putere și declanșarea distrugerii vechiului regim, statul și grupările religioase se confruntă ca actori independenți cu preferințe divergente. În această situație, statul (comunist) ia rapide și drastice măsuri de anihilare (distrugere) a grupurilor religioase și nu acceptă decât un eventual raport de supunere și control total al acestora.

Grupurile religioase reprezintă

elemente ale vechiului regim și sînt dușmani ideologici ai regimului comunist, care nu le permite nici cea mai mică tendință de manifestare socio-politică. Faza construcției sistemului comunist se distinge la nivelul politicii religioase tot printr-o dominare necondiționată a grupurilor și manifestărilor religioase. Dar, interesele și nevoile interne și externe ale regimului încep să se facă simțite, și, pentru construcția comunismului, totul este permis. Astfel, în măsura în care servesc la construcția comunismului, grupurile și manifestările religioase pot fi utilizate de regim. Pe parcursul acestei etape, în timp ce contextul general al schimbării este același pentru toate grupările religioase, anumite aspecte contextuale pot fi mai importante pentru anumite grupuri decât pentru altele. De obicei, regimurile politice selecționează anumite grupuri religioase (biserici) pe care le utilizează conform intereselor lor politice, făcându-le totuși unele concesii la nivelul vieții religioase (recunoașterea funcționării religioase, înlăturarea concurenților religioși etc.). Beneficiari de această politică au fost în special bisericile tradiționale (Biserica catolică, bisericile protestante, bisericile ortodoxe, confucianismul) din țările cu regim comunist. Spre deosebire de primele două faze, marcate de transformări radicale și tulburi sub dictatura "proletară", faza a treia, stabilizarea sistemului, este marcată de o politică religioasă mult mai abila, în care actorii religioși sînt de obicei manipulați în interesul stabilizării regimului. În fine, în faza de decadență a regimurilor comuniste (marcată de criza socio-politică și economică, haos și liberalizări), grupările religioase încep să capete o importanță din ce în ce mai mare în viața societății, iar regimurile țin cont din ce în ce mai mult de manifestările

și interesele lor. Astfel, grupurile religioase reintră treptat în viața socio-politică și o influențează.

Prezentarea diferențelor aspecte ale politicilor religioase pe timpul comunismului (dar nu numai - autorul face dese mai ales, după prăbușirea comunismului, Biserica Ortodoxă Bulgară, dominată și controlată strict de regimul comunist până în ultimul moment, va fi măcinată de lupte interne fără să aibă mare lucru de spus la nivel socio-politic după căderea comunismului. Din contră, Biserica Catolică Poloneză, care căpătase o autoritate Rusia și Ucraina. În partea finală a lucrării, Kamei trece cu analiza sa istorică în perioada post-comunistă, încercând să sublinieze în trei capitole (cap. 11-13) trăsăturile esențiale apărute în timpul religio-politic ca urmare a prăbușirii comunismului și a schimbărilor socio-politice radicale survenite în fostele societăți comuniste. Astfel, ea subliniază trei trăsături ale vieții religioase în epoca post-comunistă și le justifică cu exemple și informații pertinente:

Trăsătura cea mai importantă și mai evidentă este valul de evanghelizare pornit dinspre Occident spre spațiul Rise of Nontraditional Religions", Odată cu schimbarea social-politică și adoptarea sistemelor democratice, timpul religios se diversifică și concurența devine acerbă, nimic nu mai poate împiedica (*nothing stands in the way*) în Post-Vincentine Europe"). Prozelitismul necomunistilor trezește reacții foarte dure din partea bisericilor tradiționale (catolică și ortodoxă, în special) și a noilor guverne democratice care simt prozelitismul ca pe o concurență neobișnuită și un atac la adresa identității naționale.

Schimbarea comportamentului a bisericilor tradiționale este o altă trăsătură majoră și este exemplificată prin analiza comparativă istorică a evoluției post-comuniste a Bisericilor Ortodoxe Bulgare și

Recenzii

cu atitudini naționaliste cultivate sistematic de toate guvernanțele, BOR a fost caracterizată în toată istoria sa de supraindivizibilitate și ale regimurilor, partidelor, armatei etc.) este un instrument redutabil al bisericilor: prin iertarea păcatelor, influența lor în lumea politică este asigurată. Alți factori mai importanți sunt: legitimarea, interpenetrarea valorilor religioase și politice, abilitatea bisericilor de a crea mitologii potrivite luptei naționale și care pot asigura loialitatea populației etc. În urma prăbușirii comunismului și a schimbărilor sociale și politice survenite, totul este posibil în această BOR se bucură în România și a intereselor foarte strînse, datorită popularității de care dispune în rândul cetățenilor. Ea rămâne încă un fenomen social-politic deosebit de important și complex. BOR nu mai este constrinsă să se supună statului, dar relația lor rămâne încă foarte strînse, datorită popularității de care dispune în rândul cetățenilor. Ea rămâne încă un fenomen social-politic deosebit de important și complex. BOR nu mai este constrinsă să se supună statului, dar relația lor rămâne încă foarte strînse, datorită popularității de care dispune în rândul cetățenilor. Ea rămâne încă un fenomen social-politic deosebit de important și complex.

La sfârșit, Kamei sintetizează și rediscută la un nivel mai filosofic concluziile ce se desprind din analiza istorică a interacțiunii religiei cu politica în regiunile comuniste și post-comuniste (cap. 14, "Ego Te Absolvo: The Nature of Religio-Political Interaction"). Ea identifică diverși factori care au făcut și fac ca această interacțiune să fie nu numai

mai importantă și mai evidentă este valul de evanghelizare pornit dinspre Occident spre spațiul Rise of Nontraditional Religions", Odată cu schimbarea social-politică și adoptarea sistemelor democratice, timpul religios se diversifică și concurența devine acerbă, nimic nu mai poate împiedica (*nothing stands in the way*) în Post-Vincentine Europe"). Prozelitismul necomunistilor trezește reacții foarte dure din partea bisericilor tradiționale (catolică și ortodoxă, în special) și a noilor guverne democratice care simt prozelitismul ca pe o concurență neobișnuită și un atac la adresa identității naționale.

Schimbarea comportamentului a bisericilor tradiționale este o altă trăsătură majoră și este exemplificată prin analiza comparativă istorică a evoluției post-comuniste a Bisericilor Ortodoxe Bulgare și

mai importantă și mai evidentă este valul de evanghelizare pornit dinspre Occident spre spațiul Rise of Nontraditional Religions", Odată cu schimbarea social-politică și adoptarea sistemelor democratice, timpul religios se diversifică și concurența devine acerbă, nimic nu mai poate împiedica (*nothing stands in the way*) în Post-Vincentine Europe"). Prozelitismul necomunistilor trezește reacții foarte dure din partea bisericilor tradiționale (catolică și ortodoxă, în special) și a noilor guverne democratice care simt prozelitismul ca pe o concurență neobișnuită și un atac la adresa identității naționale.

Schimbarea comportamentului a bisericilor tradiționale este o altă trăsătură majoră și este exemplificată prin analiza comparativă istorică a evoluției post-comuniste a Bisericilor Ortodoxe Bulgare și

C. Bucur

Despre lumea intelectuală "von Hayek"

Friedrich von Hayek, *Autobiografie intelectuală*, volum editat de Stephen Kresge și Leif Wenar, editura Nemira, 1999.

În termeni de tehnică narativă, orice carte care dezbate, în cadrul unei tematici, o problemă delimitată – fie că își propune descrierea, explicarea sau întemeierea unor seturi de aserțiuni – capătă deodată și privilegiul de a putea fi recompusă într-un mod deopotrivă de riguros, scurt și critic. Aceasta este funcția unei recenzii: una de recompunere – utilă doar în măsura în care face, pe de o parte, reclamă, pe de alta, marchează obiectiv, serios, planul cărții, și, nu în ultimul rând, în măsura în care este înțelegeră.

Există însă și cărți care nu se pretează unui asemenea fel de recompunere. Iar acestea sunt autobiografiile. *Autobiografie intelectuală* este un exemplu justificativ în acest sens.

Această carte deschide posibilitatea de a fi convertită într-o construcție a unei lumi intelectuale personale, spre a cărei descoperire și analiză mă voi apleca în cele ce urmează.

1. Primul lucru care trebuie luat în considerare în înțelegerea teoriei economice pe care, în cele din urmă, Hayek o va propune, este mediul cultural

în care își manifestă interesul pentru lectură, ca și direcțiile de lectură la care, singur, va subscrie. Interesul științific pentru botanică, interes parțial moștenit, preocuparea pentru lumea literară și pentru organizarea vieții sociale, aplecarea, înainte încă de începerea studiilor universitare, asupra dreptului, psihologiei, dar mai ales asupra economiei, constituie o originală panoplie de surse informaționale. Aceasta a însemnat o bază culturală temeinică, o bază care, pe de o parte, a furnizat, în analizele economice de mai târziu, sensul general și direcția precisă a cercetării, pe de altă parte, l-au convins de natura autentică a *tipului ideal* de economist, *stricto sensu*, și de cercetător, *lato sensu*. Este într-adevăr un *tip ideal* pe care, mai jos, îl voi explica cu privire la Hayek.

2. Războiul pe care l-a cunoscut direct (în 1917 Hayek se alătură unui regiment de artilerie de câmp, reîntorcându-se la Viena bolnav, pe la mijlocul lunii noiembrie a anului 1918) a fost, în ultimă instanță, un nou pretext de experiență intelectuală. Mai imediat a fost pretextul prăbușirii imperiului austro-ungar în fața revoltelor naționalităților care-l compuneau. Probabil că această relație paradoxală, cu referire la liberalismul care sucombă în fața expansionismului, a liberalismului care nu are greutate, care nu importă în

context istoric expansionist, i-a furnizat destule provocări pentru cercetarea lui viitoare, pentru intuițiile sale care capătă, în timp, conținut științific. Liberalismul, înțelege Hayek din această experiență istorică, este de *natură* economică, în sensul în care piața liberă este și rămâne aceea care-l justifică. Este un mod politic de a fi, în ultimă instanță, în măsura în care întreaga societate și l-a asumat, și l-a apropiat. În fața expansionismului însă, în calitate de contra-context favorabil liberalismului, așa cum și războiul este un contra-context favorabil liberalismului, piața liberă nu mai funcționează ca motor prin excelență al libertății economice și, implicit, politice. Acest joc devine o imposibilitate *de facto* de vreme ce:

- cadrul, sintaxa în care se traduce, în care capătă sens acest joc, și anume cadrul legal impus, respectat de către stat, în sensul său strict (de mecanism guvernamental), este inexistent;
- acest cadru este existent, dar incoerent;
- este existent, coerent, dar nerepectat.

Dacă, deci, piața liberă este motorul libertăților economice și politice, cadrul legal asupra coerenței căruia este dator să vegheze statul, este garantul acestor libertăți. Sunt lucruri pe care, atunci când va apărea, *Drumul către servitute* le va descrie, explica și justifica foarte clar.

3. După război, von Hayek își începe la universitatea din Viena studiile de drept și economie (își va lua doctoratul în economie în 1921, iar diploma de *Doctor rerum politicarum* în 1923), preocupându-se în paralel și de psihologie. În acei ani, cele două mari tematici în care erau angajate discuțiile studentești erau psihanaliza și marxismul. Despre acestea două, Hayek a avut lămuriri imediate; mai

important este că acestea erau lămuriri imediat *precizate* și pe care, nu atât dovezile, de altfel foarte *tare* susținute, cât evenimentele economico-socio-politice le vor confirma.

Într-o atmosferă de dialoguri intense, delimitate problematic, organizat pe cercuri (cercul lui Mach, reînsuflețit de cel al lui Moritz Schlick, al lui von Mises etc.) Hayek a trăit într-adevăr într-un mediu universitar ideal. Cel mai acut, Hayek resimea, ca fundamental, interesul pentru economie. După cum am atras atenția mai înainte, Hayek a înțeles întotdeauna prin *economie* ceva cu totul original, foarte angajant, dar precizat intelectual: aceasta nu se referă doar la probleme de microeconomie, analize locale, ca "factorii care declanșează *hic et nunc* inflația", "valoarea banilor la timpul etc." Toate acestea, sigur, sunt probleme *economice*, dar la rădăcina lor trebuie să stea un sistem logic, o ipoteză de lucru, un mod de explicație care să dea seama în mod propriu de evenimente sociale imediate. Această ambiție nu poate fi împlinită decât dacă au fost împlinite premisele cunoașterii temeinice a istoriei ideilor economice și, mai larg, o istorie a ideilor politice. Sunt lucruri ce aparțin unei arii teoretice pe care Hayek a valorificat-o pe deplin.

Seminariile de teorie economică la care a participat, nu l-au satisfăcut cu adevărat. De aceea și amintește cu atîta înflăcărare și nostalgie totodată, de unul la care ar fi vrut să participe, care răspundea așteptărilor sale despre modul în care se nasc ideile economice: seminarul lui Böhm-Bawerk, profesorul murind însă înainte de intrarea lui Hayek la Universitate. La fel de ideală poate părea acum șansa lui Hayek de a avea în Universitate, drept colegi "aproximativ șase membri

remarcabili ai diverselor seminarii” care se stimulau reciproc, împreună cu care a descoperit nume contemporane pînă atunci necunoscute: B. Russell, H. G. Wells, Proust, Croce etc.

4. Prima lui descoperire, care va rămîne prima și în sensul că din ea vor apărea și vor fi dezvoltate ideile de o utilitate deopotrivă teoretică și practică care vor compune setul hayekian de aserțiuni, se va naște într-una din călătorii, în vremea studenției, și anume în cea de la Zürich. Lucrînd cîteva săptămîni în laboratorul lui von Monakow, specialist în anatomia creierului uman, înțelege eroarea lui E. Mach, conform căreia cunoașterea noastră este (exclusiv) aplicabilă senzațiilor pure. Va căpăta atunci certitudinea că nu senzațiile pure sunt cele pe care noi le percepem. Lucrurile nu pot fi judecate așa de simplist. Viața noastră este una extrem de complexă. Ceea ce putem cunoaște sunt legăturile, interconexiunile dintre experiențele noastre. Sistemul nervos central nu este un aparat care ne face doar accesibilă realitatea exterioară, el este un “aparat de clasificare multiplă”, un spațiu de “proces desfășurat pe mai multe niveluri, de clasificare continuă și simultană și reclasificare permanentă”² a tuturor experiențelor noastre care se plămădesc din ordonările, interconexiunile dintre entitățile mentale (nu doar ceea ce, cel mai comun, numim percepții senzoriale): emoții, impulsuri, imagini, concepte etc.

Am încercat să refac deziluzia pe care Hayek o resimte în fața acestei experiențe, față de descoperirea machiană, pentru a explica felul în care acest rezultat este bazilar pentru construcția teoretică economică (și, mai larg, socială) al cărei autor va fi. Așa cum numai din interacțiuni, legături - care intră, liber, spontan,

într-o anumită stare de ordonare - dintre experiențe mentale (în cel mai larg sens cu putință) rezultă înțelegerea fiecăruia, după sensul, modul și gradul adaptării lui la realitate, analog, numai din interacțiunile, relațiile, raportările utile ale unei acțiuni individuale la alta - în această manifestare dobîndindu-și fiecare individ valoarea - se naște ordinea spontană, singura generatoare de sistem economic (social) al cărui sens este decis, selectat ca funcție de valorile și șansa la supraviețuire a interacțiunilor umane.

5. După luarea doctoratului în economie, Hayek va lucra, alături de von Mises, la un birou de deconturi, experiență care îi folosește doar datorită discuțiilor de teorie economică dintre cei doi mari economiști, de acord în privința reacției la planificarea colectivistă și tendințele către aceasta, precum și în privința definirii naturii liberalismului. Va lucra la acest birou pînă în 1927, cu o pauză, și din 1927 pînă la plecarea lui la Londra în 1931, la un institut a cărui înființare o decid împreună, *Institutul Austriac pentru Cercetarea Cichurilor de Afaceri*, după model american, institut a cărui organizare devine sarcina lui Hayek. Pauza de care vorbeam a durat între martie 1923 - mai 1924, interval petrecut în America la studii. Este șansa pe care Hayek o valorifică pentru a înțelege modul de funcționare a sistemului socio-economic american, pentru a lua act de progresele tehnice în analizarea vieții economice, mai ales pentru studiile de statistică, dar mai ales va fi prilejul redactării unor teze, una concretizîndu-se într-un articol despre politica monetară americană, cealaltă, într-o conferință despre sistemul federal de rezerve.

6. Întîlnirea intelectuală (din 1931, invitat să predea (teorie economică)

la *London School of Economics*, rămînd acolo profesor pînă la sfîrșitul lui 1949) cu mediul universitar londonez a avut impactul cel mai profund asupra vieții lui. Este nu doar ceea ce Hayek și-a dorit să trăiască, “acel gen de viață, la granița dintre munca pur academică și cea publică”³, dar și atmosfera unei civilizații la care rîvnea. Un mod de a se purta, de a se raporta la celălalt care, pentru Hayek, sunt proprii, ceea ce numește un mod *britanic* de a trăi. Majoritatea cărților le va scrie la LSE: *Prices and Production*, 1931, *The Pure Theory of Capital*, 1941 - carte care se naște din interesul pentru teoria banilor, a capitalului și a fluctuațiilor industriale, interes căruia i se va substitui interesul pentru filozofie (politică) și metodologie. În 1936, von Hayek prezintă Clubului Economic de la Londra teza pe care o va socoti mereu cea mai importantă contribuție proprie de teorie economică, intitulată *Economics and Knowledge*, carte care va fi publicată un an mai tîrziu. Ca rod al articolelor scrise în perioada în care era încă în Viena, se naște în 1948 volumul *Individualism and Economic Order*. În aceste ultime două scrieri se valorifică filozofic și metodologic ideea centrală a cărții *The Sensory Order*. Astfel, Hayek afirmă că în sistemul economic și cel social tocmai pentru că ordinea interacțiunilor umane este spontană, nu se pot prevedea reacțiile la schimbările survenite în sisteme. Se pot prevedea doar anumite direcții, în care se vor dirija, în cele din urmă, fenomenele. Este vorba de previziunile limitate, de așa-zisele “predicții de *pattem*”. “Întreaga noastră cunoaștere este - afirmă von Hayek -, în mod esențial, cunoașterea unui *pattem*.”⁴ O carte care valorifică pe scurt ideile despre activitatea noastră mentală și modul nostru de a ne construi cu-

noașterea, în direcția teoriei economice, mai precis, în direcția realizării unor predicții de *pattem* la practica politică a planificării, - fie că este vorba de socialism, de comunism sau de statul asistențial, - și în direcția demonstrării coerenței funcționale între ordinea mentală și cea a pieței libere, este *Drumul către servitute* (la origine, un articol scris în 1938, care era destinat a fi concluzia unei cărți ce ar fi purtat titlul *The Abuse and Decline of Reason*). De menționat aici este că un fragment al proiectatei sale apariții va fi publicat sub titlul *The Counter-Revolution of Science. Drumul către servitute* va fi o carte cu un imens succes la public - mai ales la cel american -, de care lumea academică se va poticni din pricina prea asprei ei clarități care permitea și nevizitaților o înțelegere coerentă și rezonabilă - în sens popperian - a lumii în care trăiau. Conferințele ținute în SUA asupra încercării de a planifica rațional cosmosul economic în detaliile sale vor fi urmate de șederea lui la Chicago, din 1949 pînă în 1961. În urma unei oferte profesionale și financiare mai generoase, Hayek se mută la Freiburg (unde va rămîne pînă la sfîrșitul vieții, în 1992). Va ține la Cairo, invitat de Banca din Cairo, mai multe prelegeri pe tema *The Political Ideal of the Rule of Law*, un pretext pentru *Law, Legislation and Liberty*, lucrare publicată în trei volume, scris între anii 1973-1979. Pînă la data aceea, Hayek publicase o alta în același cadru tematic, *Constituția libertății*, care apăruse deja în 1960. Eveniment întîmplat între scrierile ultimelor două cărți amintite, decernarea premiului Nobel, în 1974, economistului Hayek este și ea, în ultimă instanță o confirmare - prima - a *dreptății* lui intelectuale.

7. Surprins în mod plăcut de existența pe continent a unor grupuri de

teorie liberală a economiei – pe lângă cel izolat de la LSE la care participa, alături de Hayek și Arnold Plant, Frank Paish și Frederic Benham -, grupul de la Chicago al lui Henri Simons, cel de la Geneva al lui William Röpke și cel german condus de Walter Eucken, Hayek propune organizarea unor discuții constante în mediu liberal care să reînsofletească o tradiție aflată în uitare, denigrare sau în slăbiciunea nevalorificării. Ia astfel naștere aso-

ciația permanentă de la Mont Pelerin, numită astfel după locul primei conferințe (1947).

Fundamentată pe o analogie a cărei intuiții Hayek o înțelege ca esențială în sesizarea modului nostru de a fi, acțiunea și cunoașterea, creația teoretică hayekiană poate fi rezonabil interpretată nu atât ca o alternativă explicativă, ci ca o **necesitate intelectuală - provocare** la o lume socială în schimbare.

NOTE

1. Fr. von Hayek, *Individualism and economic order*, p. 54, fragment citat de Stephen Kresge în prefața *Autobiografiei intelectuale*.
2. Fr. von Hayek, *op. cit.*, p. 95.
3. *Id.*, p. 176.

Note despre autori

F. A. Hayek

(1899-1992) - economist, sociolog și filozof britanic de origine austriacă, este unul dintre cei mai importanți și influenți gânditori ai acestui secol. Laureat al premiului Nobel în științe economice (1974), el a adus contribuții decisive în sensul scoaterii teoriei economice din impasul în care fusese adusă în perioada postbelică de adepții keynesismului și ai teoriei echilibrului general. În același timp, el a continuat tradiția analizei ordinii sociale spontane extinzând în mod sistematic cercetările în această direcție de la ordinea pieței la ordinea legală. Contribuțiile sale în acest sens acoperă o zonă în care interferează economia, jurisprudența, sociologia, antropologia și istoria ideilor, deschizând un nou orizont problematic și de cercetare. În plan filozofic, dincolo de studiile sale de filozofie socială, Hayek a fost un susținător și un apărător al unei epistemologii a științelor sociale bazate pe principiile individualismului metodologic și pe respingerea "scientismului", adică a imitării fără discernământ în științele sociale a metodelor și abordărilor specifice științelor naturii. Între cele mai importante lucrări ale sale trebuie menționate: *Prices and Production* (1931), *Monetary Theory and the Trade Cycle* (1933), *The Road to Serfdom* (1944), *Individualism and Economic Order* (1948), *The Counter-Revolution of Science* (1952), *The Constitution of Liberty* (1960), *Law, Legislation and Liberty* (1973-1979) și *The Fatal Conceit* (1989).

Jeremy Shearmur

A studiat la London School of Economics, unde a și lucrat ca asistent al lui Karl Popper. Autorul cărților *Hayek and After* (1996) și *The Political Thought of Karl Popper* (1996). Predă Teorie politică la Departamentul de Științe Politice al Australian National University.

Radu M. Solcan

Născut în 1953, cadru didactic la Facultatea de filosofie, Universitatea din București. A publicat, între altele, o introducere documentară în logica modernă și a editat o antologie de filosofie analitică. Este co-editor al antologiei comentate *Limitele puterii* (ALL, 1994) și autor al cărților *Arta răului cel mai mic* (ALL, 1998) și *Introducere în filosofia minții din perspectiva științei cognitive* (în curs de apariție la Editura Universității din București). Domeniile de interes: filosofia minții,

filosofia științelor umane și filosofia politică. Pagină de web: <http://www.fil.unibuc.ro/Isolcan>

Marius Spiridon

asistent universitar la catedra de Relații Economice Internaționale a ASE București. Teza de doctorat pe care o elaborează în cadrul institutului de Economie Națională are ca temă "Ciclul economic în teoria modernă". Este autorul mai multor articole despre tranziție și probleme monetare, apărute în "Tribuna Economică", "Finanțe, Bănci, Asigurări" etc.

Hans-Hermann Hoppe

profesor de economie la Universitatea Nevada, Las Vegas, Senior Fellow la Institutul Ludwig von Mises, Universitatea Auburn, Auburn, Alabama, coeditor la *Quarterly Journal of Austrian Economics* și la *Journal of Libertarian Studies*.

Dragoș Paul

Aligică

doctor în economie și MA în filosofie politică, este asistent la Facultatea de Relații Economice Internaționale de la Academia de Studii Economice București. Domeniile sale de interes sînt economia politică, teoria instituțională și economia dezvoltării. Actualmente, este cadru didactic la Universitatea Bloomington, Indiana.

Miruna Tătaru-Cazaban

Absolventă a Facultății de Științe Politice și Administrative și a Facultății de Filozofie. Masterat în științe politice (1999). Publicații: „Hayek și condiția și libertății”, în Fr. Hayek, *Autobiografie intelectuală*, (trad. de Cristina Moisa), Nemira, 1999; „Libertate și libertăți: o diferență liberală (Hayek și Aron)”, în R. Aron, *Spectatorul angajat*, Nemira, 1999. Traduceri: *Spectatorul angajat*, Nemira, 1999; Fr. Guizot, *Istoria civilizației în Europa* (în colaborare cu Cristian Preda), în curs de apariție la ed. Humanitas. În prezent desfășoară o cercetare cu tema *Liberalismul catolic: secolele XVIII-XX* (în colaborare cu Bogdan Tătaru-Cazaban) în cadrul Institutului de Studii Liberale.

Ileana Tache

Absolventă a Academiei de Studii Economice București, Facultatea de Comerț, lector doctorand Universitatea Transilvania Brașov, Facultatea de Științe Economice, Catedra de Teorie Economică. Burse: Mobilitate

“Tempus”, 1998, Anglia, specializările “Economics” și “Political Economy”; “Socrates” pentru doctoranzi, 1999, Germania, Ruhr Universităt. Articole: “De la economie la jocul catalactic”, în *Jurnalul economic*, 1999; “Reflecții despre libertate și egalitate în economia de piață”, *Revista Astra*, “Asupra disputei intelectuale Hayek-Keynes, în vol. *Simpec*, 1998, “Teoria monetară și ciclurile de afaceri din perspectiva Școlii economice austriece”, în *Analele Universității Eftimie Murgu*, Reșița.

Radu Nechita

1990-1995: Facultatea de Științe Economice din Cluj-Napoca (Universitatea Babeș-Bolyai); 1996-1997: Faculté d'Economie Appliquée (Université d'Aix-Marseille III); Diplome d'etudes approfondies, Specializare: *Analyse Economique des Institutions*. Titlul lucrării: *Droits de propriété et liberté contractuelle dans la production monétaire*; 1997-2000: Faculté d'Economie Appliquée; Doctorat (în curs de pregătire și finalizare); Subiectul lucrării: *Mecanisme de garantare a depozitelor bancare*. Experiență profesională: 1998-1999 și 1999-2000: Faculté d'Economie Appliquée, seminarii de macroeconomie; 1999-2000: Colaborator la site-ul de analiză economică, politică și socială www.libres.org. Domenii de interes: economia, la care se adaugă istoria precum și studiul ideilor politice.

THE POLITICAL PHILOSOPHY OF F. A. HAYEK

INTRODUCTION

THE THEORETICAL FUNDAMENTS OF F.A. HAYEK'S THINKING

- F. A. HAYEK The Market Order or Catallaxy
 F. A. HAYEK The Changing Concept of Law
 F. A. HAYEK The Errors of Constructivism

CONTEMPORARY ASSESSMENTS OF HAYEK'S THOUGHT

- JEREMY SHEARMUR The Use of Knowledge in Organizations: A Preliminary
 Exploration
 RADU. M. SOLCAN Democracy and Reform

CONCEPTS, IDEAS AND PROBLEMS OF HAYEK'S POLITICAL THEORY

- MARIUS SPIRIDON Hayek, The Austrian School and the Cycle Theory
 HANS-HERMANN
 HOPPE Socialism: A Matter of Information or of Property
 DRAGOȘ P. ALIGICĂ The European Economic Integration and the East-European
 Countries
 MIRUNA
 TĂTARU-CAZABAN Hayek and the Situation of Liberalism
 ILEANA TACHE The Intellectual Support of Hayek's Work: Defying the
 Epistemological Basis of Modern Economics
 RADU NECHITA "The Denationalization of Money": Twenty Years After

BOOK REVIEW

- F.A. HAYEK Capitalism and the Historians
 JOSEPH L. LOVE Crafting the Third World, Theorizing Underdevelopment in
 Rumania and Brazil
 SABRINA P. RAMET Religion, Politics and Social Change in East-Central Europe and
 Russia
 F.A. HAYEK Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue

NOTES ON CONTRIBUTORS